

ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III. TOM. XII—XIII

1942—1944

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ. BUCUREȘTI, 1944

ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III. TOM. XII—XIII

1942—1944

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ. BUCUREȘTI, 1944

C U P R I N S U L

TOMUL XII

	<u>Pag.</u>
DRAGOMIRESCU (Mihail), Vasile Alecsandri în poezia universală . . .	1
RĂDULESCU-MOTRU (C.), Din autobiografia lui Eufrosin Poreca . .	13

TOMUL XIII

LACEA (Constantin), Cetatea de pe Tâmpa de lângă Braşov şi « Cătunul » de subţ ea	85
OPRESCU (G.), Un mare istoric de artă, prieten al Românilor: Henri Focillon	73
RĂDULESCU-MOTRU (C.), Rolul educativ al filosofiei	49
SIMENSCHY (Th.), Limba hitită şi rolul ei în gramatica comparată . .	1

LIMBA HITITĂ ȘI ROLUL EI ÎN GRAMATICA COMPARATĂ

DE

TH. SIMENSCHY

Memoriu prezentat în ședința Secțiunii Literare dela 15 Octomvrie 1943

INTRODUCERE

Hitita este limba în care și-au scris documentele regii împărăției *Hatti*, din Asia Mică de răsărit, în mileniul al doilea înainte de Hristos. Ele au fost descoperite în anul 1906, în urma săpăturilor făcute de Hugo Winckler, în orașul turcesc *Boghazköi*, la 150 de km. spre răsărit de Ankara. Acolo se afla străvechiul oraș *Hattuša*, capitala celui de al doilea imperiu hitit (între 1450 și 1200 a. Chr.).

Winckler a găsit o mare parte din arhiva de stat a regilor hitiți, cu mii de documente scrise în limba hitită, cu caractere cuneiforme, pe tăblițe de argilă.

Textele descoperite cuprindeau un cod de legi, decrete, tratate, scrisori adresate regilor și primite dela ei sau dela membrii familiilor lor, anale scrise de diferiți regi, îndrumări cu privire la ceremoniile de îndeplinit la numeroasele sărbători ale curții, rugăciuni, expuneri amănunțite de rituri de magie pentru vindecarea de boale și pentru alte scopuri, prevestiri și câteva legende mitologice. Cu deosebire interesant e un tratat despre îngrijirea și dresarea cailor.

Scribii hitiți, ca și profesorii lor din Asiria și Babilonia, au alcătuit glosare de cuvinte rare și dificile din diferitele limbi care-i interesau; fragmente importante din aceste glosare au ieșit la iveală.

Tăblițele găsite la Boghazkői se află acum în muzeele din Istambul și din Berlin. Un însemnat număr de texte încă n'a fost publicat.

Glosarele cuprind trei limbi: sumeriana, accadiana și hitita, în coloane paralele. Câteva tratate și alte documente sunt scrise în întregime în accadiană. Toate textele conțin numeroase cuvinte scrise cu ideograme sau cu cuvinte accadiene, deși acestea trebuiesc citite ca hitite. Tratatul despre călărie conține un număr de termeni tehnici împrumutați dela curtea indică din *Mitanni* (între Tigru și Eufrat); iar un tratat între regele hitit Supilulyumas și Matiwaza din regatul Mitanni, încheiat pe la 1400 a. Chr., cuprinde numele mai multor divinități vedice: Mitra și Varuna, Indra și cei doi Nāsatya (Așvini). Faptul acesta este foarte important din punct de vedere cultural.

Marea majoritate a textelor din Boghazkői sunt scrise în hitită. Toate textele descoperite până acum au fost scrise în răstimpul celor două secole și jumătate ale celui de al doilea imperiu hitit (1450—1200); însă unele din ele sunt copii de pe tăblițe mai vechi sau publicații de texte mai vechi, alcătuite în timpul primului imperiu (între 1900—1650 a. Chr.). Limba textelor mai vechi prezintă unele deosebiri față de limba celorlalte ¹⁾.

Alături de limba hitită se mai vorbeau în împărăția hitită și 'n țările învecinate și alte limbi. Textele religioase hitite conțin invocări de divinități în limbile: proto-hatică, luvică și churitică. Proto-hatica era limba populației străvechi din Hatti și în perioada hitită probabil că nu mai era decât o limbă moartă a cultului. Luvica a fost vorbită contemporan cu hitita, mai ales în sudul Asiei Mici. Ea este o limbă indo-europeană, probabil înrudită de departe cu cea hitită. Cuvinte și forme luvice se află împrăștiate prin textele hitite și sunt caracterizate printr'un semn cuneiform, care indică glosa: Ξ sau: $\triangleright$. Churitica era limba unui popor cu ramificații îndepărtate, din Mesopotamia și Siria de Nord, care

---

¹⁾ Sturtevant, *A Comparative Grammar of the Hittite Language*. Philadelphia, 1933; 1 sqq.; I. Friedrich, *Hethitisches Elementarbuch*, I, Heidelberg, 1940, 1.

a exercitat o puternică influență culturală, mai ales religioasă, asupra Hitiților.

Pe lângă scrierea cuneiformă, introdusă din Babilonia, Hitiții au întrebuințat încă din timpul marelui lor imperiu și o scriere *ideografică*; ea a supraviețuit câteva sute de ani imperiului hitit într'un număr de inscripții în Asia Mică și 'n Siria de Nord. Această scriere, numită scriere hieroglifică hitită, a rămas o enigmă timp de decenii. În prezent ea este pe punctul de a fi descifrată și va da la iveală încă o limbă indoeuropeană, despre ale cărei raporturi cu hitita cuneiformă și cu alte limbi nu se poate spune încă nimic sigur ¹⁾.

Trăsăturile fundamentale ale morfologiei hitite au fost descifrate de învățatul ceh B. H r o z n ý, în timpul războiului mondial, și expuse în prima gramatică hitită: « Die Sprache der Hethiter » (Boghazköi-Studien, 1. 2. Heft. Leipzig, 1916—1917).

O metodă severă a cercetării, în primul rând a cuvintelor, a fost întemeiată câțiva ani mai târziu de F. S o m m e r, și asigură progresul noii discipline, fără a apuca pe drumuri etimologice greșite. Alături de S o m m e r au prelucrat apoi în toate direcțiile, și în mod pur descriptiv, gramatica și lexicul limbii hitite în primul rând învățații germani, care într'un timp relativ foarte scurt au făcut să fie cunoscută această limbă dispărută de peste trei mii de ani.

Prima carte care rezumă rezultatele obținute de învățații germani este aceea a lui L. D e l a p o r t e, apărută în anii 1929—1933 sub titlul: « *Manuel de langue hittite* » (în 4 părți; partea a 2-a cuprinde: « *Éléments de la grammaire hittite* », Paris, 1929).

Afară de H o l g e r F e d e r s e n și de C o u v r e u r, au încercat să pună în legătură limba hitită cu celelalte limbi indoeuropene în primul rând indogermaniștii americani, în frunte cu E. H. S t u r t e v a n t. Incercarea lor a întâmpinat mari greutăți, din cauză că scrierea cuneiformă nu redă întocmai fonetica hitită. Studiile acestea au fost rezumate în gramatica lui S t u r t e v a n t: *A Comparative Grammar of*

¹⁾ I. F r i e d r i c h, *Hethitisches Elementarbuch*, Erster Teil, Heidelberg, 1940, p. 1.

the Hittite Language, Philadelphia 1933, din care a apărut până acum numai volumul I, despre fonetică și morfologie. E plănuț și un al doilea volum, privitor la sintaxă, care fără îndoială că va fi extrem de interesant și va necesita o totală refacere a gramaticii istorice și comparate a diferitelor limbi indoeuropene, în primul rând a limbilor sanscrită, greacă și latină. Rezultate remarcabile vor fi obținute mai ales în ceea ce privește sintaxa cazurilor, a timpurilor, a modurilor și a propozițiilor. Unele din ele, bazate pe comparații cu limbile indoeuropene citate, sunt arătate în studiul de față.

O gramatică descriptivă, scurtă și precisă, a limbii hitite, apărută în anul 1940, are ca autor pe I o h. F r i e d r i c h, vestit prin textele și studiile hitite ce le-a publicat: « *Hethitisches Elementarbuch* ». Erster Teil: « *Kurzgefasste Grammatik* ». Cartea lui F r i e d r i c h are marele merit că umple o lacună foarte importantă prin faptul că tratează și sintaxa. În schimb F r i e d r i c h se mărginește să descrie limba hitită așa cum apare în haina scrierii cuneiforme, renunțând la orice fel de comparație cu alte limbi indoeuropene. Autorul speră să publice în curând a doua parte a lucrării sale elementare și anume o carte de citire (crestomație) în transcripție, cu vocabular, menită să dea puțința, prin comentarul ei gramatical și real, de a se familiariza cineva cu textele și fără profesor. Afară de aceasta mai e plănuț și o « Crestomație hitită în scriere cuneiformă » (*Hethitisches Keilschriftlesebuch*) ¹⁾.

METODĂ ȘI PRINCIPII

Din cercetările savanților, în primul rând germani și americani, rezultă că hitita este o limbă indoeuropeană, cea mai veche pe care o cunoaștem până în prezent din documente cu dată sigură. Hitita derivă din indoeuropeana primitivă, întocmai ca sanscrita, iranica, greaca, latina, etc. Studiul limbilor indoeuropene, în decurs de aproape un secol și jumătate, a dat puțința cercetătorilor să stabilească niște principii

¹⁾ I. Friedrich, *ib.*

sau legi generale de mare însemnătate, care se aplică în parte și altor limbi, din alte familii decât cea indoeuropeană. Principiul cel mai de seamă e următorul: Orice limbă indoeuropeană tinde în cursul evoluției ei să-și simplifice sistemul ei morfologic și să devină, din sintetică, analitică. Limba sanscrită și limba engleză reprezintă cele două extreme ale acestei evoluții; la fel limba greacă homerică și cea neogreacă, etc. Principiul de mai sus se poate enunța și invers: Cu cât o limbă indoeuropeană este mai veche, cu atât sistemul ei morfologic este mai complicat. Nicio limbă indoeuropeană nu face excepție dela această regulă, afară de una singură: limba hitită. Vom avea adesea prilejul, în cursul acestei expuneri, să constatăm acest fapt important și vom reveni asupra lui la sfârșit.

Ne propunem aici să arătăm mai întâi asemănările esențiale dintre limba hitită și cele mai vechi limbi indoeuropene; apoi arhaismul ei, prin care diferă de toate celelalte limbi din familia indoeuropeană; în sfârșit problemele pe care le pune limba hitită și perspectivele ce se deschid pentru cercetători mai ales în trei domenii: al filologiei hitite, al gramaticii comparate și al lingvisticii generale.

Însă, înainte de a compara limba hitită cu celelalte limbi indoeuropene vechi, trebuie să definim mai întâi gramatica comparată, să arătăm obiectul ei și să amintim câteva principii generale.

O gramatică comparată este, după Meillet, un sistem de raporturi între o limbă inițială și limbile care au derivat din ea ¹⁾. Obiectul unei astfel de gramatici este, deci, de-a arăta concordanțele dintre diferitele limbi înrudite prin aceeași origine și concluziile ce se pot trage.

Fără ajutorul gramaticii comparate, cel care studiază o limbă, de pildă greaca sau latina, trebuie să se mărginească la simple observare a faptelor, fără a căuta să le înțeleagă. Înțelegerea lor se obține numai prin metoda istorică, pornind dela cele mai vechi documente scrise, și prin metoda comparativă, comparând între ele aspectele cele mai vechi a două

¹⁾ A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, 8-ème éd. Paris, 1937, p. 17.

sau a mai multor limbi înrudite și luminând prin aceasta perioada preistorică a fiecărei limbi în parte.

Principiile generale, stabilite în ceea ce privește evoluția unei limbi, se referă în primul rând la limbile indoeuropene. Chiar la o grupă relativ comparabilă cu familia indoeuropeană, cum e cea semită, condițiile sunt atât de diferite, încât nu s'a izbutit să se creeze o gramatică comparată a limbilor semite așa de riguroasă și de completă ca cea a limbilor indoeuropene ¹⁾.

În schimb din principiile sau legile generale privitoare la familia de limbi indoeuropene s'a format în secolul trecut o știință nouă, numită știința graiului sau lingvistica. Ea a căutat să extindă principiile de mai sus și la alte limbi, neindoeuropene, și prin aceasta a devenit o știință independentă de gramatica comparată, rămânând totuși în cea mai strânsă legătură cu ea.

Gramatica comparată nu se ocupă cu limba indoeuropeană primitivă; această limbă e necunoscută. Singura realitate pe care o studiază comparatistul sunt concordanțele dintre diferitele limbi care derivă din limba indoeuropeană primitivă ²⁾. Totuși, între alții, doi învățați mari au căutat să reconstitue această limbă: F r a n z B o p p, creatorul gramaticii comparate, la începutul secolului trecut, și H e r m a n n H i r t, în « Indogermanische Grammatik ». O bună parte a teoriilor și combinațiilor acestui mare indogermanist, foarte îndrăznețe și mult combătute la început, au fost recunoscute ca întemeiate, între alții și de M e i l l e t, și au primit o splendidă confirmare prin limba hitită.

Cu toate progresele realizate în cunoașterea limbii hitite, ea încă n'a fost încadrată în gramatica comparată a limbilor indoeuropene. Azi, în orice tratat de filologie comparată hitita trebuie să-și ocupe locul cuvenit, alături de sanscrita vedică și de greaca homerică.

Iată acum principiile pe baza cărora s'a putut cunoaște, imediat ce a fost descifrată, că limba hitită este o limbă indoeuropeană:

¹⁾ A. Meillet, *o. c.*, 14, 17.

²⁾ *Ib.*, 41, 47.

Când două limbi prezintă în formele lor gramaticale, în sintaxa și în vocabularul lor, un ansamblu de concordanțe (potriviri) de amănunt, acestea se datoresc faptului că cele două limbi nu sunt în realitate decât una; de exemplu asemănarea dintre italiană și spaniolă provine din faptul că aceste două limbi sunt forme moderne ale limbii latine; franceza, care seamănă mai puțin cu ele, este totuși și ea o latină modernă, însă mai schimbată. Deci, deosebirile pot fi mai mult sau mai puțin mari; însă un ansamblu de coincidențe precise în structura gramaticală a două limbi arată că ele derivă din aceeași limbă vorbită la o dată anterioară ¹⁾).

Fiecare limbă indoeuropeană are o înfățișare proprie. Fonetica și morfologia au, în fiecare din ele, caractere speciale. Aceste deosebiri adânci nu se pot datori decât particularităților limbii vechilor populații, care a fost înlocuită de indoeuropeană. Influența limbilor înlocuite de indoeuropeană se numește « *acțiunea substratului* ». Din nefericire substratul este necunoscut aproape peste tot, așa că suntem reduși la ipoteze ce nu pot fi demonstrate ²⁾).

Pe lângă aceasta, mai trebuie de ținut seamă și de perioadele în care anumite populații întrebuințează simultan două limbi și, deci, cei care vorbesc au în minte expresii care aparțin la două limbi diferite: *perioade de bilingvism*. Cei care dispun în același timp de două mijloace de exprimare distincte, introduc adesea în una din cele două limbi vorbite de ei procedee care aparțin celeilalte ³⁾). Lucrul acesta s'a întâmplat adesea, se întâmplă și azi și poate fi observat cu ușurință și la noi. Nici limba hitită n'a scăpat de această influență, și e cert că hitita cuprinde, mai ales în vocabular și în sintaxă, numeroase elemente accadiene (babilonice), deci semite.

Cea mai bună dovadă că o limbă aparține unei grupe anumite, constă în a arăta că acea limbă păstrează ca anomalii forme care odată au fost normale. Tipul *est: sunt*, excepțional

---

¹⁾ Meillet, *o. c.*, 15.

²⁾ *Ib.*, 25.

³⁾ *Ib.*, 26.

în latinește, este rămășița unui tip care era normal în indoeuropeană; (cf. scr. *ás-ti: s-ánti*; — *é-ti: y-ánti*, etc.).

Ceea ce a făcut posibilă construirea gramaticii comparate a limbilor indoeuropene e faptul că toate aceste limbi sunt pline de anomalii ¹⁾ în declinare și în conjugare. Despre acestea vom avea prilejul să vorbim în legătură cu limba hitită, unde ele sunt forme perfect regulate.

Ceea ce dovedește într'un mod decisiv că o limbă este indoeuropeană, sunt amănuntele, care exclud o potrivire întâmplătoare. Astfel, de pildă, faptul că o limbă are un nominativ singular în *-s* ne arată că ea este indoeuropeană, cu atât mai mult, cu cât în cele mai multe limbi neindoeuropene cazul subiectului n'are nicio terminație și se confundă cu forma numelui.

Odată ce s'a obținut dovada printr'o serie de coincidențe particulare, rămâne de stabilit, pentru a termina demonstrația, că sistemul morfologic al limbii considerate se explică, în întregul lui, ca rezultând din transformări succesive ale limbii inițiale. Să presupunem că n'am avea limba latină și că ea ar fi reprezentată numai de limba franceză, care nu mai are aspectul unei limbi indoeuropene; n'ar fi totuși greu de arătat, prin amănunte precise, că franceza este indoeuropeană. Cea mai bună dovadă ne-ar da-o conjugarea la prezent a verbului « *être* »; opoziția dintre (*il*) *est*: (*ils*) *sont* corespunde încă aceleia din sanscrită: *ásti: sánti*, din gotică: *ist: sind*, etc.

Se vede din acest exemplu cât de durabile pot fi amănuntele de morfologie.

De aceea, de îndată ce s'au descifrat câteva rânduri din hitită, s'a recunoscut în ele o limbă indoeuropeană.

Aceste dovezi se bazează pe stabilitatea sistemului morfologic. Gramatica celor mai alterate limbi indoeuropene, ca engleza și persana, mai păstrează și azi ceva indoeuropean, mai ales în morfologia verbului ²⁾.

Pe când coincidențele de forme gramaticale speciale sunt convingătoare, cele de vocabular nu sunt aproape de loc. Într'adevăr, nu se împrumută dintr'o limbă străină o formă

¹⁾ Meillet, *o. c.*, 32.

²⁾ *Ib.*, 37 sq.

gramaticală sau o pronunțare izolată; nu se poate împrumuta decât sistemul morfologic și sistemul de articulare în întregime; însă aceasta înseamnă a schimba limba. Imprumuturi de cuvinte se pot face oricât de multe, fără a schimba caracterul fundamental al unei limbi. Din faptul că persana de azi cuprinde o mulțime de cuvinte arabe, nu rezultă că ea ar fi o limbă semită. În schimb, oricât de mult s'ar deosebi de limba indoeuropeană aspectul unei limbi, nu rezultă de aici că ea n'ar fi indoeuropeană ¹⁾.

Pe baza principiilor expuse, vom arăta acum câteva din asemănările cele mai importante dintre limba hitită și cele mai vechi limbi indoeuropene, în primul rând sanscrită, greacă și latina. Observațiile vor fi referitoare la vocabular, fonetică, morfologie (declinare și conjugare) și la sintaxă.

Cu cât o limbă indoeuropeană este mai veche, cu atât ea prezintă asemănări mai mari cu limba hitită, în primul rând în vocabular și în morfologie, apoi în fonetică și în sintaxă, cum e și firesc; divergența dintre două dialecte indoeuropene crește în raport direct cu timpul care le desparte. De aceea cele mai multe asemănări le găsim între limba hitită și cea sanscrită, pentru că și timpul care le desparte este relativ cel mai redus. Mai puțin numeroase sunt asemănările cu limba greacă și încă și mai puține cele cu limba latină și mai ales cu limba gotică. În schimb, importanța acestor asemănări este aceeași pentru toate limbile comparate, căci e independentă de factorul timp.

Cuvintele hitite pe care le cităm mai jos, sunt numai câteva exemple. Etimologia și înrudirea lor sunt atât de evidente, încât nu mai au nevoie să fie demonstrate. Însă am arătat mai sus (p. 8) că asemănările de vocabular între două limbi nu dovedesc înrudirea lor, oricât de numeroase ar fi cuvintele comparate, pentru că s'ar putea să fie împrumutate. Astfel din faptul că finlandeza cuprinde multe cuvinte indoeuropene, nu rezultă că ea este o limbă indoeuropeană; căci aceste cuvinte sunt împrumutate din indo-iranică, baltică, germanică și slavă.

---

¹⁾ Meillet, *o. c.*, 36.

VOCABULARUL

Sunete	HITITĂ	SANSCRITĂ	GREACĂ	LATINĂ	GOTICĂ
a	apa « înapoi »	apa	ἀπό	ab	
e	ark- « a îndepărta »		ἀρχέω	arceo.	
	nepis « cer »	nabhas	νέφος	nebula	germ. Nebel.
	mekis « mare »	mah	μέγας	magnus	mikils
	melit « miere »		μέλι, -τος	mel	miliþ
	et « a mânca »		ἐδομαι	edo	
	genu « genunchiu »	jānu	γόνυ	genū	kniu
	septamas « al 7-lea »	sáptamas		septimus	
ē	sekweni « cunoa- ștem »				sēhwum « am văzut »
i	it « a merge »				
	i-ten « voi mergeți »	i-ta	ἴ-τε	i-te	
u	tuk, -tu « ție, pe tine »		τύ (dor.) « pe tine »		þuk
ū	utne « țară »	ūdhar, ūdhnas	οὐρανός	ūber	
eu	lukzi « el luminează, aprinde »	rocate « el lumi- nează »	λευκός « luminos »	lūcet, lux	
	lukate « se lumi- nează de ziuă »				
y	yukan « jug »	yugám	ζυγόν	iugum	juk
	neyanzi « ei conduc »	nayanti			

w	watar « apă » gen. weten-as, wetn-as wes « noi »	udán udn-ás vayám	ὕδωρ		watō gen. watins
	newet « nou » (instr.) newah « a înoi » wes- « a se îmbrăca »	návas vas-te « el se îmbracă »	« εἶμα » « haină » (F)ἔτος	novus novare vestis « haină » vetus « vechiu »	weis engl. we was-jan « a îmbrăca »
	weti « an » hwes-zi « el trăește »	vas-ati « el locuește »			
	ar-ske-zi « el vine »	r-ccha-ti « el vine la » « ajunge »			
r	ar-nu-zi « el aduce »	r-ṇo-ti « el se mișcă », « ajunge »			
	war-nu-zi « el face să ardă »	ghṛ-ṇo-ti « el arde »			
kw	kartis « inimă »	hṛd	καρδ-ία	cor, cord-is	haírto
	sakwa « ochi »		ὄσσε	oculus	safhwan
	sakwa(e)- « a vedea » akwanzi « ei beau »			aqua	ahwa

(Urmare)

Sunete	HITITĂ	SANSCRITĂ	GREACĂ	LATINĂ	GOTICĂ
ku	kutar « gât » nekuzi « el se des- bracă, merge la cul- care »			guttur	
*nokt-i	nekuz « timp de cul- care, seară »	nakt-am, nakt-i « noaptea »	νόξ, νυκτ-ός	nox, noct-is	nahts, lit. naktis.
*nogu-t (s)	nekumanz « gol » kwis, kwit « cine, ce ? »		γυμνός	nūdus quis, quid	naqaθs
t	star « stea »	stār (instr. str̥bhis)	ἀστήρ	stella	stafrno germ. Stern engl. star
p	pahwar, pahur, « foc ». (toch. por) petan « loc » peta(e)- « a zbura, a fugi » petar « aripă »	padām « loc » pátram	πῦρ πέδον πέτομαι πτερόν σπένδει «el toarnă o libărușe»	peto « a merge la »	fōn, germ. Feuer
n	spanti				

	- nas	nas « pe noi »		nos	
	laman « nume »	nāman	ὄνομα	nomen	namo
r	taru « lemn »	dāru « lemn »	δῶρυ « copac »		
	pra « înainte »	pra	πρό	prō	
s	ars-zi « curge »	arṣ-ati « curge »			
	nepis « cer »	nábhas « nor »	νέφος		
	gen. nepis-as	gen. nábhas-as	νέφε(σ)-ος		
	saklais			sacer «sfânt »	
	« rit, obicei, lege »				

Vezi și verbele dela pag. 29

Pentru ca să putem spune că un cuvânt e indoeuropean, el trebuie să se găsească în cel puțin trei limbi neînvecinate ¹⁾. În felul acesta se exclude întâmplarea și împrumutul. Condiția aceasta este îndeplinită de cuvintele pe care le-am citat, și numai atât ar fi de ajuns pentru a dovedi că limba hitită este o limbă indoeuropeană.

FONETICA

Mai convingătoare decât asemănările de vocabular sunt concordanțele fonetice. Ele se reprezintă prin anumite formule, care arată că sunetele dintr'o limbă corespund sunetelor dintr'altă limbă comparată, și de unde derivă sunetele care concordă. Numai pe baza unor asemenea concordanțe (sau corespunderi) se poate stabili cu precizie dacă două cuvinte din două limbi diferite sunt înrudite sau nu.

În ceea ce privește fonetica, limba hitită prezintă importante asemănări cu limba sanscrită. Astfel:

În sanscrită sunetele indoeuropene: *a*, *e*, *o* s'au contopit în *a*. Și 'n hitită vocala *a* reprezintă același sunet în cuvintele moștenite (cu singura rezervă că *e* a devenit *a* numai înainte de *r* + consoană) ²⁾; d. e.: *apa* «înapoi»: scr. *apa*, însă gr. ἀπό; — *hastai* «oase»: scr. *ásthi*, însă gr. ὀστέον, lat. *os*; — *pra* «departe»: scr. *prá*, însă gr. πρό, lat. *pró*.

e hitit reprezintă orice diftong scurt cu *i* (adică *ai*, *ei*, *oi*) ³⁾, ca în sanscrită. Aceasta-i o consecință a faptului că în ambele limbi *a* reprezintă vocalele indoeuropene *a*, *e*, *o*. D. e.: *e* (= ie. *ei*): *keta* «zace»: scr. *çete*, gr. κεῖται; — *tekuset* «el arată»: scr. *adikṣat*, gr. ἐδείξε. ⁴⁾.

Tot astfel, și pentru același motiv, diftongii scurți cu *u*, (*au*, *eu*, *ou*) din indoeuropeană, au dat în hitită *u* ⁵⁾, care corespunde lui *o* din sanscrită, rezultat în același mod.

În sfârșit, tot din cauză că vocalele *a*, *e*, *o* scurte sau lungi au dat în hitită *a*, diftongii lungi indoeuropeni *ēi*, *ōi*, *ēu* au

¹⁾ Cf. Meillet, *o. c.*, 36, 380.

²⁾ Sturtevant, *o. c.*, 73.

³⁾ Cf. *ib.* 40 a și 42 d.

⁴⁾ Sturtevant, *o. c.*, 91.

⁵⁾ Cf. Sturtevant, *o. c.*, 42d, 93.

devenit în hitită *ai* și *au*¹⁾, întocmai ca în sanscrită și în iranică. D. e.: ie. *ēi* > hit. și scr. *ai*: hit *nais* «el conduse»; cf. scr. *á-nāiṣ-īt* «el conduse; — ie. *ōi* > hit. și scr. *ai*; hit. *lutai* (dat. sg.) «în, la fereastră; cf. gr. *ἵππω*, av. *yasnāi* «rugăciunii», scr. *āçvāy-a* «calului»²⁾).

Pre-hit. *kt* a devenit *t*, scris *tt*, în *lutas* «fereastră», (din **luk-tas*; cf. *luk* - «a aprinde», lat. *lux* «lumină») ³⁾. Aceeași lege fonetică o regăsim, câteva mii de ani mai târziu, în limba italiană; cf. *petto* (lat. *pectus*); — *notte* (lat. *nocte[m]*), etc.

Această particularitate trebuie separată de celelalte. În diferitele limbi indoeuropene găsim adesea fenomene fonetice, morfologice și sintactice care se repetă în mod cu totul independent, ca în exemplul citat. Ele se datoresc în mare parte unor tendințe moștenite, întocmai ca unele caracteristice pe care le moștenesc descendenții dela strămoșii lor și care se pot repeta la intervale mari.

-*t* final după o consoană a dispărut în hitită. Avem exemple, ce-i drept, numai pentru *-nt* și *-st* final; însă e probabil ca *-t* final să fi dispărut și după alte consoane. Astfel:

Nom.-ac. sing. neutru dela tulpinile în *-nt* are finala *-n*; d. e.: *hūman*, dela *hūmanx* «tot, întreg», acuz. *hūmant-an*⁴⁾. Cf. în scr. *bhāran*, gr. *φέρων* (n.).

Regula din sanscrită cere ca la sfârșitul unui cuvânt să stea numai o consoană; deci, când un cuvânt se termină într'o grupă de consoane, cad toate, afară de prima; d. e.: **bhārants* > *bhāran*.

În grecește niciun cuvânt nu se termină într'o consoană, afară de *ν*, *ρ* și *ς* (d. e. *δαίμων*, *πατήρ*, *λόγος*); excepție fac *ἐκ* și *οὐκ*; de aceea *t* final cade și aici: **φέρωντ* > *φέρων* (n.).

Tot astfel la preteritul conjugării în *-hi*, pers. a 3-a sing. se termină în *-s*. Forma aceasta este identică, din punct de vedere istoric, cu pers. a 3-a sing. dela aoristul în *-s* indoeuropean; de aici hititul *nais* = scr. *nāiṣ* «el conduse», ambele din ie. **nēist*.

¹⁾ *Ib.*, 94 și 95.

²⁾ *Ib.*, 94 c.

³⁾ *Ib.*, 122.

⁴⁾ *Ib.*, 118.

Alte preterite, dela tulpine consonantice, reintroduc prin analogie pe *t*; d. e.: *est* «el era». Tot așa și în sanscrită la aoristul în *-s* se păstrează uneori term. *-t* în schimbul pierderii lui *-s-*; d. e.: *nāit* (alături de *nāiṣ*, v. m. sus), din **nāis-t* «el, conduse»¹⁾.

Ie. *-ti* devine *-zi* în hitită, afară de cazul când e precedat de *s* (*-sti*). Astfel:

Terminația pers. a 3-a sing. a conjugării în *-mi* este *-zi* (din *-ti*); d. e. *paizi* «el merge»; cf. scr. *éti*, gr. *εἶ-σι* «el merge».

Tot astfel la pers. a 3-a plural hitita are terminația *-nzi*, din *-nti*; d. e. *asanzi* «ei sunt»: scr. *s-ánti*, dor. *ἐντι* osc. *s-ent*, lat. *s-unt*, got. *s-ind*²⁾.

În grecește *-τι* devine *-σι*; cf. *εἶ-σι*, de mai sus, *λύου-σι* (dor. *λύοντι*); însă *-τι* rămâne în *ἔσ-τι*; cf. în hit. *tamas-ti* «el apasă».

În flexiune *-ti* e reintrodus uneori, în hitită, prin analogie; d. e. *weti* (dat.) «an»; — *hanti* (dat.) «în față»³⁾. Cf. în grec. *ἀντί*; de asemenea dor. *τίθητι*, *δίδωτι*, *τίθεντι*, *δίδοντι*.

În prehitită *y* (*î*) între vocale identice a dispărut, iar vocalele s'au contras, întocmai ca în grecește și în latinește. Astfel terminația *-es* a pluralului tulpinelor în *-i* provine din **-eyes*; d. e.: *mekes* «mari», *kwes* «cari»; cf. grec. *-εις*, lat. *-ēs*⁴⁾, în exemple ca *τρεῖς*, *trēs*, spre deosebire de sanscrită unde *y* a rămas: *tráyas* «trei».

Ca și în grecește, *-m* final a devenit în hitită *-n*. Astfel:

Nom. -ac. sing. neutru la tulpinele în *-a* are terminația *-n*, ca'n grecește, din ie. *-m*; d. e. *petan* «loc», gr. *πέδον*, însă scr. *padám* «loc».

Acuzativul sing. al tuturor tulpinelor vocalice se termină în *-n*, ca în grecește, și corespunde iarăși lui *-m* din celelalte limbi indoeuropene; d. e. *mahlan*: lat. ac. *mālum* «măr» (copac); — *kwin*: lat. *quem* «pe cine»⁵⁾.

¹⁾ *Ib.*, 118.

²⁾ *Ib.*, o. c., 119.

³⁾ *Ib.*, 119, a.

⁴⁾ *Ib.*, o. c., 107.

⁵⁾ *Ib.*, 137.

Ie. *m* sonant apare în unele cuvinte ca *-a*, ca în grecește și în sanscrită, d. e.: hit. *kata*: gr. *κατά* (acuz. sing. petrificat ca adverb și apoi ca prepoziție). Cf. în gr. *πόδ-α*: lat. *ped-em*, scr. *pād-am*, din ie. «*pod-m* și *ped-m*¹⁾».

Lichidele sonante ie. *r* și *l* apar în general în hitită ca *ar* sau *al*, ca în grecește. D. e.: *palhis* «larg»: gr. *πλατύς*, scr. *prthúš*; — *kartis* «inimă», gr. *καρδιά*, lat. *cor*, *cordis*, scr. *hīd*²⁾.

În limbile indoeuropene există forme cu *s* inițial, urmat de-o consoană, care alternează cu forme fără *s*; cf. gr. *κείρω* «a tunde — cu v. engl. *sceran*, germ. *scheren* «a tăia», «a tunde»; gr. (σ)τέγος «acoperiș»; — scr. (s)*tāyúš* «hoț»; — scr. *spaç* și *paç* «a vedea»; cf. lat. *spec-to* «a privi».

La acestea hitita adaugă mai multe forme fără *s*, ca: *kwerzi* «el taie»; — *tayezi* «el fură», — *ma* «totuși»; cf. scr. *sma*.

Un raport asemănător se poate vedea în lat. *sub*, *super*, alături de scr. *upa*, *upari* și în hit. *sakwa* «ochi», *sakwa(e)* «a vedea», got. *sathwan* «a vedea», alături de gr. *ὄσσε* «ochi», lat. *oculus* «ochiu».

Cel puțin o parte din nominativele singulare masc. și fem. ie. fără *-s* final se datoresc aceleiași cauze. Hitita păstrează *-ts* original (scris *z*) la nom. sing. al tuturor tulpinilor dentale; d. e. *nekuz* «seară», *kemanz* «iarnă», *asanz* «fiind».

-s final din av. *haurvatās* «salvare», grec. *ὀλότης* «întregime» și lat. *sacerdos* «preot», *pēs*, gr. *πούς*, este evoluția regulată a finalei ie. *-ts*; pe când scr. *pāt* «picior», *marut* «Marut», etc., provin din dublete ie. cu pierderea lui *-s* în *samdhi*³⁾.

Ar fi foarte important să cunoaștem accentul hitit; deocamdată însă nu se știe nimic.

MORFOLOGIA

Dovada cea mai importantă a înrudirii dintre limba hitită și celelalte limbi indoeuropene ne-o dă structura ei, așa cum apare în declinare și în conjugare. Caracteristica fundamentală a structurii oricărei limbi indoeuropene este că morfologia numelui și a verbului cuprinde trei elemente, care se

¹⁾ *Ib.*, 97.

²⁾ *Ib.*, o. c., 59; 100.

³⁾ *Ib.*, o. c., 143.

succedă totdeauna în aceeași ordine: rădăcina, care exprimă înțelesul general al cuvântului, sufixele, care clasifică cuvântul în anumite categorii, și terminațiile (cazuale și personale), care exprimă raporturile sintactice. Terminațiile sunt criteriul cel mai sigur, după care se poate stabili înrudirea dintre două sau mai multe limbi indoeuropene. Cel dintâi care a avut ideea genială de-a întrebuința această metodă în gramatica comparată a fost însuși creatorul ei, *F r a n z B o p p* ¹⁾.

DECLINAREA

Hitita are șase cazuri: nom., acuz., gen., dat.-loc., abl. și instr.

Iată tabloul terminațiilor cazuale ²⁾.

	<u>Sing.</u>	<u>Plur.</u>
Nom. comun.	- s	- es, -us, - as
Ac. »	- n	- us
Nom. ac. n.	—, - n	—, - a, - i.
Gen.	- as, (-s)	- as
Dat.-loc.	- i, - a	- as
Abl.	- az(a)	- az(a)
Instr.	- it.	- it

Paradigme

attas « tată », *petan* « loc », *watar*, gen. *weten-as*, « apă », *ishās* « stăpân », *genu* « genunchiu », *nepis* « cer », *hūmant* « fiecare ».

Singular

<u>Cazul</u>	<u>Hitită</u>	<u>Sanscrită</u>	<u>Greacă</u>	<u>Latină</u>	<u>Gotică</u>
Nom.	<i>attas</i>	<i>dev ás</i>	<i>λόγος</i>	<i>servus</i>	<i>dags</i>
Acuz.	<i>attan</i>	<i>devám</i>	<i>λόγον</i>	<i>servum</i>	
N.-Ac. n.	<i>pedan</i>	<i>pādam</i>	<i>πέδον</i>	<i>donum</i>	
Gen.	<i>weten-as</i>	<i>pad-ás</i>	<i>ποδ-ός</i>	<i>ped-is</i>	<i>dag-is</i>
Dat.	<i>weten-i</i>	<i>pad-é, - í</i>	<i>ποδ-ί</i>	<i>ped-ī</i>	
Abl.	<i>weten-az</i>				
Instr.	<i>weten-et.</i>				

¹⁾ Cf. *Fr. Bopp, Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, 1816.

²⁾ *I. Friedrich, o. c.*, 62.

Plural

<u>Cazul</u>	<u>Hitită</u>	<u>Sanscrită</u>	<u>Greacă</u>	<u>Latină</u>	<u>Gotică</u>
Nom.	ishēs	devās	πόδ-ες	ped-ēs	dagōs

Sing.Plur.

N.-ac. n.	genu	scr. jānu, lat. genu; genuwa (lat. genua). gr. γόνυ			
-----------	------	--	--	--	--

Singular

<u>Cazul</u>	<u>Hitită</u>	<u>Sanscrită</u>	<u>Greacă</u>	<u>Latină</u>
N.-ac.	nepis	nāhbas	νέφος	genus
Gen.	nepis-as	nābhas-as	νέφε(σ)-ος	gener-is
Dat.	nepis-i	nābhas-e, loc.-i	νέφε-ι	gener-i
Abl.	nepisaz			

N.	hūmanz	bhāran	φέρων	feren-s
Ac.	hūmant-an	bhārant-am	φέροντ-α	ferent-em
Neutru	hūman	bhāran	φέρον	
Gen.	hūmant-as	bhārat-as	φέροντ-ος	ferent-is
Dat.	hūmant-i	bhārat-e, loc.-i	φέροντ-ι	ferent-i
Abl.	hūmant-az			
Instr.	hūmant-et			

Plural

N.	hūmant-es (-us, -as)	bhārant-as	φέροντ-ες	ferent-es
Ac.	hūmant-us	bhārat-as	φέροντ-ας	ferent-es
Neutru	hūmant-a	bhārant-i	φέροντ-α	ferenti-a

Adjectivele se declină întocmai ca substantivele, ca și'n indoiranică și 'n limbile clasice.

TERMINAȚIILE CAZUALE

Nominativul sing. masc. În indoeuropeană unele substantive își formau nominativul singular fără -s; însă în hitită terminația s'a extins la toate tulpinele; v. pag. 17.

Tulpine în *-a*: *attas* « tată » (cf. got. *atta*). Finala *-as* trebuie să provină din ie. *-os* al tulpinilor în *-o* (gr. *θεός*, lat. *servos* și *servus*).

Tulpine în *-i*, cu finala *-is*, *-ais*, sau *-es*; în *-is*: d. e. *supis* « curat »; cf. scr. *agnis*, lat. *ignis* « foc », gr. *πόλις* « oraș », got. *gasts* « oaspe » (dat. plur. *gasti-m*); în *-ais*: d. e. *zahais* « luptă ». Acest tip are gradul lungit în tulpină și corespunde scr. *sakhā* (ac. sing. *sakhāyam*) « prieten » și gr. *ἡχώ* (voc. *ἡχοῖ*).

Tulpine în *-u*, cu finala în *-us* și 'n *-aus*; în *-us*, d. e.: *asus* « bun »; cf. scr. *svāatūṣ* « plăcut » gr. *ἥδύς*, got. *sunus* « fiu ». Tipul în *-aus* e reprezentat numai de *harnaus* « scaun ». Ca și tipul *zahais* de mai sus, el are gradul lungit al tulpinei și corespunde av. *ugra-bāzāuš* « cu brațe puternice », v. pers. *dahāuš* « provincie ».

Tulpine consonantice. Afară de câteva excepții, singurele masculine cu tulpină consonantică sunt acele cu tulpină dentală. Consoana finală a tulpinii, *t*, împreună cu terminația *-s* a nominativului, e scrisă *z*; d. e. *hūmanz* « fiecare » (pentru *hūmant-s*)¹⁾.

Acuzativul sing. masc. se termină totdeauna în *-n*, din indoeuropeanul *-m*; cf. în grec. *χώραν, τέχνην, λόγον, πόλιν* etc.

Dela tulpinele în *-a* avem finala *-an* care oglindește atât indoeuropeanul *-om*, dela tulpinile în *-o*, cât și indoeur. *-ām* dela tulpinele în *-ā*; cf. în scr. *āçvam* « equum », *sénām* « armată ».

Tulpinele în *-i* prezintă trei forme de acuzativ masculin: cu finalele *-in*, *-ain* și *-en*. Terminația *-in*, din indoeur. *-im*, are în rădăcină gradul zero; pe când terminațiile *-ain* și *-en*, din indoeurop. *-eim* și *-em*, au gradul lungit.

Tulpinele în *-u* se termină la acuz. sing. masc. în *-un*, din indoeurop. *-um*. Acuzativul *harnain* (dela *harnaus*) a substituit diftongul *ai* în locul lui *au*; în sanscrită găsim o substituție inversă: locativul sing. *agnāu* (dela *agnis* « foc »), stă în loc de **agnāi*; terminația *-āu* a trecut dela tulpinile în *-u* (*çdtrāu* « la dușman ») la cele în *-i*, în perioada prearică (după cum ne arată iranica).

¹⁾ Sturt., o. c., 191—191 d.

Acuzativul singular al tulpinelor consonantice se termină în *-an* (d. e. *hāmant-an* «pe fiecare»); *-an* poate să provină din nasala sonantă *m* din indoeuropeană, care în greacă a dat *α* (πόδ-α, πατέρ-α etc.); însă e posibil de asemenea ca prehititul *-a* (din *m* sonant) să fi devenit *-an*, prin analogie cu tulpinile vocalice (cf. *attan*), ca în sanscrită: *pād-am* «ped-em», *pitār-am* «patr-em»; etc., sau ca în cipriotă: *λατέ-ραν*, tesalică: *κλοναν* etc.¹⁾.

Nominativul-acuzativ singular neutru dela tulpinele în *-a* se termină în *-n*, din indoeur. *-m*; d. e. *pedan* «loc»; cf. scr. *dānam* «dar», lat. *dōnum*, grec. δῶρον. Celelalte neutre întrebunțează tulpina pură ca nomin.-acuz. sing. (ca în celelalte limbi indoeuropene). *Nominativul watar* «apă», alături de genetivul *weten-as*, păstrează apofonia din silaba radicală. Cu *watar*: *weten-as* cf. grec. ὕδωρ : ὕδατ-ος (în loc de *ὕδαν-ος) și got. *watō* : *watin-s*; tot cu *r* și vechiul saxon *watar*, engl. *water*; cf. și lat. *femur* : *femin-is*, scr. *ūdhar* : *ūdhn-ās* «uger». Despre raportul *r/n* al acestor tulpine v. p. 42.

Tulpinele în *-nt* perd pe *-t* final; d. e. nom.-ac. sing. *hūman* (din *hūmant)²⁾; cf. în grec. φέρων (din φέρωντ) și în scr. *bhāran* (din *bhārant); v. p. 15.

Genitivul singular se termină în mod normal în *-as* la toate tulpinele, fie vocalice fie consonantice. Genetivul sing. al tulpinelor în *-a* se termină în *-as* (d. e. *attas* «al tatălui» acest) *-as* trebuie să provină dela genitivul tulpinilor în *-ā*; cf. grec. χώρος «a țării», lat. *familiās* «a familiei» got. *gibōs* «al darului» (dela nomin. *giba*).

Genitivul tulpinelor în *-i* și *-u*, ca *tuziyas*, dela *tuzis* «armată» și *asuwās*, dela *asus* «bun», corespunde genit. vedic *avyas*, dela *avis* «oaie» și *pitvās* dela *pitú* «hrană»; cf. și gr. πόλι-ος.

La tulpinele consonantice terminația hitită *-as* corespunde grec. -ος și lat. arhaic *-us* (*nominus*, *Caesarus*, (în loc de *nominis*, *Caesaris*). D. e.: *nepis-as* «a cerului», dela *nepis* «cer»; cf. scr. *nābhas-as* «a cerului», gr *véφες(σ)-ος* «a nourului.»³⁾

¹⁾ Sturt., o. c., 192; 97.

²⁾ *Ib.*, 193.

³⁾ *Ib.*, 94—194 c.

Dativul sing. al tulpinelor în *-a* se termină în *-e*. În indoeuropene îi corespunde locativul sing. al tulpinelor în *-o*, care se termina în *-ei* sau în *-oi*.

Dativul sing. al tulpinelor consonantice se termină în *-i*, care reprezintă indoeurop. *-i*, când silaba finală a tulpinei are gradul *e*; dacă însă are gradul zero, e firesc să comparăm dativul indoeuropean în *-ei*. D. e.: *weten-i* «în apă», *nepis-i* «în cer»; etc. Cf. în grec. *-i*, în *ποδ-ί*, *πατρ-ί*, etc., care-i prin origine un locativ (cf. scr. loc.: *pad-í*, *pítár-i*).

Dativul în *a*, ce se 'ntâlnește uneori la tulpinele în *-a*, ca *aruna* «la, în mare», cuprinde varianta indoeuropeană a lui *-ōi*, cu pierderea lui *i* final încă din perioada prehitită; cf. gr. *ἵππῳ* (unde iota nu se mai pronunță) și lat. *equō* «calului».

Unele dative în *-ai* dela tulpini în *-a*, ca *lutai*, «la, în fe-reastră», cuprind diftongul lung *-ōi*, din indoeuropeană; cf. grec. *ἵππῳ*, av. *yasmāi* «căruia», scr. *áṣvāy-a* «calului»¹⁾.

Ablativul singular se termină în *z* (= *ts*), care-i gradul zero al sufixului *-tos* din indoeuropeană (gr. *-τος*, lat. *-tus*, scr. *tas*); d. e.: grec. *ἐκτός* «înafară», lat. *funditus* «din fund», scr. *mukhataś* «din gură». În pre-hitită finala *-ts* a pierdut pe *-s* înaintea cuvintelor care începeau cu *s* și din sufix a rămas *-t*, care apare în ablativul indoeuropean al tulpinelor în *-o*: scr. *devāt*, lat. arh. *dōnōd*. În alte condițiuni de *samdhī*, *-ts* final a devenit *-s* în indoeuropeană și acesta s'a contopit cu genitivul primitiv, acolo unde genitivul se termina în *-s*, adică peste tot, afară de tulpinele în *-o*. Indoeuropeanul *-ts* rămâne în hitită ca *-z* și aceasta e terminația ablativului chiar și la tulpinele primitive în *-o*; d. e. *askaz* «din magazie».

Identitatea dintre genitiv și ablativ la toate substantivele și adjectivele indoeuropene, afară de acelea cu tulpina în *-o*, ne face să ne așteptăm la un strâns paralelism între genitivul și ablativul hitit. Aceasta se și întâmplă la tulpinele în *-i*: abl. *supiyaz* corespunde gen. *tuxiyas*, iar abl. *supayaz* corespunde gen. *supayas*, în timp ce pierderea regulată a lui *y* între vocale asemănătoare ne dă *supaz*. Și la tulpinele în *-u* abl. prezintă aceeași formă a tulpinei ca și genitivul: abl.

¹⁾ Sturt., o. c., 195 a-d; 94 c.

asuwaz corespunde gen. *asuwās*, iar abl. *asawaz* corespunde gen. *asawas*. La tulpinele consonantice ablativul are de obicei terminația *-az*. Există și ablativ cu terminația *-z*, ca *per-z*, dela *per* «casă»; *star-z*, dela *star* «stea»; *nepis-z* dela *nepis* «cer», etc.¹⁾.

Instrumentalul singular are terminația *-t*, care provine din *-ts* înaintea unui *s* inițial; v. p. 17. Tulpinele în *-a* au finala *-et*, din indoeur. *-ēt*; cf. lat. arh. *facilumēd*. Instrumentalul tulpinelor în *-i* prezintă finala *-i-t*. Singurul exemplu de instrumental al unei tulpine în *-u* e *ganut*, dela *genu* «genunchiu». Câteva instrumentale adaugă terminația *-t* direct la tulpina consonantică; d. e. *wetant*, dela *watar* «apă»; — *kesart*, dela *kesar* «mână». Deoarece *-t* final după o consoană dispăre (v. p. 15), formele acestea trebuie să fie prin analogie cu ablativ ca *nepisz* (v. mai sus)²⁾.

Nominativul plur. masc. în *-es* trebuie să-și aibă originea la tulpinele consonantice (indo-eur. *-es*) sau la cele în *-i*. Singurele tulpine consonantice dela care se pot cita astfel de forme sunt cele în *-nt*, ca *hūmantēs*. Nominativul în *-es* este frecvent și la tulpinele în *-i*, unde provine foarte probabil din indoeuropeanul *-eyes* (cf. scr. *tráyās*, gr. *τρεῖς*, lat. *trēs*)³⁾.

Acuzativul plural masculin se termină în *-us*, care trebuie să provină dela tulpinele în *-u*, care își formează nom. plur. masc. în *-es* (d. e. *kutruwes* «martori», sau *asawes* «buni»), iar acuz. plur. masc. în *-us* (d. e. *seknus* «mantale» sau *tasaus* «puternici»). Tipul de acuz. pl. *seknus* a servit probabil ca model formelor analogice dela tulpine în *-a* (de ex. *attus*), dela tulpine consonantice (ca *hūmantus*), sau dela tulpine în *-i* (ca *halkius*). Finala hitită *-us* poate să provină din indoeur. *-uns* (*-u-ns*)⁴⁾.

Neutrelle plurale sunt formate de cele mai adesea ori cu sufixul *-a*, care probabil că reprezintă indoeuropeanul *-ā* la tulpinele în *a*, și *-ə* la celelalte. Singurul exemplu sigur de neutru plural dela o tulpină în *-a* e *parna* «clădiri de fermă».

¹⁾ Sturt., o. c., 196—196 d.

²⁾ *Ib.*, 197—197 d.

³⁾ *Ib.*, 198.

⁴⁾ *Ib.*, 199.

Dela tulpine în *-i* avem forme ca *mekaya* «magna». Dela tulpine în *-u* avem cele două tipuri: *genuwa* «genunchi» (cf. lat. *genua*) și *italawa* «rele». Dela tulpine consonantice: *sahana*, dela *sahan* «venit al unei moșii»; — *hūmanta* «omnia» ¹⁾.

Pe lângă aceste asemănări esențiale, în ceea ce privește terminațiile cazuale, declinarea hitită mai prezintă foarte multe detalii în comun cu celelalte limbi indoeuropene vechi, prin modul de formare al diferitelor tulpine. Asupra acestora nu putem insista aici, oricât de mare ar fi însemnătatea lor.

În general declinarea hitită, ca și conjugarea, pe de o parte prezintă unele arhaisme, pe de alta este mai simplă decât aceea a limbii sanscrite și chiar a limbii grecești. Între arhaisme trebuesc notate tulpinele diftongice (în *-ai* și *-au*), mai numeroase decât în celelalte limbi indoeuropene, și cele în *r/n*, de asemenea mai numeroase, asupra cărora vom reveni; v. p. 42.

O particularitate a limbii hitite este lipsa vocativului; (v. p. 35). Dativul are și funcția de locativ, ca și dativul din grecește sau ablativul din limba latină.

Pluralul este defectiv și în general orice formă a pluralului masculin poate fi întrebuințată pentru orice caz ²⁾.

Dualul lipsește în hitită ³⁾, cu toată vechimea acestei limbi.

În ceea ce privește genul, hitita deosebește numai genul comun (personal), în care s'au contopit vechiul masculin și feminin, și genul neutru (genul nepersonal) ⁴⁾. În epoca străveche ie. n'au existat genurile actuale, ci numai genul însuflețit și cel neînsuflețit, întocmai ca la unele popoare primitive din ziua de azi. Așa se și explică de ce, de pildă, în latinește nu există forme speciale care să deosebească masculinul de feminin, d. e. *pater* și *mater*; tot astfel și la adjectivele cu două terminații, de tipul *facilis*, care-i pentru m. și f.

Ca și în indoeuropeană, deosebirea între masculin și neutru e limitată la nominativ și acuzativ; genul masculin deosebește nominativul de acuzativ, pe când neutrul nu. Neutrele

¹⁾ *Ib.*, 201.

²⁾ Sturt., o. c., 182.

³⁾ Friedrich, o. c., 60.

⁴⁾ *Ib.*, 59.

n'au vreo terminație la nom.-ac. sing.; numai tulpinele în *-a* au terminația *-n*, care servește și ca acuzativ la masculin.

Modul cel mai obișnuit de-a forma nom.-ac. plur. la neutre este prin adăugirea terminației *-a*; însă în hitită adesea singularul e întrebuințat ca plural și uneori apare terminația *-i* ¹⁾, ca în sanscrită.

ADVERBELE

Ca adverb poate servi și nominativul-acuzativ neutru singular sau plural al adjectivului, ca în grecește. Astfel: sing. *mekki* « mult », ca adv.: « foarte »; — plur.: *hatuga* « grozav » ²⁾.

POSTPOZIȚIILE

Hitita n'are prepoziții, ci postpoziții ³⁾. Ca și prepozițiile din celelalte limbi indoeuropene, postpozițiile sunt adverbe, care la rândul lor nu sunt decât cazuri petrificate: D. e. *hanti* « în frunte »: grec. *ἔντι* « opus », lat. *ante* (vechiu locativ devenit adverb și apoi prepoziție); — *kata* (acuz.): grec. *κατά*.

PREVERBELE

Ca și în celelalte limbi indoeuropene, înțelesul verbului simplu poate fi modificat prin preverbe. Hitita prezintă și aici un aspect arhaic, prin faptul că preverbele sunt scrise totdeauna separat, și între preverb și verb pot sta alte cuvinte; cf. Rig-Veda și limba greacă homerică. Cf. verbele: *appa pāi-* « a merge înapoi », *katta pāi-* « a se coborî », cu grec. *ἀπο-βαίνω* « a pleca și *κατα-βαίνω* a se coborî ».

Ca și în sanscrită și în greacă, un verb poate avea mai multe preverbe; d. e.: *appa anda pāi-* « a intra din nou » ⁴⁾.

PRONUMELE

La fel ca și la celelalte limbi indoeuropene, declinarea pronominală se deosebește de cea nominală în două privințe: 1. paradigma fiecărui pronume este formată din mai multe

¹⁾ Sturt., o. c., 181.

²⁾ Friedrich, o. c., 238.

³⁾ *Ib.*, 241.

⁴⁾ Cf. Friedrich, o. c., 156.

tulpine diferite; 2. declinarea pronumelor are unele terminații speciale, care nu se întâlnesc la substantive ¹⁾).

Dintre sufixele tematice cel mai important este *-t*, care apare la nomin.-acuz. sing. neutru; d. e. *-at* «id», *apat*, «aceea», *kwi*t «ce»; cf. în scr. *tad* «aceasta», *cid*; în lat. *id*, *quid*, etc. ²⁾). Acest *-t* caracterizează neutrul sing. al pronumelor indoeuropene exact la fel cum caracterizează *-m* neutrul sing. al substantivelor și al adjectivelor cu tulpina în *-o*: hit. *petan* «loc», gr. πέντον, scr. *padám* «loc», ie. **pedom*; cf. și scr. *dānam*, lat. *donum*, gr. δῶρον.

Terminația nomin.-acuz. plur. neutru la pronume este *-e*, care merge paralel cu indoeur. *-ai*; cf. hit. *ki-e*, *ku-e* și scr. *te*, *ke*, lat. *haec*, *quae* ³⁾).

PRONUMELE ENCLITICE

Hitita posedă un număr de pronume enclitice, care corespund encliticelor din indoeuropeană și care prezintă vocala *e* din diftongul indoeuropean *oi*; astfel: *-se* «sieiși»; cf. av. *hē*, *šē*, v. pers. *šaiy* și hom. οἱ. La pers. 1-a și a 2-a găsim *-me* «mie» și *-te* «ție», care corespund scr. *me*, *te* și gr. μοί, τοί ⁴⁾).

PRONUMELE PERSONALE ȘI POSESIVE

Limba hitită are patru pronume personale, care se declină complet: *uk* «eu», *zek* «tu», *wes* «noi» și *sumes* «voi». Pe lângă acestea, *-se* «lui, sieși» și *-smas* «lor, sieși».

Cu nom. *uk*, acuz. *amuk* cf. got. *ik*, acuz. *mik* (germ. *ich*, *mich*). Cu hit. *wes* «noi» cf. got. *weis* (germ. *wir*).

Hit. *sumes* «voi» provine din ie. **usme* «voi», prin meta-teza primei silabe, sub influența sinonimului *-smas* și prin adăugirea unei terminații cazuale dela declinarea substantivelor.

Hit. *sumas* «voi, vouă» vine de asemenea dela ie. **usme* și are terminația *-as* a pluralului substantivelor.

-me «mie, al meu», *-te* «ție, al tău» și *-se* «lui, sieși», vin dela ie. **moi*, **toi* și **soi*.

¹⁾ Sturt., o. c., 259.

²⁾ *Ib.*, 260.

³⁾ *Ib.*, 265.

⁴⁾ *Ib.*, 92.

-nas (lat. *nos*) «noi, nouă» este cazul oblic **nos* din indoeuropeană, care și-a pierdut numai funcția de genitiv; cf. în scr. *nas* (acuz., dat. și gen.).

-smas «voi, vouă, lor, sieși» și *-smes* «al vostru, al lor» (lat. *eorum* și *suus*) sunt singurele pronume arhaice, hitite și indoeuropene, care se referă deopotrivă la pers. a 2-a și a 3-a. Cf. în limba germană *Sie* «d-voastră».

Pe lângă aceasta, pronumele hitite de mai sus sunt exclusiv enclitice, ceea ce ne îndreptățește să le comparăm cu elementul pronominal frecvent în limbile indoeuropene **sme/smi*, care mai înainte fusese considerat ca o particulă. Limba hitită ne arată că el a fost în indoeuropeană un pronume, care însemna «voi» și «acela, aceea» (lat. *is*, *id*). Acest pronume era limitat numai la cazurile oblice și trebuie să fi fost întrebuințat atât la singular cât și la plural, după cum rezultă din cele ce urmează:

Scr. *tasmai* «acestuia», *tasmin* «în acesta», etc. vin dela ie. **to-sme*, **to-smi*, etc., cu terminații dela substantive și dela alte pronume; — scr. *asmai*, *asmin* conțin particula **e*.

Limbile germanice de Vest și cele baltoslave prezintă în locul tulpinei *sme/smi* o tulpină *me/mi*, care se poate explica prin teoria lui *s* mobil (v. p. 17.)

Pronumele personal ie. **usme* (v. p. 26.) conține ie. **-sme* «voi, vouă, al vostru».

Hititul *-smas* este ie. **-sme* prin analogie cu hit. *nas* «noi, nouă» (lat. *nos*, scr. *nas*).

Hit. *-smes* «al vostru, al lor» vine dela ie. **-sme/-smi*, după cum posesivele hit. *-mes*, *-tes* și *-ses* vin dela ie. **-moi*, **-toi* și **-soi*¹⁾.

CONJUGAREA

FORMAREA TULPINELOR

Ca și în declinare, hitita prezintă în sistemul ei de conjugare foarte multe asemănări cu celelalte limbi indoeuropene, mai ales cu sanscrita și cu greaca, atât în ceea ce privește

¹⁾ Sturtevant, o. c., 223—236.

formarea tulpinelor, cât și în terminațiile personale. Iată câteva exemple în ceea ce privește formarea tulpinelor:

Un sufix răspândit în limbile indoeuropene este *-sko*, *-ske*, ce se poate adăuga în hitită la orice tulpină verbală pentru a forma un iterativ-durativ. Astfel: *arske-zi* «el vine»: scr. *ṛ-ccha-ti* «el merge»; — *us-ske-zi* «el vede»: scr. *u-ccha-ti* «el strălucește»¹⁾. Cf. în grec. *γράφω*, *διδάσκω*, etc.; în lat. *cresco*, *senesco*, etc.

Ie. *-neu-* e reprezentat prin hit. *-nu-*; d. e.: *ar-nu-zi* «el aduce»: scr. *ṛ-nó-ti* «el se mișcă», hit. *ar-nu-meni* «noi aducem»; scr. *ṛ-nu-más*²⁾. Cf. în grec. tipul *δείκνυμι* «eu arăt».

Rădăcinile la care se adaugă sufixele de mai sus, prezintă gradul zero, ca și în sanscrită; v. exemplele citate³⁾.

Ie. *-nā-* a dat în hit. *-na-*. D. e.: *su-na-* «a umplea»: scr. *su-nó-ti*, av. *hu-nao-ti* «el stoarce», alături de hit. *su-* «a stoarce». — *yana-* «a merge» (din ie. **iə-nā-*): lat. *prōd-īnunt* «ei merg» (din ie. **in-*). În scr. suf. *-nā-*, *-nī-* e destul de frecvent; d. e.: *kri-nā-mi* «eu cumpăr»; *kī-nī-mās* «noi cumpărăm»⁴⁾.

Infixul nazal. Ca și în celelalte limbi indoeuropene, găsim și în hit. infixul nazal, care-i însă foarte rar, căci structura limbilor ie. nu admite infixe, ci sufixe. Infixul nazal hitit este *-nen-*, d. e. *nenenk* «a se ridica», dela *nenk* «a se ridica»; cf. gr. *ἐνεγκέν* «a duce» și scr. *naç-* «a dobândi».

Infixul *-nen-* este înrudit cu infixul ie. *-n(e)-*⁵⁾; d. e.: lat. *iu-n-go* «a uni»; însă *iug-um*; scr. *yu-ná-j-mi*: *yu-ñ-j-más* «a uni»; însă *yugám* «jug».

SISTEMUL VERBAL

Limba hitită are 2 conjugări: în *-mi* și în *-hi*, după terminația pers. 1-a sing.⁶⁾. Cea în *-mi* corespunde în general sistemului prezentului și aoristului indoeuropean, iar cea în

¹⁾ Sturt., o. c., 333 sq.

²⁾ *Ib.*, 93 b, 98.

³⁾ *Ib.*, 84, 326.

⁴⁾ *Ib.*, 353 sq.

⁵⁾ *Ib.*, 324 sq.

⁶⁾ I. Friedrich, o. c., 158.

-*hi* sistemului perfectului ie.; însă ea cuprinde și un număr de forme de aorist, mai ales la preterit, pers. a 3-a sing., și a fost influențată de conjugarea în -*mi*. Conjugarea în -*hi* se deosebește de cea în -*mi* printr'o serie de terminații personale speciale ¹⁾).

Ca și în indoeuropeană, conjugarea în -*mi* cuprinde mai multe clase, care se deosebesc între ele prin modul de formare a tulpinei. Avem și aici o conjugare *tematică*, cu vocala tem. *e/o*, și una *atematică*, fără această vocală ²⁾. Cf. în grec. tipul φέρ-ο-μεν, φέρ-ε-τε cu tipul ἔσ-μεν, ἔσ-τέ sau în lat. tipul *leg-i-tis* cu tipul *fer-tis*.

Și în hitită, ca în toate limbile indoeuropene, a existat tendința de a se răspândi tipul de conjugare tematic în dauna celui atematic ³⁾. Cf. în grec., alături de vechiul verb atematic δείκνυμι, verbul tematic δεικνύω «eu arăt»; tot astfel δίδωμι «dau», însă impf. ἐδίδουν «eu dădeam», ca ἐποιοῦν «eu făceam».

În latinește tipul atematic este cu totul redus și s'a păstrat numai în câteva forme foarte vechi, ca anomalie: *fer-t*, *es-t*, etc.

Dăm acum câteva verbe hitite înrudite cu verbe cunoscute din limbile clasice:

tarma(e)-: lat. *termino* «a delimita»; — *meta(e)* - «a delimita»: lat. *metor* «a măsura» (un lagăr); — *es-* «a fi»: lat. *es-se*; — *et-* «a mânca»: lat. *edo*; — *akwanzi* «ei beau»: lat. *aqua*; — *epzi*: *apanzi* «a apuca»: lat. *co-ēpi*, *apiscor*. — *mala* - «a măcina»: lat. *molo*; — *lahw-*, *lahu-* «a turna»: gr. λό(Φ)ω «a spăla»; — *spar* - «a împrăstia»: gr. σπείρω, perf. ἔ-σπαρ-κα, «am semănat» — *spant* - «a turna o libațiune»: lat. *spopondi* «am promis», gr. σπένδω «a turna o libațiune».

Cu hit. *saki*: *sekweni* «a cunoaște», cf. got. *sahw* «el văzu»: *sēhwum* «noi văzurăm». Ambele limbi prezintă aceeași alternanță vocalică, cu gradul *o* la sing. (reprezentat prin *a*) și gradul lungit *ē* la plural. Combinarea din germanică și din hitită a gradului *o* cu gradul *ē* într'o singură paradigmă trebuie atribuită unei origini comune în indoeuropeană. Cf. și

¹⁾ Sturt., o. c., 291 sq.; 294 sq; 379.

²⁾ *Ib.*, 294 sq.

³⁾ *Ib.*, 297.

perfectul latinesc cu gradul lungit, d. e. pers. 1-a plur. *vēni-mus*: got. *qēmum* « noi venirăm ». Aceasta dovedește caracterul indoeuropean al acestui tip de alternare vocalică; el s'a păstrat în gotică, însă a dispărut în latinește prin generalizarea lui *ē*: *vēni* : *vēnimus*, însă got. *qam* : *qēmum*, întocmai ca în hitită *saki* : *sekweni* ¹⁾.

Verbul hitit are două *diatexe* (forme): activul și medio-pasivul. Acesta din urmă are funcția de mediu, ca în greacă și în indo-iranică, de pasiv și de deponent ²⁾; medio-pasivul e caracterizat prin terminații personale speciale ³⁾.

Ca și numele și pronumele, verbul hitit are numai singularul și pluralul; *dualul* lipsește ⁴⁾. Aceasta ne arată o evoluție înaintată a limbii hitite, care contrastează cu caracterul ei arhaic. În grecește dualul, deși întrebuințat liber de Homer, nu dispare decât abia în epoca helenistică; în latinește dualul dispare în epoca preistorică; în schimb în sanscrită el e întrebuințat riguros chiar și în perioada clasică.

Aceeași simplitate găsim și la *timpuri* și *moduri*. Există numai două moduri: indicativul și imperativul, și două timpuri: prezentul (care servește și pentru viitor) și preteritul, care corespunde în general cu imperfectul indoeuropean; numai persoana a treia plural e dela perfectul indoeuropean (*-er*; cf. scr. *-ur*, lat. *-ere*).

Timpurile și modurile se deosebesc între ele prin terminații personale ⁵⁾, întocmai ca în sanscrită și în greacă.

ASPECTUL VERBAL

Limba hitită n'are aspecte verbale, ca și limba sanscrită. Putem deduce de aici că teoria care susține că la origină sistemul verbal indoeuropean nu cuprindea timpuri, ci numai aspecte verbale ⁶⁾ este greșită; ea se bazează numai pe observațiile făcute cu privire la limba greacă și la limbile slave, unde, ce-i drept, aspectul verbal are un rol foarte important.

¹⁾ Sturt., o. c., 342 și n. 51.

²⁾ Friedrich, o. c., 159.

³⁾ Sturt., o. c., 371.

⁴⁾ Friedrich, o. c., 162.

⁵⁾ Sturtevant, o. c., 378 sq.

⁶⁾ Cf. H. Hirt., *Indogermanische Grammatik*, Heidelberg, 1934, VI, p. 152 sq. E. Kieckers, *Historische griechische Grammatik*. Berlin und Leipzig, 1926, II, p. 83.

AUGMENTUL

Augmentul lipsește în hitită. Și în sanscrita vedică (mai ales în Rig-Veda) și la H o m e r augmentul lipsește adesea, devenind obligator abia mai târziu.

REDUPLICAȚIA

Reduplicația este frecventă la verbul hitit, dar nu constituie o parte esențială a sistemului său morfologic.

Reduplicația aparține întregului sistem verbal, nu numai perfectului său prezentului, ca de pildă în sanscrită sau în greacă. Uneori aceeași rădăcină are forme cu reduplicație alături de altele fără reduplicație, ceea ce dă un dublu sistem de forme, fără vreo dozebire de înțeles între ele; d. e.: *nanai-* și *nai-* « a conduce (scr. *nay-a-ti* « el conduce »).

Tipul cel mai obișnuit de reduplicație este cea *intensivă*, care constă în repetarea întocmai a rădăcinii și-i formată din două consoane și o vocală intermediară; d. e.: *hashas-*, alături de *has-* « a deschide »; — *kwaskwas-* « a sdrobi », cf. *kwen-* « a lovi ». Acest tip de reduplicație era frecvent în indoeuropeană; în celelalte limbi s'au păstrat numai urme, ca în scr. *dar-dar* « a rupe », av. *zao-zao* « a chema », gr. $\mu\omicron\rho-\mu\acute{\upsilon}\rho-\omega$, lat. *mur-mur-o*, etc.

Tipul de reduplicație care constă dintr'o consoană și o vocală este de asemenea comun; de cele mai adeseaori vocala e aceeași ca în rădăcină; d. e.: *ku-kurs-* « a tăia »; cf. în scr. *tu-tud-é* = lat. *tu-tud-i*, perf. dela *tundo* « a izbi ».

asas-/ases- « a pune » prezintă reduplicația unei silabe care începe cu o vocală, ca în grec. $\alpha\gamma\alpha\gamma\epsilon\acute{\iota}\nu$ « a conduce » ¹⁾.

TERMINAȚIILE PERSONALE

Am arătat mai sus (p. 18) că cea mai sigură dovadă că o limbă este indoeuropeană sunt terminațiile cazuale și cele personale. Iată cele mai importante din acestea din urmă:

Terminațiile personale primare cu *i*: *-mi*, *-si*, *-zi* și *-nzi* corespund cu ie. **-mi*, **-si*, **-ti* și **-nti* ²⁾.

¹⁾ Sturt, o. c., 288 sqq.

²⁾ *Ib.*, 82.

Tot astfel terminațiile personale cu *m*: pers. 1-a sing. *-mī* și pers. 1-a pl. *-menī*, *-men* corespund cu ie. **-mī* și **-mes*, **-me*¹⁾.

La mediu, pers. a 3-a sing. *-ta* corespunde scr. *-ta*, gr. *-το*; *-te*: scr. *-te*, gr. *-ται*; *-tari*: lat. *-tur*.

La mediu, pers. a 3-a pl.: *-nta*: scr. *-nta*, gr. *-ντο*; *-ntari*: lat. *-ntur*²⁾.

Terminația pers. a 3-a plur. a preteritului, *-er* (d. e. *et-er* «ei au mâncat»), corespunde lat. *-ēre* (d. e. *dixēre*), scr. *-ur* (d. e. *dadūr* «ei au dat»), av. *-arə* (de ex. *vaonara* «ei au năzuit»). Cf. și *ep-er* «ei au luat» cu lat. *coepēre* «ei au început».

Terminațiile imperativului, pers. a 3-a sing. *-tu* și pers. a 3-a pl. *-ntu*, corespund terminațiilor din arică; d. e.: *ar-nu-du* «el să aducă»; cf. scr. *-ṛ-ṇó-tu* «el să se miște»; — *ar-nuwa-ndu* «ei să aducă»; cf. scr. *ṛ-ṇvā-ntu* «ei să se miște»³⁾.

Participiul prezent are același sufix *-nt-*, ca și în celelalte limbi indoeuropene; însă înțelesul lui diferă și se apropie foarte mult de acela al participiului latinesc în *-tus*, de tipul *laudatus*⁴⁾.

Cele spuse mai sus pot fi rezumate prin paradigma *es*⁵⁾, «a fi» (scr. *as-*, gr. *ἐσ-*, lat. *es-*):

PREZENT

S. 1. es - mi	scr. ás - mi	gr. εἰ-μί
3. es - zi	» ás - ti	» ἐσ-τί
P. 3. as - anzi	» s - ánti	» ἐντί (dor), lat. <i>s-unt</i> , got. <i>s-ind</i> .

PRETERIT

S. 1. es - un
2. es - t ⁶⁾
3. es - t ⁷⁾ (cf. scr. <i>ās-ī-t</i> , lat. <i>era-t</i>).

¹⁾ *Ib.*, 136.

²⁾ *Ib.*, 117 sq.

³⁾ *Ib.*, 84.

⁴⁾ *Ib.*, 129 și 435; Friedrich, *o. c.*, 283 a.

⁵⁾ Dăm numai formele cele mai importante din punct de vedere comparativ. Paradigma diferă puțin la Friedrich, *o. c.*, 169; cf. Sturtevant, *o. c.*, 441.

⁶⁾ La Friedrich, *l. c.*, *es-ta*.

⁷⁾ La Friedrich, *l. c.*, *es-ta*.

- P. 1. es - wen, scr. dual *ās-va*
 2. es - ten, gr. ἦσ-τε, scr. *ās-ta*
 3. es - er ¹⁾ (cf. lat. *fu-ēre*)

IMPERATIV

S. 2. es		lat. <i>es</i>
3. es - tu ²⁾	scr. <i>ās-tu</i> ,	lat. <i>es-to</i> .
P. 2. es - ten	scr. <i>s-tá</i> gr. ἔσ-τε,	lat. <i>es-te</i>
3. as - antu ³⁾	scr. <i>s-ántu</i> gr. ὄντων,	lat. <i>s-unto</i>

PARTICIPIU

as-anz, scr. *s-ánt-as* (nom. pl.), gr. (dor.) ἔντ-ες, lat. (*prae-*) *s-ent-es*.

TERMINAȚII MODALE ȘI TEMPORALE LA MEDIO-PASIV

La medio-pasiv se pot adăuga, în urma terminațiilor personale, elementele: *-ri*, *-ru*, *-t* și *-ti*, care, în general, determină modurile și timpurile. Dacă o formă medio-pasivă n'are adăugată niciuna din aceste caracteristice modale sau temporale, atunci ea aparține indicativului prezent. În indoeuropeană caracteristica modală precedă terminația. Cf. în grec. ἔ-μεν și ἔ-ο-μεν (conj.), în lat. *fer-tis* și *fer-a-tis*, în scr. *ās-mi* și *s-yā-m*, etc.; e ca și cum am avea: ἔ-μεν și *ἔ-μεν-ο; *fer-tis* și *fer-tis-a, etc.

Se poate deduce de aici că hitita nu avea la început nicio deosebire de timpuri la medio-pasiv (după cum nu avea nici la conjugarea în *-hi*).

Deci, în unele privințe, verbul hitit este foarte arhaic, mai arhaic chiar decât verbul indoeuropean. Adesea, când există deosebiri între verbul hitit și cel indoeuropean, nu se poate determina în care limbă s'a produs inovația ⁴⁾.

Printre inovații una din cele mai surprinzătoare o constituie formele de conjugare perifrastică formate cu ajutorul ver-

¹⁾ La Friedrich, l. c., *es-ir*.

²⁾ La Friedrich, l. c., *es-du*.

³⁾ La Friedrich, l. c., *as-andu*.

⁴⁾ Sturtevant, o. c., 293, 418 sq.

belor «a fi» și «a avea», care dau limbii hitite un aspect cu totul modern. Astfel:

Perfectul și mai mult ca perfectul se exprimă numai cu ajutorul verbului *har(k)*- «a avea», împreună cu nom.- ac. sing. neutru petrificat al participiului; d. e. *numu stamasan kwit harker* «și fiindcă ei auziseră de mine». Forma participială rămâne totdeauna neschimbată; prin aceasta hitita întrece chiar și întrebuintarea din limbile *romanice* și se aseamănă cu limba germană.

Tot astfel participiul cu verbul *es*- «a fi»; d. e. *nata kwiski panz est* «nimeni nu se dusesse» (cf. în germ.: «niemand war gegangen»).

Pasivul poate fi exprimat prin participiu și *es*- «a fi», ca în limbile moderne. D. e.: *hurtantes eser* «ei erau blestemăți»; — *dantes asandu* «ei să fie luați»¹⁾.

SINTAXA

O caracteristică esențială a sintaxei hitite este influența exercitată asupra ei de sintaxa limbii accadiene. Această influență semită se poate compara cel mai bine cu cea pe care a avut-o limba ebraică asupra limbii grecești a Noului Testament și mai ales a Septuagintei. În cele ce urmează vom avea adesea prilejul să facem această constatare.

Influența limbii semite accadiene asupra limbii hitite era cu atât mai de așteptat în sintaxă, cu cât o găsim până și în fonetică și în morfologie, ceea ce se întâmplă foarte rar la celelalte limbi indoeuropene.

ACORDUL

Forme colective de plural se pot construi ca și cum ar sta la singular²⁾; cf. în rom.: «oamenii zice».

Adesea un verb la singular e acordat cu un substantiv la plural, mai ales dacă-i neutru³⁾; cf. în grec. πάντα ῥεῖ.

¹⁾ Sturt., o. c., 160, 201, 438; Friedrich, o. c., 200 sq.

²⁾ Friedrich, o. c., 210.

³⁾ Sturtevant, o. c., 380.

CAZURILE

VOCATIVUL

Hitita n'are vocativ; de aceea nominativul are și funcția de vocativ ¹⁾, cum se întâmplă uneori și în alte limbi indoeuropene. De altfel vocativul nu e un caz, căci nu exprimă vre-un raport sintactic. De aceea în nicio limbă indoeuropeană vocativul nu are o terminație proprie, ci sau este egal cu nominativul (la dual și la plural totdeauna) sau cu tulpina pură. Gramaticii hinduși au așezat vocativul în urma tuturor celorlalte cazuri.

ACUZATIVUL

Acuzativul servește în primul rând ca obiect direct.

Verbele care înseamnă « a fi bolnav » se pot construi cu acuzativul persoanei, iar boala stă ca subiect și adesea nu se mai exprimă; de aici rezultă o construcție impersonală de tipul latinesc: *me pudet, paenitet*, etc.

Există și un acuzativ al direcției, la întrebarea: « încotro », ca în sanscrită și în limbile clasice, însă e foarte rar; d. e.: *salli pedan tiyazi* « el pășește pe marele loc (pe tron) ».

Figura etymologica e destul de frecventă; d. e.: *hannessar hanna* « a judeca un proces ».

Neutrul unui pronume poate sta ca acuzativ interior, ca în grecește sau în latinește : τοῦτο χαίρω, *id laetor* ²⁾.

DATIVUL-LOCATIV

Dativul hitit întrunește funcțiile dativului și ale locativului din alte limbi indoeuropene și prin aceasta seamănă foarte mult cu dativul din grecește și din gotică. Dativul hitit stă, deci, atât la întrebarea « cui » cât și la întrebarea « unde » și « încotro ». Din ultima sa funcție (« încotro ») se explică întrebuințarea sa ca dativ final, ca dativ al autorului și ca dativ comparativ (întreb: « unde »).

Cu verbul « a fi » dativul arată posesiunea, ca în latinește, grecește, etc. cf. *mihi nomen est* ³⁾; rom. « mi-e foame »; etc.

¹⁾ Sturt., o. c., 186.

²⁾ Friedrich, o. c., 213—215.

³⁾ Sturt., o. c., 189; Friedrich, o. c., 217, 218, 220.

GENITIVUL

Foarte adesea se întrebuițează în hitită un gen. cu înțelesul: «al...», pentru a înlocui un alt substantiv; astfel dela *wastul* «păcat», gen. *wastulas* înseamnă: «(om) al păcatului» = păcătos; dela *tayazil* «furt»: gen. *tayazelas* «al furtului» = hoț¹⁾.

Construcția aceasta trebuie să fie de origine semită (babiloniană) și seamănă foarte mult cu semitismele pe care le întâlnim în Septuaginta și în Noul Testament, de tipul: ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας «judecătorul cel nedrept».

Pentru a întări genitivul posesiv i se mai adaugă și pronumele posesiv; (cf. în germ. «*des Mannes sein Kopf*») ²⁾.

ABLATIVUL

În hitită există și un ablativ instrumental, ca în latinește. Ablativul și instrumentalul se întrebuițează uneori unul în locul altuia ³⁾, ca în sanscrită, și pot fi asociate chiar în aceeași propoziție.

CONSTRUCȚIA VERBULUI

Ca și în alte limbi indoeuropene vechi, un verb se poate construi cu mai multe cazuri ⁴⁾, după înțelesul pe care-l are.

COMPARAȚIA

Hitita n'are, în general, sufixe speciale pentru a exprima gradele de comparare, ca în celelalte limbi indoeuropene. Comparația se exprimă prin mijloace sintactice, ca 'n limbile semite sau ca în egipteană ⁵⁾.

Pentru a exprima comparativul servește dativul-locativ, care-i diferit de dativul comparației din gotică; pe lângă dativul comparației, se întrebuițează uneori și ablativul comparației, ca 'n sanscrită și în latină ⁶⁾.

¹⁾ Friedrich, o. c., 223.

²⁾ *Ib.*, 222.

³⁾ Friedrich, o. c., 228 sq.; Sturtevant, o. c., 190.

⁴⁾ Friedrich, o. c. 230.

⁵⁾ *Ib.*, 94, 232

⁶⁾ *Ib.*, 233.

Superlativul seamănă foarte mult cu comparativul și se poate recunoaște cel mult prin adăugirea lui *hūmanza* «tot» la dativul-locativ plural. D. e. «între toți zeii *Zashapunas* e cel mai mare» (sau: «*Z.* e mai mare decât toți (ceilalți) zei») ¹⁾.

POSTPOZIȚII

Limba hitită poate exprima adesea numai prin forme cauzale (fără postpoziții) raporturi sintactice pe care noi le exprimăm prin prepoziții.

De obicei nu se face deosebire între întrebarea «unde?» și «încotro?»; astfel dativul-locativ *Ē-ri* poate să însemne (și fără postpoziții) atât «*im Hause*», cât și «*in das Haus*». Datorită acestei contopiri a noțiunilor «unde» și «încotro», rezultă că cele mai multe postpoziții hitite se construiesc cu dativul-locativ ²⁾. În ie. nicio prepoziție nu se construia cu dativul, după cum ne arată încă clar sanscrita și latina.

GENURILE VERBULUI

Ca și în sanscrită și în greacă, uneori nu e nicio deosebire între forma activă și cea medie a aceluiași verb; d. e. *pahs* - înseamnă «a păzi» și la activ și la mediu ³⁾.

TIMPURILE

Am văzut că, la fel ca în germanică (gotică), hitita are numai două timpuri simple:

1. *Presentul*, care stă și pentru viitor (*uwami* «eu vin» și «eu voi veni») și chiar pentru viitorul al doilea: «eu voi fi venit».

2. *Preteritul*, care poate exprima și perfectul (adică starea care rezultă dintr-o acțiune).

O diferențiere mai exactă a timpurilor se obține prin formele perifrastice ⁴⁾ (v. p. 33 sq.).

¹⁾ *Ib.*, 234.

²⁾ *Ib.*, 241 sq.

³⁾ *Ib.*, 267.

⁴⁾ *Ib.*, 269.

În stilul epistolar expeditorul poate să aibă punctul de vedere al primitivului și să întrebuințeze preteritul în loc de prezent (ca în accadiană; cf. în latinește); d. e. « ți-am trimis (= îți trimit) pe solul meu » ¹⁾.

MODURILE

Imperativul stă și 'n binecuvântări, înlocuind optativul, care lipsește; d. e.: *udnē māu sesdu* « țara să prospereze (și) să aibă liniște ».

Pers. 1-a sing. a imperativului este un voluntativ și se traduce cu ajutorul verbului « a voi »; d. e. *piskellu* « vreau să dau »; ea înlocuește însă și optativul; d. e. *teshit uwallu* « o, de-aș vedea în vis ».

Aceeași întrebuințare a imperativului se găsește și în sanscrită.

Pentru a exprima potențialul și nerealul există o particulă specială *man* (= particula gr. *ἄν*), care-i deosebită în scris de conjuncția *mān* « dacă » (= conj. gr. *ἄν*, din *ei* *ἄν*).

man cu prezentul exprimă potențialul prezent (= *ἄν* cu opt. în grecește);

man cu preteritul exprimă (la fel ca în grecește *ἄν* cu imperfectul): 1) nerealul; 2) potențialul trecut ²⁾.

După cum se vede, avem aici un paralelism sintactic perfect între hitită și greacă, ce nu se mai găsește nicăiri.

PROPOZIȚII NOMINALE

La prezent se formează de obicei propoziții nominale pure, numai din subiect și nume predicativ, fără verbul de legătură « a fi »; d. e. *attas assus* « tatăl (e) bun ». Tipul acesta de propoziție nominală se găsește și în limbile clasice și-i extrem de frecvent în sanscrita clasică. Nu l-am găsit însă în Rig-Veda.

În schimb la preterit verbul « a fi » nu poate să lipsească d. e. *attas assus esta* « tatăl era bun » ³⁾.

¹⁾ Friedrich, o. c., 272 a.

²⁾ *Ib.*, 273—277.

³⁾ *Ib.*, 212 a.

INFINITIVUL

Infinitivul în *-anna* și supinul nu exprimă timpul; deci ele pot sta atât pentru prezent cât și pentru viitor ¹⁾.

La origine (în indoeuropeană), infinitivul nu exprima timpul. Aceasta rezultă din natura sa nominală, căci numele nu arată timpul. În sanscrită, balto-slavă și în germanică există numai un singur fel de infinitiv ²⁾.

Verbul «a fi» împreună cu infinitivul al doilea (în *-anna*) sau cu supinul întâi (în *-wanzi*) înseamnă: «trebuie de făcut ceva» ³⁾. O întrebuintare asemănătoare a infinitivului există în sanscrita vedică: un infinitiv în dativ poate fi întrebuintat ca predicat, cu sau fără verbul de legătură; d. e.: *ná pratidhṛṣe bhavati* «nu i se poate rezista» (T.S.) (lit.: «nu este spre rezistare»); — *mahimā te anyēna ná samnáḍe* «măreția ta nu poate fi ajunsă de altul» (V.S.) (lit.: «nu este spre dobândire de către altul» ⁴⁾).

PROPOZIȚIILE SECUNDARE

În limba hitită nu există propoziții finale și consecutive. Acolo unde noi întrebuintăm astfel de propoziții, hitita înșiră simplu, coordonând cu *nu* «și»; d. e.: «Și eu nu-i lăsași ei nu-l omorîră» = «Și eu nu lăsași, ca ei să-l omoare» ⁵⁾. Fără îndoială că acesta e un semitism (din accadiană), căci astfel de construcții, constând din simpla înșirare de propoziții coordonate, în loc de a le subordona, sunt frecvente în Septuaginta și în Noul Testament, sub influența ebraică ⁶⁾.

Propozițiile interogative nu erau caracterizate prin vreo particulă întrebătoare, ca de pildă în latinește (*-ne, nonne, num,* etc.), ci prin ton ⁷⁾, ca în românește: d. e.: «a venit omul?».

¹⁾ Friedrich, o. c., 281.

²⁾ H. Hirt, *Indogermanische Grammatik*, VI, Heidelberg, 1934, § 127.

³⁾ Friedrich, o. c., 280 a.

⁴⁾ Cf. Whitney, *A Sanskrit Grammar*, Leipzig, 1924; 982 c.

⁵⁾ I. Friedrich, o. c., 309 sq.; 325.

⁶⁾ Cf. A. Debrunner, *Neutestamentliche Grammatik*, Göttingen, 1931; 461 și 471; Abel, *Grammaire du grec biblique*, Paris, 1927; 80 a, sq.

⁷⁾ Friedrich, o. c., 291 a.

În frazele condiționale care exprimă o amenințare sau un jurământ, propoziția principală (apodoza) poate să lipsească, întocmai ca în Septuaginta (și în Noul Testament). Probabil că și aici avem o influență semită. D. e.: « Dacă am tăiat sfoara și am stricat pecetia sau am luat ceva pentru mine » (« să fiu blestemat ») ¹⁾.

a) În Septuaginta și în N. T. se găsește hebraismul ei «că nu» în jurăminte și în afirmații solemne. D. e.: ei στήσεται ἡ κεφαλὴ Ἐλειαῖε ἐπ' αὐτῷ σήμερον. « Capul lui Eliseu nu va rămânea azi pe (umerii) lui ». (IV. Reg. 6,31). — ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσεται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον « adevăr grăiesc vouă, că nu se va da semn acestui neam » (Mc. 8,12) ²⁾.

Propozițiile relative nu sunt construite în hitită ca în limbile moderne; de pildă: « omul, pe care l-ai văzut, este tatăl meu », ci: « pe care om ai văzut, acela este tatăl meu ». Deci, propoziția relativă precedă propoziția principală, iar substantivul acesteia, la care se referă propoziția relativă, e atras în aceasta din urmă; după aceea propoziția principală îl reia de obicei printr'un pronume ³⁾.

Și această construcție, care se găsește și în limba greacă, e frecventă în Septuaginta și în N. T. sub influența semită; d. e.: ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτος ἠγέρθη « Ioan, căruia eu am pus să-i taie capul, a înviat » (Marcu, 6,16) ⁴⁾. Cf. și în lat.: *urbem quam statuo vestra est*.

Construcția de mai sus din hitită e foarte probabil de origine semită (accadiană).

Înainte a unei cuvântări lipsește uneori verbul care înseamnă « a spune », așa că trebuie să subînțelegem « zicând »; d. e.: « Prizonierii civili se coborîră și îmi îngenunchiară la picioare (zicând): « Stăpâne, nu ne nimici » ⁵⁾.

Construcția aceasta e frecventă în limba latină la T a c i t.

Ca și în grecește, de verbele *sentienti* și *dicendi* poate să atârne și un participiu predicativ sau un nume predicativ

¹⁾ Friedrich, o. c., 333 b.

²⁾ Cf. Debrunner, o. c., 372, 4; Abel, o. c., 75 q.

³⁾ Friedrich, o. c., 336 a.

⁴⁾ Abel, o. c., 80 h, 1.

⁵⁾ Friedrich, o. c., 294.

cu înțelesul lui «că» sau «ca», d. e.: «Mie mi l-a indicat (ca) mort» = «mie mi-a spus că a murit»¹⁾ (cf. grec. ἡγγειλέ μοι αὐτὸν τεθνῆκóta, lat. *mortuum mihi illum nuntiavit*).

ARHAISME

Din expunerea foarte sumară făcută până aici, s'a văzut cât de multe sunt asemănările dintre limba hitită și celelalte limbi indoeuropene. Însă, pe lângă asemănări, am găsit și unele deosebiri importante, care rezultă pe de o parte din caracterul arhaic al limbii hitite, pe de alta din inovațiile care s'au ivit în decursul evoluției ei. De cea mai mare însemnătate pentru gramatica comparată sunt arhaismele, prin care limba hitită se deosebește de toate celelalte limbi indoeuropene. Iată aceste arhaisme:

1. *h* s'a pierdut în indoeuropeană și s'a păstrat numai în hitită, ca spirantă (*χ*); d. e.: *eshas* «stăpân»: lat. *erus*; — *hastai* «oase», scr. *āsthi*, gr. ὀστέον lat. *os*; — *lahwi* «el toarnă»: gr. λόω, lat. *lavo* «spăl»; — *pahur*: gr. πῦρ «foc»²⁾.

2. În schimb hitita nu are *r* inițial, ca și indoeuropeana³⁾.

2. O vocală scurtă preindoeuropeană înainte de *h* + consoană apare în indoeuropeană ca vocală lungă, cu pierderea lui *h*; d. e.: hit. *mahlan*: lat. *mālum* «măr» (copac)⁴⁾.

3. Guturalele labiovelare (*qʷ*, *gʷh*, *gʷ*, *gʷh*) s'au dezvoltat în indoeuropeană; nicio limbă indoeuropeană n'a păstrat labiala înainte deo consoană. Acolo unde indoeuropeana avea o labiovelară urmată de-o vocală, hitita prezintă de obicei *kʷ*; adică elementul labial rudimentar din *qʷ* s'a dezvoltat aici complet, dând *qu*; când urma o consoană, *ʷ* a devenit *ʷ*, deci *kʷ* devine *ku*. Astfel: *kuiski* «quisquam»: lat. *quīs*; *kuttar* «gât»: lat. *guttur*; *nekuz* «timp de culcare»: lat. *noct-is*, etc.⁵⁾.

¹⁾ Friedrich, *o. c.*, 328.

²⁾ Sturtevant, *o. c.*, 144.

³⁾ *Ib.*, 58 sq.; Friedrich, *o. c.*, 31 a.

⁴⁾ Sturt., *o. c.*, 103 a.

⁵⁾ *Ib.*, 54 a.

În toate aceste cuvinte guturala *k* provine dintr'o labio-velară indoeuropeană *qʷ*, după cum ne arată comparația cu cuvintele hitite înrudite.

4. În preindoeuropeană două dentale în contact direct au dezvoltat între ele o spirantă *s*, *z*, dând: *tst*, *tsth*, *dzd*, *dzdh*. Nicio limbă indoeuropeană n'a păstrat vreuna din aceste grupe, afară de hitită, care a păstrat pe *tst* (scris *zt*), care reprezintă toate grupele. (În indoeuropeană grupele de mai sus au dat: *st*, *zd*, etc.)¹⁾.

5. Preindoeuropeanul *-ts* final a dat în indoeuropeană *-s*, dar s'a păstrat în hitită (scris *-z*). (Vezi *s* mobil p. 17).

6. Păstrarea terminației ablativului *-ts* la toate substantivele (V. Caz. 22).

7. Frecvența și însemnătatea substantivelor cu tulpina în *r/n*. Grupa aceasta, pe care celelalte limbi indoeuropene o cunosc numai în unele rămășițe (lat. *femur*, *feminis* «coapsă», scr. *ūdhar*, *ūdhnás* «uger») e încă foarte vie și productivă în hitită. Toate tulpinele care aparțin aici sunt neutre; d. e. *watar* «apă» (cf. engl. *water*), a cărui paradigmă o dăm aici²⁾:

Sg. Nom.-ac.	watar	gr. ὕδωρ	got. wato
Gen.	weten-as		watin-s
Dat.	weten-i		watin
Abl.	weten-az		
Instr.	weten-et.		

La fel: *utar* «cuvânt»; *eshar* «sânge», scr. *asrḱ*, gr. ἔαρ; *kutar* «gât», lat. guttur; *pahwar*: gr. πῦρ; etc.

8. Distincția relativ clară la formele pronumelor personale între o serie de tulpine la nominativ și alta la cazurile oblice.

9. Micul număr de cazuri distincte la pluralul substantivelor.

10. Frecvența relativă a verbelor radicale atematiche, de tipul *ēs-mi*: gr. εἶ-μι «sunt».

11. Mai este și un număr de arhaisme lexicale, ca înțelesul mai primitiv de «desbrăcare, culcare», a cuvântului hitit *nekuz*, în comparație cu ie. **nokt-* «noapte»; etc.³⁾.

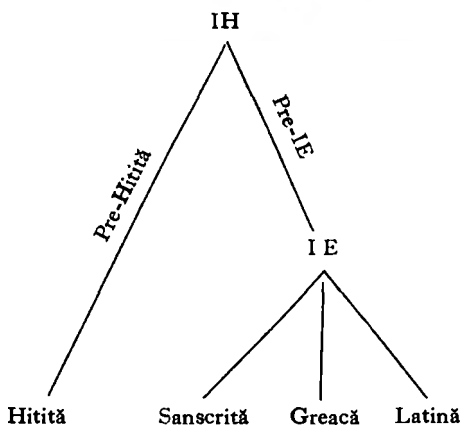
¹⁾ Sturt., o. c., 126.

²⁾ Friedrich, o. c., 85.

³⁾ Sturtevant, o. c., 8—9.

CONCLUZIE

Din expunerea făcută rezultă că cele mai multe asemănări în vocabular, fonetică, morfologie și sintaxă le are hitita cu limba sanscrită vedică. Nicio altă limbă indoeuropeană nu seamănă atât de mult cu sanscrita, afară de avesta (*gāthās*). Însă pe când avesta e mai recentă decât sanscrita vedică, limba hitită este mai veche, și deci, cea mai apropiată de limba indoeuropeană primitivă dintre toate limbile care au derivat din ea. Aceasta ne-o arată nu numai documentele istorice găsite la Boghazköi, dar și arhaismele pe care le-am descris. Aceste arhaisme, împreună cu simplitatea sistemului morfologic al limbii hitite, l-au determinat pe savantul american *Sturtevant* să fie de părere că hitita ar fi înrudită cu limba indoeuropeană primitivă cam la fel ca greaca sau sanscrita cu limbile italice (latina și dialectele osco-umbrice); adică, hitita nu s'ar trage din indoeuropeana primitivă, ci amândouă împreună ar deriva dintr'o limbă și mai veche, pe care el o numește indo-hitita primitivă. *Sturtevant* alcătuiește următoarea genealogie ¹⁾:

Sunt două motive pentru care *Sturtevant* distinge hitita de indoeuropeană: 1. Hitita, deși documentele ei scrise sunt mai vechi decât acele ale oricărei limbi indoeuropene,

¹⁾ *Sturtevant*, *op. cit.*, 6.

se deosebește de vechile limbi indoeuropene mult mai tare decât se deosebesc între ele. De pildă, sistemul verbului hitit este mult mai simplu, pe când vechile limbi indoeuropene concordă prin aceea că prezintă un sistem foarte complex de moduri și de timpuri. Sistemul verbal indo-hitit se poate să fi devenit mai complicat în perioada pre-indoeuropeană; pe când el a fost mult simplificat în perioada pre-hitită, relativ lungă. 2. Sprijinul de căpetenie al ipotezei lui Sturtevant privitoare la existența limbii indo-hitite constă în arhaismele din hitită¹⁾. Cf. pag. 41 sq.

Părerea lui Sturtevant, că hitita ar ocupa un loc aparte în familia limbilor indoeuropene, a rămas izolată și a fost combătută mai ales de Benveniste²⁾. Și Meillet spune³⁾ că părerea lui Sturtevant sunt în parte personale și că separă prea tare hitita de celelalte limbi indoeuropene. În fine savantul german Friedrich, în gramatica sa citată mai sus, tratează limba hitită ca o limbă indoeuropeană, la fel ca, de pildă, sanscrita sau latina.

Dela descoperirea limbii sanscrite de către învățații englezi la sfârșitul secolului al XVIII-lea, nicio altă limbă indoeuropeană nu a avut o importanță atât de mare pentru filologia comparată ca limba hitită. Perspectivile ce se deschid în acest domeniu sunt imense, nu numai în ceea ce privește originile îndepărtate ale sistemului gramatical al limbilor indoeuropene, dar și în ceea ce privește patria și treapta de cultură și de civilizație a străvechiului popor care vorbea limba indoeuropeană primitivă. Pe măsură ce se vor descifra și textele hitite hieroglifice, cunoștințele noastre în aceste domenii vor fi nu numai sporite, dar vor trebui să fie și în bună parte schimbate. Multe ipoteze se vor adevăra; unele din ele, bazate pe combinații foarte ingenioase și pe intuiții geniale, ca de pildă acele privitoare la genul substantivelor, s'au confirmat prin limba hitită. Ceea ce se va cunoaște mult mai bine va fi în primul rând morfologia limbilor indoeuropene,

¹⁾ Sturtevant, *o. c.*, 7.

²⁾ E. Benveniste, *Sur le consonantisme hittite*, (BSL., 33,2) (1932), 136—143.

³⁾ A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*. Huitième édition, Paris, 1937, p. 498.

mai ales formele rare sau anomaliiile; în al doilea rând sintaxa, de pildă originea propozițiilor secundare, precum și a conjuncțiilor ce le introduc. Ceea ce va trebui mult schimbat va fi sistemul de forme indoeuropene reconstruite de savanți și notate în gramatica comparată cu steluțe. Aceste forme reconstituite alcătuiesc o ipoteză de lucru foarte bună, dar în continuă transformare și adaptare la nouăle descoperiri.

Fără îndoială că, după cum în secolul nostru s'au descoperit două limbi indoeuropene foarte importante, tocharica și mai ales hitita, tot astfel ne putem aștepta și la alte descoperiri, poate mai surprinzătoare, ca, de pildă, vreo inscripție care să ne dea în sfârșit cheia limbii etrusce.

Limba hitită, încă în curs de descifrare, pune o serie întreagă de probleme nouă și readuce la ordinea zilei altă serie de probleme mai vechi.

Printre acestea din urmă cele mai principale erau: originea elementelor morfologice: rădăcină, sufix și mai ales terminații cazuale și personale. Fr. Bopp, creatorul gramaticii comparate, se preocupase foarte mult de această chestiune.

Altă problemă, tot așa de importantă, însă a cărei soluție n'o va putea da niciodată metoda comparativă, este aceea a reconstruirii limbii indoeuropene primitive. Și problema aceasta a preocupat în gradul cel mai înalt atât pe Fr. Bopp, cât și pe cei care l-au urmat. Ea va rămânea o himeră până în ziua când, tot cu ajutorul arheologiei, se va descoperi, în sfârșit, și limba indoeuropeană primitivă, în vreo inscripție bilingvă ca și celelalte limbi indoeuropene și neindoeuropene descoperite până acum. Ce repercusiune ar putea să aibă o asemenea descoperire, nu numai asupra gramaticii comparate și a științei limbii în general, dar și asupra preistoriei și a istoriei, este greu să ne închipuim. De sigur că în acea epocă îndepărtată, când zorile civilizației indoeuropene abia se iveau, când « *Umbra celor nefăcute nu 'ncepuse a se desface* » (E m i n e s c u), pe atunci gândirea era încă concretă și paratactică și nu abstractă și logică, așa cum e azi. Și această gândire se reflectă în graiu. Din acest punct de vedere, știința limbii și gramatica comparată sunt o adevărată anatomie a

gândirii, tot așa de importantă ca și studiile făcute de fiziologi și de medici pentru a vedea legătura care există între creier și funcțiile lui. Progresul gândirii omenești, ca și acela al civilizației în genere, se poate urmări ca într'o oglindă în evoluția graiului.

Viitorul ne va arăta nu numai originea elementelor morfologice, dar și înrudirea dintre limba indoeuropeană primitivă și alte limbi străvechi, fie cele semite sau ugro-finice, fie cu alte denumiri, necunoscute încă, întocmai cum au fost până acum câteva decenii denumirile de tocharică și de hitită.

Altă problemă, care trebuie studiată, este relativa simplitate a structurii limbii hitite în comparație nu numai cu limbile arice sau cu limba greacă, dar chiar și cu limba latină, a cărei morfologie e, în unele privințe, mai bogată, cel puțin în ceea ce privește conjugarea.

Faptul acesta e destul de ciudat și contrazice tot ce știm despre celelalte limbi indoeuropene. Intr'adevăr, cu privire la ele, noi am formulat la începutul acestei expuneri (p. 5) următoarea regulă: Cu cât o limbă indoeuropeană este mai veche, cu atât structura ei (adică în primul rând sistemul ei de declinare și de conjugare) este mai complicată. Oricine a studiat limba greacă, știe că morfologia ei este mai bogată decât aceea a limbii latine, iar morfologia acesteia e la rândul ei mai bogată decât aceea a limbii gotice. Cel mai vast sistem morfologic îl prezintă sanscrita vedică. O lege inversă, mai puțin riguroasă, se observă cu privire la sintaxă, care-i cu atât mai simplă, cu cât limba e mai arhaică.

Explicația simplității sistemului de declinare și de conjugare a celei mai vechi limbi indoeuropene nu poate fi izolarea ei, nici evoluția ei independentă, ci tocmai vechimea ei. Probabil că limba sanscrită vedică reprezintă punctul culminant al evoluției morfologice indoeuropene, după cum, de pildă, epopeele homerice reprezintă apogeul perfecțiunii poetice la Greci. După cum evoluția tuturor limbilor indoeuropene ne arată, fără excepție, o simplificare crescândă a structurii lor, începând cu sanscrita și sfârșind cu engleza; tot așa dincolo de perioada vedică trebuie să fi existat o structură cu atât mai simplă, cu cât ne îndepărtăm mai mult de

acea perioadă, așa cum se vede clar din mărturia limbii hitite. Pretutindeni, în epoca istorică, edificiul complicat al limbilor indoeuropene se simplifică din ce în ce mai mult. Dincolo de epoca vedică vedem, prin exemplul limbii hitite, acest edificiu în plină construcție.

Descoperirea limbii hitite este un eveniment epocal în istoria filologiei comparate și a lingvisticei. Ea deschide orizonturi nouă de cercetare și constituie, alături de sanscrita vedică, baza de plecare cea mai înaintată pentru cucerirea țintei supreme spre care năzuesc toți indogermaniștii, începând cu F r. B o p p: reconstituirea limbii indoeuropene. Noi credem însă că lucrul acesta nu este posibil. Limba indoeuropeană a existat, fără nicio îndoială, și-i foarte probabil că într-o zi va fi cunoscută; însă nu prin combinarea rezultatelor obținute prin metoda comparativă, ci cu ajutorul arheologiei, care-i cel mai prețios auxiliar al filologiei comparate. Unde se oprește metoda istorică, începe rolul metodei comparative; și unde încetează aceasta, intră în scenă arheologia. În ziua în care arheologii vor descoperi o inscripție bilingvă, în care una din limbi să fie cunoscută, iar cealaltă să fie limba indoeuropeană primitivă (fie chiar și un dialect dintr-o anumită epocă a dezvoltării ei), marea taină a originii civilizației noastre, cel puțin în ceea ce privește limba, va fi în sfârșit deslegată.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
INTRODUCERE	1
METODĂ ȘI PRINCIPII	4
VOCABULARUL	10
FONETICA	14
MORFOLOGIA	17
DECLINAREA	18
Terminațiile cazuale	19
Adverbele	25
Postpozițiile	»
Preverbele	»
Pronumele	»
» enclitice	26
» personale și posesive	»
CONJUGAREA	27
Formarea tulpinelor	»
Sistemul verbal	28
Aspectul verbal	30
Augmentul	31
Reduplicația	»
Terminațiile personale	»
» modale și temporale la medio-pasiv	33
SINTAXA	34
ACORDUL	»
CAZURILE	35
Vocativul	»
Acuzativul	»
Dativul-locativ	»
Genitivul	36
Ablativul	»
Construcția verbului	»
COMPARAȚIA	»
POSTPOZIȚIILE	37
GENURILE VERBULUI	»
TIMPURILE	»
MODURILE	38
PROPOZIȚIILE NOMINALE	»
INFINITIVUL	39
PROPOZIȚIILE SECUNDARE	»
ARHAISME	41
CONCLUZIE	43

ROLUL EDUCATIV AL FILOSOFIEI

DE

C. RĂDULESCU-MOTRU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 18 Februarie 1944

Între rolurile filosofiei, cel mai însemnat este rolul educativ. Dela origine, gândirea filosofică a fost îndreptată spre perfectarea omului, sub raportul conduitei şi al mentalităţii. Filosofia a fost şi este, în primul rând, înţelepciune; adică: gând şi faptă cumpănite. Gând cumpănit: prin ordinea şi unitatea puse în cunoştinţe; faptă cumpănită: prin stabilirea principiilor din care decurg normele de conduită. Sub ambele aceste raporturi, filosofia mijloceşte omului, orizonturi largi şi luminoase. Un om, cu cultură filosofică, este presupus a fi înzestrat cu spirit critic în judecată şi în acelaşi timp, stăpân pe hotărârile voinţei. Nu este filosofie care să tindă la un alt scop. Chiar filosofii, care au aparenţa de a fi paradoxale, cum este filosofia lui F r. W. N i e t z s c h e, în fond sunt şi ele îndreptate spre acelaşi scop. N i e t z s c h e vrea un om nou, un supraom, care să realizeze evoluţia spre putere (postulatul filosofiei sale); prin urmare şi la el tendinţa este spre perfectarea omului. Această continuitate de tendinţă a asigurat filosofiei un loc de seamă între preocupările omenirii. Oamenii de ştiinţă specială au recurs la raţionamentul filosofului pentru a-şi completa şi unifica varietatea cunoştinţelor; oamenii practici, bărbaţii politici, educatorii, de asemeni, pentru a-şi fixa normele de conduită, sau principiile de legiferare şi de educaţie; în tot timpul filosofia şi-a dovedit utilitatea, menţinându-şi rolul educativ.

Numai filosofiile de desnădejde, adică filosofiile care nu pun preț pe existența omului, considerând-o ca pe o apariție trecătoare în mijlocul realității materiale, precum și filosofiile care dimpotrivă exaltează existența omului, făcând din ea izvor de creație pentru realitatea lumii întregi, numai acestea nu se pot împăca cu rolul educativ al filosofiei. Filosofiile de desnădejde n'au ce educa, întru cât perfectarea unui lucru fără preț este de prisos iar filosofiile de exaltare, de asemeni se consideră fără influență asupra unei existențe, creatoare de realitate, așa cum este aceea a omului, deoarece o asemenea existență este liberă să-și schimbe ea însăși destinul după voie. În categoria filosofiilor acestea sunt unele sisteme de metafizică existențialistă, apărute în anii din urmă. Søren Kierkegaard și adepții săi nu acordă rolului educativ al filosofiei o atenție deosebită, întru cât pentru el eul omesc are o deplină libertate în crearea viitorului. În spiritul Metafizicii lor existențialiste, fiecare om își trăiește dimpreună cu realitatea lui și realitatea lumii întregi; căci după ei lumea întreagă este o obiectivare a trăirii eului. Așa că pe de o parte pe când filosofiile de desnădejde, materialiste și mecaniciste, văd în lume numai mișcări materiale mecanice, iar eul omului nicăieri; filosofiile de exaltare, existențialiste, de altă parte, văd în lume numai hotărârile eului, iar realitatea materiei nicăieri. Unele și altele sunt astfel înafară din linia tradițională a filosofiei, unde atât materia cât și eul stau într-o corelație de reciprocă realitate. De bună seamă ele reprezintă momente de exagerație în gândirea filosofică, fiind datorite unor împrejurări excepționale, și ca atare ele pot fi lăsate la o parte. De fapt, filosofiile de desnădejde, materialiste și mecaniciste, au fost ca și uitate, de îndată ce viața industrială a prins putere în Europa; probă că ele au fost izvorite din cerințele preliminare ale acestei vieți; iar filosofiile existențialiste, în chip prea izbitor sunt legate de perioada războinică a Europei contemporane, perioadă în care exaltarea eului este de rigoare pentru a întreține eroismul și spiritul de sacrificiu. Când europeanul contemporan trăiește clipe istorice așa de nenorocite, este de sigur o mare consolare pentru el credința, că eul lui este creator de realitate

și de destin, și că realitatea materială din juru-i este o simplă perspectivă, pe care o poate înlocui după voie.

Aceste filosofii: materialiste, mecaniciste și existențialiste, n'au turburat de altminteri întru nimic mersul secular al culturii europene. Niciun Stat european nu și-a desființat instituțiile religioase și educative pe motivul că filosofii materialiste și mecaniciste au tăgăduit realitatea eului omenesc. Tot așa și cu filosofii existențialiste. Nu se vede semn prin Europa contemporană că educatorii și-ar părăsi opera lor pe motivul că Metafizica existențialistă găsește că eul omenesc este prin simpla lui existență, creator de realitate, și prin urmare liber să scuture de pe el orice influență educativă. Aceste filosofii se citesc, câte odată se citesc chiar cu patimă, dar niciodată nu se traduc în fapt. Sunt distracții bine venite mai ales în cercurile oamenilor cari nu sunt constrânși să-și economisească timpul. Cum noi scriem pentru cercurile educatorilor români, în care de bună seamă sunt oameni cari n'au timp de pierdut, ne putem permite îndrăsneala de a face abstracție de ele.

Revenim la rolul educativ al filosofiei. La noi se scrie mult în materie de filosofie. Acei cari scriu, putem adăuga fără teama de a fi desmințiți, sunt din rândul educatorilor; sunt profesorii de filosofie dela Universități și dela școalele secundare. Prin urmare, avem la noi cele mai bune condiții pentru ca filosofia să-și îndeplinească rolul său educativ. Avem o mișcare filosofică întinsă, susținută chiar de educatori. Am dobândit oare rezultatele dorite? Absolvenții instituțiilor noastre de educație se resimt ei, de pe urma acestei întinse mișcări filosofice, susținută de înșiși educatorii lor? De loc. În școalele secundare, acolo unde rolul educativ al filosofiei ar trebui să fie hotărîtor, influența filosofiei este ca și inexistentă. Cunoștințele care se predau elevului, în orele de psihologie, de logică și sociologie, nu învațesc judecata acestuia cu un spirit critic, care să-l ridice la un orizont mintal larg și luminos, ci îi învațesc memoria; iar cunoștințele de morală, rămân vorbe frumoase, dar goale, fără pătrundere în inima lui. Cunoștințele filosofice nu se deose-

besc întru nimic de celelalte cunoștințe, ba adeseori sunt mai fără înrâurire asupra minții și inimii tineretului. Este drept, că de dorit, s'a dorit ca prin lecțiunile de filosofie să se stabilească o corelație între obiectele din învățământul secundar, și în acest scop s'a și alcătuit o lege (legea I. Petrovici din anul 1927) în acest sens. Această lege însă nu a fost votată de Parlament. Dar și dacă ar fi fost votată, ea n'ar fi devenit o realitate, fiindcă n'am fi avut un corp profesoral pregătit ca să o aplice cu înțelegere. Cu puține excepții, profesorii noștri de filosofie din cursul secundar, s'au desinteresat de rolul educativ al disciplinei lor. N'au făcut pe elevi să simtă deosebirea dintre cunoștințele primite în mod obișnuit din carte sau din tradiția orală, și convingerile personale, dobândite prin cumpănire și verificare de argumente. N'au deprins pe elevi să judece în mod critic, adică filosofic, pentru a-i înarma, pentru mai târziu, în contra frazeologiei deșarte și a idolatriei. Ei n'au utilizat măcar așa cum trebuie, pentru educația morală, nici ora care li se punea la dispoziție în mod expres, în programul școalei. Filosofia a fost predată în învățământul nostru secundar, așa cum erau predate înainte vreme limbile moarte. În loc de a trezi puterea judecății, ea a încărcat memoria.

Consecințele acestei stări de lucruri sunt dureroase. Cei mai mulți dintre absolvenții școalelor secundare, indiferent dacă școalele sunt teoretice sau practice, sunt, sub raportul judecății filosofice, de o naivitate uimitoare. Așa cum, cu cincizeci de ani în urmă, mulți dintre absolvenții acestor școale nu știau caracteriza figurile de Voievozi din istoria națională, decât cu cuvintele: a fost un Domn bun; a bătut pe Turci; a făcut legi bune pentru Țară, etc., așa sunt și mulți dintre absolvenții de astăzi, în materie de filosofie. Mentalitatea lor este polarizată în spre câteva cuvinte tipice, de care se servesc ca de niște chei magice la fiecare ocaziune. Cu câțiva ani în urmă, între cuvintele acestea, întâlnim: evoluție, geniu, putere creatoare; astăzi, întâlnim de obicei: trăire, inspirație demonică, mister... Intrați în Universitate, acestor absolvenți le este deajuns: o analogie, un citat cunoscut, sau chiar o imagine poetică, pentru a întemeia o

întreagă teorie filosofică. Astfel, faptul că în limba românească este cuvântul « omenie » este de ajuns ca unii dintre ei să tragă concluzia că poporul român este mai « umanist » decât oricare alt popor; sau faptul, de asemenea, că în limba românească este cuvântul « dor », este de ajuns, ca să atragă Românului caracteristica de a fi un popor mistic cu năzuința spre infinit; și așa cu multe alte cuvinte. Proverbele și poezia populară deși acestea sunt un avut comun al mai multor popoare, dacă nu chiar al omenirii întregi, dau tânărului filosof aproape unicele documente pentru psihologia națională, și în tot cazul dau documente care sunt preferate celor bazate pe măsurători antropometrice, sau pe analize psihologice experimentale. Studenți în filosofie, cu dorința de a se familiariza cu metodele științelor naturale, sunt foarte puțini. Cei mai mulți cred chiar că se pot dispensa de noțiunile științifice cele mai elementare. Așa se explică disprețul pe care-l au unii dintre dâșii pentru fiziologia sistemului nervos și pentru metoda experimentală în psihologie, deși fără aceste cunoștințe știința sufletului omenesc plutește în vag. Celălalt temei al filosofiei, știința Logicei, nu se bucură de un tratament mai bun. Un tânăr student, absolvent al unui liceu cu renume din Capitală a fost foarte mirat, auzind de la profesorul său din primul an de Universitate, că există o singură Logică. El credea că sunt trei Logice: una, banală, pentru omul de știință; alta pentru poeți și alta, metafizică, pentru mistici. Câți ani vor trebui acestui tânăr student pentru a se desbăra de toate fantaziile câștigate din lecturile filosofice, făcute la întâmplare, sau poate chiar recomandate de însuși profesorul său de filosofie din liceu!

Bine înțeles acesta nu este cazul tuturor studenților universitari, cari se înscriu la filosofie. Din nefericire însă este cazul celor mai mulți. Pe lângă câțiva, puțini la număr, cu o inteligență deplin formată, așa că îți este numai drag să-i ascuți discutând chestiuni filosofice, sunt numeroși alții cari iau filosofia drept o ocupație folkloristică.

Care este cauza acestei stări de lucruri?

Două presupunerî se pot face cu privire la această cauză.

Ea poate consta: 1) în nepotrivirea radicală dintre filosofie și mentalitatea tineretului nostru școlar, sau, 2) în insuficiența mijloacelor pedagogice, întrebuințate pentru studiul filosofiei.

Prima presupunere este puțin probabilă. Ea se poate însă pune în discuție. Filosofia, în regulă generală mai mult decât orice altă știință, este produsul spontan al cerințelor culturale pe care le are un popor într'un moment dat. Dorința de a avea adevăruri eterne, iar nu păreri vremelnice individuale, dorință ivită spontan în timpul antichității în sufletul unor Elini, a dat naștere dialecticei raționale și astfel s'au așternut bazele filosofiei lui *Platon* și a lui *Aristotel*. Aceeași dorință, extinsă la explicarea naturii întregi, a făcut pe unii oameni de știință, la începutul erei moderne, să întrevadă rolul raporturilor cantitative în determinarea legilor naturii, și prin aceasta a deschis drum filosofiei raționaliste, din secolul al XVII-lea și XVIII-lea. Frământarea de conștiință provocată de lupta dintre adevărul dogmatic, predicat de Biserica creștină, și adevărul experienței sensibile, susținut de oamenii de știință, a dat naștere la o mulțime de sistematizări filosofice, al căror scop era să găsească o unitate superioară; un fel de «*coincidentia oppositorum*», care să mulțumească sufletește pe omul modern. În rândul acestor sistematizări, avem operele unui *Nicolaus Cusanus*, *Giordano Bruno*, *Descartes*; unui *Spinoza*; unui *Leibniz*; unui *Kant*; unui *Schelling*; unui *Hegel* și mulți alții. În timpul din urmă desorientările provocate de o mulțime de descoperiri științifice nouă, care se încorporează greu, ba unele chiar contrazic adevărurile științifice de până acum (căci în știință nimic nu este fix, ci totul este în devenire: o teorie științifică fie cât de perfectă, are în ea însăși germenul prefacerii ei), au dat de asemenea naștere la o mulțime de creații filosofice. Unele au scopul de a împăca, pe terenul vieții sufletești, realitatea eului cu realitatea inconștientului și a materiei; altele, pentru a împăca cerințele exactității obiective, care constituie fundamentul prevederii cauzale științifice, cu datele statistice,

de valoare relativă, procurate de măsurătorile aparatelor experimentale; în sfârșit altele, care să împace discordanțele produse de viața socială și economică a lumii, din cauza diferențierilor de rasă, sau de ideal. Peste tot filosofia apare astfel, ca fructul spontan al acordului ce se încearcă între termenii antinomiilor, ori între tendințele unui conflict sufletesc, aducătoare de neliniște și vrajbă în sânul societăților culte omenști. Filosofia este oarecum împăciuirea mult așteptată. Ea se produce adeseori chiar în vecinătatea locului unde au izbucnit antinomiile intelectuale, sau conflictele sufletești. Ceva mai mult. Sunt cazuri când în sânul aceleiași instituții culturale (într-o Universitate bunăoară) unde prin lecții sau publicații, s'au dat la lumină antinomii și conflicte sufletești, tot acolo să apară și filosoful, care să încerce un acord prin mijlocirea sistemului său de gândire. În Universitățile din capitalele statelor mari europene, aceasta se întâmplă des. În Universitatea din Berlin, alături de profesorul de fizică experimentală, care afișează în lecțiunile sale relativismul legilor naturii, profesorul de filosofie cercetează de altă parte în lecțiile de Logică, bazele certitudinii calculului probabilităților, și prin aceasta se ridică deasupra relativismului dobândit prin măsurători statistice. Filosoful răspunde totdeauna unei chemări. Dacă răspunde bine sau răspunde rău, aceasta depinde de puterea originalității sale care este imprevizibilă.

Filosofia românească, din zilele noastre, nu putem zice că este fructul spontan al cerințelor culturii poporului român. Ea n'a fost chemată de antinomiile ieșite la lumină din lucrările oamenilor de știință români, sau de conflictele sufletești latente în societatea românească, ci ea a fost importată după preferințe personale, de către tineri români, cari au studiat filosofia la Universitățile străine. Vasile Conta a scris în direcția filosofiei materialiste, nu fiindcă de acest curent filosofic era nevoie în Moldova pentru a înfrâna exagerările idealiste, ci pentru că la Universitatea din Bruxelles, unde s'a dus să studieze, acest curent era bine reprezentat și corespundea preferințelor sale. Titu Maiorescu, care a studiat la Berlin filosofia, după ce avusese buni profesori de filosofie la Theresianum din Viena, a făcut

lecțiile sale strălucite la București, în direcția idealismului german, nu fiindcă acest idealism era cerut de București, ci fiindcă în atmosfera idealismului schopenhauerian și hegelian își făcuse el studiile la Berlin. Tot astfel C. Dimitrescu-Iași și-a făcut studiile la Leipzig și Berlin, în atmosfera filosofiei lui Dühring. I. Rădulescu-Pogoneanu și Ștefănescu-Goangă, la Universitatea din Leipzig. Dimitrie Gusti și Ion Petrovici și-au găsit stilul definitiv al gândirii lor filosofice în lecțiile profesorilor dela Universitatea din Leipzig și Berlin. St. Zeletin și-a format concepția sa filosofică audiind pe filosofi din Berlin, Leipzig și Erlangen, unde și-a susținut teza despre «Idealismul personalist», rămas caracteristic pentru întreaga sa direcție filosofică. Lucian Blaga studiază în atmosfera Universității din Viena, oraș de centru european între Apus și Răsărit, unde se încrucișează de multă vreme tot felul de curente filosofice: freudiane, cu speculații asupra inconștientului; metafizice, cu preocupări de religie și mister; neopozitiviste, întemeiate pe ultimele cercetări din științele fizico-matematice, precum și pe Logistică. Lucrările sale, publicate la scurtă vreme după terminarea studiilor, la vârstă de tinereță, resfrâng în ele toate aceste curente, într'un chip interesant, poetic chiar, dar într'o legătură artificială cu cerințele culturii noastre naționale. Este drept că Lucian Blaga face deseori aluzie la folklorul românesc, dar acest folklor îi servește lui numai drept ilustrație, nu drept bază. Filosofia sa poate înlocui folklorul român cu orice alt folklor european fără să se resimtă. Eugeniu Sperantia studiază la marii profesori berlinezi: Beno Erdmann, Alois Riehl și Georg Simmel, în spiritul cărora activează mai târziu; Nae Ionescu la profesorul Clemens Baeumker dela Universitatea catolică din München. P. P. Negulescu, Mircea Florian, T. Vianu și N. Bagdasarar putea fi profesori la orice Universitate din Germania, fără a fi siliți să schimbe întru ceva fondul lecțiilor lor de Enciclopedia filosofică, Logica, Estetica și Filosofia culturii. Mihail Ralea, D. D. Roșca și Dan Bădărașu sunt formați la Sorbona; în

Paris. Aci și-au completat studiile și publiciștii mai noi în ale filosofiei ca Vasile Băncilă, Mircea Vulcănescu, P. Ionescu și alții. Scriitorul acestor rânduri de asemeni și-a făcut studiile filosofice la Paris, München și Leipzig, unde a avut de profesor pe W. Wundt. Și așa cu mai toți profesorii noștri de filosofie, sau cari au publicat în ramura filosofiei. Mai toți (adăugând la ei încă și pe pedagogii, cunoscuți prin scrieri și lecțiuni, ca G. Antonescu, C. Narly, St. Bărsănescu și alții) și-au format cultura lor filosofică la Universitățile străine, îmbogățind-o și modelând-o, bine înțeles, prin contribuția muncii lor personale. (Este interesantă, în această privință, lista studenților români cari au studiat la Universitatea din Leipzig, publicată de d-l D. C. Amzăr în vol. V din « Cercetări literare », al d-lui prof. N. Cartoian. Găsim pe această listă un număr însemnat de membri ai corpului nostru didactic de grad universitar și secundar, între cari mulți profesori de filosofie și pedagogie. Cum pentru Drept, a fost preferată Universitatea din Paris, a fost pentru filosofie și pedagogie, aceea din Leipzig).

Nici nu se putea altminteri. Filosofia în înțelesul modern, ca un acord între credință dogmatică și adevăr științific, între tendințele contrare izvorâte din activitatea intelectuală a omului modern, nu era în tradiția românească. Trecutul nostru n'a cunoscut conflicte acute de credințe religioase, sau de concepții sociale și politice, care să ceară intervenția filosofului. Noi ne-am mulțumit cu învățătura creștină, pentru clasele de sus, iar pentru popor, cu zicătorile populare. Am putea chiar adăuga, că în trecutul culturii noastre, și dacă s'ar fi produs pe alocuri preocupări filosofice, în înțelesul modern, ele ar fi fost pe dată înnăbușite de tehnica formalismului bizantin, sub influența căreia se găsea până de curând întreg Sud-Estul european.

Mișcarea filosofică românească este așa dar o importare din gândirea filosofică a Universităților străine, pe care de altminteri ea o și oglindește în mare parte. Avem în mișcarea noastră filosofică aproape toate direcțiile care sunt în filosofia europeană contemporană: științifică, personalistă, ra-

ționalistă, empiristă, pozitivistă, criticistă, idealistă, metafizică, fenomenologică, mistică, etc., după preferințele personale ale tinerilor români cari au studiat în Universitățile străine. Dar această împrejurare nu constituie cauza care să dea răspunsul pe care-l căutăm la întrebarea: de ce filosofia la noi este lipsită de rolul său educativ, căci filosofia, indiferent de direcția în care se face sau în orice caz cu puține excepții, trezește în sufletul celui care și-o apropie anumite atitudini spirituale. Omul, înzestrat cu o cultură filosofică, dobândește o judecată mai critică și o voință mai cumpănită. Dacă ar fi să punem pe seama originii, lipsa rolului educativ al filosofiei la noi, atunci ar fi să conchidem că toată munca primilor noștri filosofi, cari ne-au importat gândirea filosofică din străinătate, a fost o muncă zadarnică; ba chiar ar trebui să ne minunăm că ea a avut loc. Negreșit o filosofie de împrumut ajunge cu mai multă greutate la realizarea rolului său educativ, decât o filosofie ieșită spontan din înseși cerințele mediului cultural; cu toate acestea, greutatea în asemenea caz nu poate fi considerată ca fiind de nebiruit. Greutatea cu care a avut să lupte filosofia de împrumut la noi, a fost poate ceva mai mare, dar a fost de aceeași natură, cu greutatea cu care au avut să lupte toate celelalte importanții culturale și dela care așteptăm o perfectare a vieții românești. De ce numai filosofia să facă excepție?

Prin urmare, nu într-o nepotrivire radicală, dintre studiul filosofiei și sufletul autohton al tineretului nostru școlar, stă cauza stării nenorocite de lucruri, constatate mai înainte.

Rămâne a doua presupunere: insuficiența mijloacelor pedagogice întrebuințate în învățământul filosofic. Aceasta este o cauză, asupra căreia putem avea o înrăurire și deci la urma urmelor o putem și înlătura.

Nu intră în intenția noastră să examinăm, pe rând și în detaliu, fiecare teorie emisă de pedagogie, în ceea ce privește predarea filosofiei, ca materie de învățământ, în școala secundară, căci, precum am spus, în școala secundară este hotărâtor rolul educativ al filosofiei, deoarece toate teoriile acestea sunt în funcție de înțelesul pe care-l dă pedagogul filosofiei în deosebire de celelalte materii de învățământ. Di-

dactica filosofiei este determinată de definirea naturii cunoștințelor filosofice, în deosebire de celelalte cunoștințe, predate în același timp cu ele. Dacă asupra acestei deosebiri, înțelegerea pedagogului nu este precisă, atunci urmează dela sine că și metoda pe care el o va întrebuința la predarea filosofiei va fi neprecisă, adică improvizată. Insuficiențele didacticei se înlătură din momentul că natura cunoștințelor este bine definită. Diagnosticul precis al unei boale indică dela sine, unui medic bun, tratamentul ce este de aplicat. Așa și în practica pedagogică. O îndreptare în didactica filosofiei o poate da numai definirea precisă a deosebirii dintre filosofie și celelalte materii de învățământ. Odată lămurit asupra acestei deosebiri, orice pedagog bun va ști ce are de schimbat în practica lui școlară.

Deosebiri de natură există și între celelalte cunoștințe, după grupa lor de specialitate, dar niciuna dintre aceste deosebiri nu este așa de radicală, cum este aceea dintre cunoștințele tuturor specialităților la un loc și acele de filosofie. Și iată de ce. Toate cunoștințele de specialitate, luate înlăuntrul fiecărei specialități în parte, sunt elaborate după un singur plan, sunt oarecum univalente. Această unitate de plan înlesnește comunicarea lor. Cel destinat să le primească, adică elevul de școală, odată ce prinde unitatea de plan, după care cunoștințele sunt elaborate, prinde și meșteșugul de a le apercepe cu ușurință; mentalitatea lui prinde schematismul care stabilește între cunoștințe un raport de reciprocitate. Cunoștințele se întregesc unele pe altele, fiind toate orânduie în aceeași perspectivă. Astfel cunoștințele de Matematică au punctul lor de vedere, care odată înțeles nu se mai poate confunda cu punctul de vedere al Fizicei, sau al Chimiei, sau al oricărei alte specialități. Elevul, dându-și seama de schematismul matematic, își dirijează atenția numai asupra raporturilor dintre câtimile numerice și spațiale, făcând abstracție de tot restul lumii. Această dirijare este așa de ușoară, încât profesorul de Matematică o presupune, ca dobândită de elev dela prima lecție. Cu toate acestea ea pare că n'a fost așa de ușoară la începuturile culturii europene. Istoricii acesteia vorbesc, ca de o minune, de trecerea spiritului ome-

nesc, dela proprietățile fizice și mistice în care oamenii primitivi învăluiau numerele și figurile geometrice, la raporturile pur matematice. Pe schematismul raporturilor numerice și spațiale, Matematica și-a clădit în urmă marele său sistem de cunoștințe, înlăuntrul căruia raționamentul operează după anumite reguli formale, în mod neturburat, de mai multe secole. În acest interval de timp, lumea în vederea căreia au fost descoperite primele raporturi matematice s'a schimbat foarte mult. Socoțelile aritmetice și măsurătorile geometrice nu se mai fac pe aceleași mărfuri și pe aceleași întinderi de pământ, ele au astăzi aplicații nebanuite de primii matematicieni, cu toate acestea cunoștințele matematice au rămas aceleași, ele vor continua și pe viitor să fie elaborate după aceleași reguli formale ale raționamentului și să fie așezate în aceeași perspectivă schematică. Matematica a rămas neschimbată în structura sa, pe când lumea asupra căreia ea se aplică este într'o veșnică schimbare. Ca și Matematica sunt toate celelalte științe speciale. Fiecare își are punctul său de vedere, pe care-l urmează, în mod consecvent, fără a ține seamă de aceea ce-i este străin. Științele Fizico-Chimice aleg din intuiția lumii anumite proprietăți ale corpurilor și de acestea se ocupă în mod exclusiv. Cunoștințele pe care ele le sistematizează sunt cunoștințe elaborate dintr'o anumită perspectivă, abstracție făcând de toate celelalte perspective. Astfel, deși în elaborarea lor, persoana omului de știință a intervenit în mod permanent, raționamentul omului de știință este doar acela care formulează aceste cunoștințe, totuși despre intervenția omului de știință, nu găsim în ele nicio urmă. Cunoștințele fizico-chimice, ca și cunoștințele matematice, fac abstracție de persoana aceluia care le-a descoperit. Ele stau de sine, ca și cum n'ar avea în ele nimic omenesc. Aceeași perspectivă o păstrează și Științele Naturale, atât cele descriptive, cât și cele experimentale. Toate dau cunoștințe care se referă la un anumit punct de vedere; ca și cum intuiția lumii externe, care servește la toate drept fundament, ar fi despărțită după puncte de vedere și nu unitară și compactă, ca un tot. Nu s'ar fi putut însă constitui aceste științe, dacă despărțirea intuiției lumii externe

pe puncte de vedere nu ar fi fost admisă. Progresul lor a venit tocmai din specializarea lor. Chiar și științele care au de obiect studiul omului, ca: Antropologia, Psihologia și Sociologia, întru cât vor să rămână științe de specialitate, trebuie să înceapă prin a despărți în natura omului diferite puncte de vedere, cu toate că această despărțire este aci contrară experienței și pare nefirească. Din această cauză se poate zice că filosoful W. W u n d t are dreptate când definește științele speciale, ca științe cu obiect abstract, iar nu științe cu obiect real; deoarece științele speciale încep prin a-și defini obiectul lor pe baza unei operații de abstracție; toate studiază nu natura în întregimea ei, ci studiază natura limitându-o la un aspect al ei.

Această limitare însă a fost de mare folos. Ea a asigurat fiecărei științe speciale o autonomie, și deodată cu această autonomie i-a asigurat continuitatea și progresul. Fiecare știință specială, pe măsură ce-și statornicea autonomia, în aceeași măsură își desvăluia originalitatea schematismului ei de bază, potrivit căruia apoi ieșeau la lumină dispozițiile intelectuale de care avea nevoie omul de știință. Astfel autonomia aduce după sine orientarea vocațiunilor în munca științifică. Dela o generație la alta, fiecare știință specială a creat în jurul său un cadru de profesioniști proprii ai ei, chemați s'o practice și să o sporească. Universitatea de astăzi, care formează pe profesorii secundari de diferite categorii, nu face alta decât să continue această creare de cadre profesionale, în jurul fiecărei științe speciale; crearea însă mai metodică de cum se făcea până acum. Universitatea nu inventează tipuri nouă de profesioniști, ea se mulțumește să perfecționeze tipurile existente. Rolul ei special este să adapteze în mod mai rațional, și prin aceasta mai economic, dispozițiile sufletești ale studenților săi la munca pe care o cere fiecare tip profesional. Cum tipurile profesionale își păstrează aproape constant structura lor, un timp destul de îndelungat, Universitatea are putința să-și îmbunătățească metoda de lucru dela an la an, orientându-se după rezultatele obținute. Didactica fiecărei științe speciale se îmbunătățește astfel pe măsură ce se experimentează. Metodele greșite sunt părăsite,

nu fiindcă așa cere sistemul pedagogic, ci fiindcă practica profesională dovedește că rezultatele lor n'au fost mulțumitoare. Înainte vreme bunăoară, limbile vechi și moderne se învățau într'un fel, astăzi se învață altfel; științele naturale se studiau mai mult memorându-se cunoștințele, astăzi, experimentându-se; științele fizico-chimice, și chiar matematice, de asemeni au suferit în anii din urmă mari schimbări în predarea lor; și așa peste tot în Pedagogia din zilele noastre suflă un spirit nou de înnoire în metodele de predare: spirit pornit și susținut pe experiența profesioniștilor. Pedagogia Universității tinde să pregătească, pe cât se poate mai bine, pe profesorul secundar, ca să corespundă la cerințele pe care profesiunea sa i le va impune mai târziu. Autonomia fiecărei științe speciale atrage astfel după sine o selecționare a mijloacelor ei de predare. Didactica fiecărei științe se orientează după tipul profesional care va avea să o practice: *Non scholae sed vitae discimus*.

Să vedem acum care este situația filosofiei ca obiect de studiu în școala secundară.

Toate științele care se propun aci, chiar și geografia, care se ocupă de pământ și de fenomenele văzduhului deasupra pământului, toate au ca obiecte de studiu, nu lucrurile naturii în întregimea lor concretă, ci numai câte o perspectivă a acestor lucruri. Toate sunt sistematizări de cunoștințe scoase din anumite puncte de vedere, cu abstracția tuturor celorlalte. Filosofia pretinde însă, ca obiect de studiu, să se situeze într'o atitudine cu totul opusă. Ea vrea să fie privită ca o știință care îmbrățișează natura în totalitatea ei, și nu numai natura externă omului, ci și cea internă a acestuia. Vrea apoi să se ridice deasupra tuturor științelor și ca atare ea revendică pentru ea, nu o practică profesională specială, ci vrea ca ea să fie practică de orice om fără deosebire, căci pretenția ei este să formeze pe omul întreg, nu pe omul profesionist. În consecință, filosofia pretinde dela educatorul care este să o aplice în școală, mijloace pedagogice cu totul excepționale, mijloace care să pregătească formarea elevului, nu după un tip profesional existent, și deci cunoscut în firea

lui psihologică, ci după un ideal, care va fi să se realizeze în viitor, ca un tip de om nou. Care pedagog se poate încumeta, în asemenea condiții, să formuleze o didactică pentru studiul filosofiei? Pentru o știință atât de pretențioasă, educatorul, chiar dacă ar avea de pregătit pe un elev numai și tot i-ar fi greu să reușească a face din el un filosof, darmite dacă are o școală cu elevi numeroși?

Această situație grea, în care studiul filosofiei pune pe educator, n'a scăpat atenției pedagogilor și chiar a filosofilor. Ea a provocat discuția asupra temei, dacă studiul filosofiei poate sau nu fi pe măsura elevilor de curs secundar; discuție care durează încă și astăzi. Majoritatea oamenilor de școală, de acord cu bunul simț al părinților de elevi, a răspuns negativ. Experiența le dă dreptate. Studiul filosofiei, ca știință peste toate științele, nu se poate face înainte de ce elevul să fie familiarizat cu științele, peste care filosoful vrea să-l ridice, adică după terminarea cursului secundar; sau în tot cazul să fie un studiu facultativ, pe care să-l poată alege numai elevii dotați cu o vocație specială. Studiul filosofiei să fie rezervat învățământului universitar.

Contra primirii acestei soluții, se ridică trei obiecții, foarte puternice. Nu toți elevii de curs secundar trec la Universitate; foarte mulți intră în viața practică numai ca absolvenți ai școlii secundare. Aceasta este prima obiecție. A doua este și mai puternică. Statul modern european are nevoie de cetățeni înzestrați, cu o judecată critică și cu o voință cumpănită, pentru a nu fi expus la atacuri pornite din inconștientul maselor populare. Pentru bunul mers al instituțiilor sale, Statul modern mai are apoi interes, ca judecata și voința cetățenilor săi să fie orientate de un ideal patriotic comun tuturor, pentru a asigura destinului său o conștiință de solidaritate cetățenească. Acest interes nu se poate realiza decât prin mijlocirea gândirii filosofice, care trebuie prin urmare să fie cultivată cât mai intens în școală. La aceste două obiecții se adaugă o a treia, care este decisivă. Gândirea filosofică exercită o mare atracție asupra tineretului. Tinerii sunt setoși de filosofie, deși ei nu dispun de capacitatea de a o înțelege bine. Mai mult chiar: tinerii sunt atrași spre teorii

filosofice radicale, care adeseori le primejduesc judecata. Pentru a nu-i lăsa pradă filosofiei primejdioase, siliți suntem atunci să le dăm din vreme o filosofie folositoare lor și Statului. Astfel suntem aduși să facem loc filosofiei în școala secundară.

Discuția își schimbă, prin urmare, obiectivul. Filosofia rămâne să fie studiată, cu începere din școala secundară, mărginind discuția însă la întrebarea: care filosofie este potrivită școlii secundare?

Mă voiu conduce, în cercetarea răspunsului ce urmează să fie dat, de propria mea experiență. Bine înțeles, nu numai de experiența câștigată ca fost elev de liceu, ci și de experiența de profesor la Facultatea de filosofie și litere din București, unde timp de 40 de ani am avut ocazia să cunosc de aproape capitalul de educație filosofică, cu care veneau absolvenții de școală secundară.

În școala secundară, pe vremea când eu am frecventat-o, obiectul filosofiei era constituit din Psihologie, Logică și Etică. De atunci s'a mai adăugat Sociologia, iar de curând de tot Noțiuni generale de Introducere în Filosofie, ceea ce n'a schimbat prea mult vechiul caracter al studiului filosofiei.

Psihologia, Logica, Sociologia și Etica pot fi predate în două moduri. Într'un mod riguros științific și într'un mod pragmatic, înțelegând prin aceasta o predare sprijinită pe exemplificări, cât mai apropiate de viața reală a elevului. Într'un mod riguros științific, în școala secundară nu pot fi predate decât Psihologia și Sociologia, și acestea încă reduse la cunoștințe dobândite din observație directă și din experiment; fiindcă numai acestea două pot fi fundamentate pe un schematism obiectiv, ușor de înțeles pentru mintea elevului. Logica și Etica pot fi și ele predate în mod riguros științific, dar atunci când sunt predate în modul acesta, sunt așa de reduse, încât nu mai au o atracție pentru elev. În mod științific riguros, Logica și Etica pot fi predate numai în învățământul universitar, căci numai aci este de presupus că elevul s'a ridicat la perspectiva obiectivă nece-

sară înțelegerii lor. În schimb, predarea în mod pragmatic este potrivită acestor două materii, fiindcă modul pragmatic este mai tolerant cu elementele subiective, emoționale și imaginative, atât de plăcute, și chiar atât de cerute de sufletul elevului. Predarea în mod pragmatic se leagă ușor de spiritul mitic și de simțul religios, care au un puternic ecou în mintea elevului, și cu care și spiritul filosofic stă de altminteri în raport de filiație. Studiul cunoștințelor de Etică, mai ales, găsește, când din punct de vedere educativ sunt bine predate, un teren prielnic de însămânțare în sufletul elevului.

Studiul filosofiei va cuprinde așa dar, pe lângă lecțiile de Psihologie și Sociologie, predate ca științe de specialitate, în locul lecțiilor de Logică și Etică, lecții de educație filosofică, predate în mod pragmatic. Aceste lecții, pe lângă subiecte luate din Logică și Etică, vor avea de obiect concepțiile principale filosofice și morale, care au contribuit la formarea culturii europene, dându-se o deosebită atenție concepțiilor care au contribuit la progresul științei, al moralei și al ideii naționale.

Să insistăm, cu câteva cuvinte, asupra metodei și a concepțiilor. Incepem cu metoda, fiindcă înțelegerea metodei anticipează în bună parte alegerea concepțiilor.

Metoda care se practică astăzi în școala secundară la studiul filosofiei, — cel puțin aceea despre care am eu cunoștință prin experiența proprie, — nu se deosebește prin nimic de aceea care se practică la oricare din celelalte obiecte de studiu. Profesorul de Filosofie, ca și profesorul de Fizică, de Științe naturale, sau de Istorie, predă elevului cunoștințele torocite pe fiecare lecție, după ce pregătește asimilarea acestor cunoștințe prin întrebări puse în scop de recapitulare a celor învățate mai înainte. Elevul este presupus că nu are anticipații proprii, ci el vine supus să primească învățătura nouă a profesorului. Această presupunere nu merge în acord cu realitatea, când este vorba de filosofie. La vârsta de 16—18 ani, elevul nu are anticipații proprii, când este vorba de Fizică, de Științele Naturale, sau de Istorie; el are cel mult cunoștințe eronate pe care le abandonează ușor, fiindcă ele nu-i stau prea aproape de inimă. În materie de filosofie însă el are

anticipații; nu filosofice dar asemănătoare celor filosofice. Gândirea lui stă sub influența fantaziei mitologice. Crede în multe viziuni, sugerate de această fantazie mitologică. Magia poeziei populare, cuvintele cu rezonanță metaforică, proverbele, misterul, sub diferitele lui forme de basm și de scene demonice, îl împing să-și pună întrebări absurde, — și cum întrebarea angajează răspunsul, — să aibă despre lume și viață tot felul de concepții absurde, pentru el totuși vitale, fiindcă în tovărășia lor și-a trecut copilăria. Profesorul de Fizică, după primele lecții, își are calea liberă în mintea elevului. Aci el nu întâlnește o rezistență durabilă. Învățătura lui este numai-decât ascultată. La lecția sa, profesorul de filosofie are o situație cu totul alta. Cunoștințele profesorului de filosofie găsesc, în mintea elevului, cunoștințe vechi care reacționează și produc neîncredere. Dacă profesorul nu izbutește să dirijeze aceste reacțiuni, pe calea voită de dânsul, atunci lecțiile pe care el le va face de aci înainte sunt ca și de geaba. Ele intră pe linia moartă a minții elevului; adică sunt trecute în memorie, de unde sunt scoase la zile mari de examen; iar în restul timpului elevul rămâne la ce a apucat. Cam așa se și petrec lucrurile în școala de astăzi. Profesorul își pierde vremea expunând tot felul de concepții filosofice, pe când elevul rumegă mai departe aceea ce a auzit în copilărie.

Metoda profesorului de filosofie din școala secundară trebuie să pornească dela convingerea că are în elevul său o minte iscoditoare în fantazii mitologice, nerăbdătoare să pună tot felul de întrebări și la care vrea răspunsuri pe placul lui, iar nu o minte pasivă dispusă a primi pe de geaba cunoștințe de filosofie rațională. Pornind dela această convingere, metoda profesorului de filosofie se precizează altfel decât aceea a colegilor săi. El trebuie să canalizeze, dela început, anticipațiile elevului, secând până la fund izvorul întrebărilor absurde. Apoi treptat, utilizând curiozitatea înăscută a elevului pentru deslegarea problemelor mari, să-l deprindă a folosi raționamentul logic în locul fantaziei. Metoda lui este, față de a colegilor săi, mai greu de aplicat, fiindcă cere mai multă muncă, dar ea este singura metodă care poate asigura educația filosofică a elevului. Este și singura metodă, care

deși cere mai multă muncă, asigură profesorului recunoștința elevului. Prin această metodă profesorul își face din elevul său un adevărat tovarăș sufletesc.

Metoda aceasta implică în sine adaptarea punctului de vedere evolutiv. În științele speciale, este de dorit, dar nu este absolut indispensabil acest punct de vedere, deoarece elevul de curs secundar poate înțelege prea bine cunoștințele nouă, fără să fie nevoie de a cunoaște rătăcirile care le-au precedat, pe când în filosofie cunoștințele nouă trebuiesc totdeauna comparate cu cunoștințele dinaintea lor. Din comparare iese la lumină temeinicia celor nouă. Mentea omenească, în aceea ce privește problemele mari despre lume și viață, începe prin a-și pune întrebări fără rost, și ajunge numai târziu la întrebări cu rost. Întâi omul trebuie să înlăture eroarea, pentru ca să poată descoperi adevărul. Logica a fost fundată după ce a fost înlăturată sofistica. Așa și în lecțiile de educație filosofică, din școala secundară. Trebuie să începem prin a descătușa pe elev din vraja gândirii mitice, dacă este să-l înarmăm cu certitudini logice și morale. Cu această metodă și profesorul își poate pune în mișcare dispozițiile sale pedagogice. Căci punctul de vedere evolutiv al metodei se adaptează minunat la desvoltarea maturității omului, desvoltare care formează principalul obiect al Pedagogiei. Negreșit, punctul de vedere evolutiv al metodei este deosebit în studiul Moralei de cum este în acel al Logicei. În studiul Moralei avem de a face cu evoluția valorilor morale, care sunt mai greu de definit și mai greu de comunicat de cum sunt adevărurile logice. Progresul moral este mai greu de stabilit de cum este progresul adevărului. Acestea sunt lucruri cunoscute.

Înțelegerea metodei indică, precum am spus, alegerea concepțiilor filosofice care urmează să fie predate în lecțiile de filosofie din școala secundară. Ca o completare la înțelegerea metodei, adăugăm încă și următoarele: concepțiile alese vor trebui să fie, înainte de toate, definite în mod precis, în aceea ce privește terminologia lor. Prin precizarea termenilor se înlătură amestecul elementelor de subiectivitate mitică, prima piedecă în calea gândirii filosofice. Dacă își are termenii pre-

cizați, elevul scapă de tendința întrebărilor absurde. Bunăoară, nimic mai răspândită în lumea copiilor, ca întrebarea: cine a făcut lumea? Elevul, la vârsta de 16—18 ani, după ce cunoaște din Religie răspunsul la această întrebare, vrea să știe și răspunsul Filosofiei. Ce va răspunde profesorul lui de filosofie? Se va mulțumi a trimite pe elev la profesorul de Religie, sau va mărturisi ignoranța sa? În ambele cazuri, el va întări neîncrederea elevului în lecțiile sale. Dacă însă va lămuri că prima îndatorire impusă de raționamentul logic este ca întrebuițarea termenilor din vorbire să se facă în înțeles precis, și totdeauna identic, atunci răspunsul lui este ușor. La întrebarea: « cine a făcut lumea » pusă de elev, el va întreba la rândul său pe elev: ce înțelege prin verbul « a face ». Elevul va conveni imediat că verbul « a face » presupune un făptuitor; o ființă, o mașină, etc., care face. Dar un asemenea făptuitor poate să facă el parte din lume? De sigur că nu, fiindcă atunci ar însemna că el făcând lumea se face și pe sine. Deci făptuitorul lumii trebuie să fie deasupra lumii, sau afară de lume! Știința și filosofia, va încheia profesorul de filosofie, urmăresc să dea concepții despre lume și viață, iar nu despre aceea ce stă deasupra, sau înafară de lume și viață. Acest răspuns, înlesnit de precizarea terminologiei, va împiedeca pe elev să mai pună pe viitor asemenea întrebări, la lecțiile de educație filosofică. Alt exemplu. Care este cea mai bună filosofie? Rar elev care în mod expres pune profesorului său asemenea întrebare, dar pe tăcute, în sufletul său, fiecare elev o are gata de pus, fiindcă în lumea basmelor în care a copilărit, el s'a obișnuit să caute: existența celui mai mare Impărat, celui mai bogat om din lume, celui mai învățat dintre învățați, celei mai frumoase zâne și așa mai departe, a tuturor celor mai fără seamăn pe lume, și acum, începând studiul filosofiei, i se pare natural să întrebe de cea mai bună filosofie, pentru a ști dela început ca să se îndrepte spre ea. Profesorul de școală secundară, care nu-și dă seama, că într'o asemenea întrebare, deodată cu naivitatea elevului, pătrunde ceva și din râvna acestuia pentru studiul filosofiei, va pierde ocazia de a da rolului pe care-l are filosofia, o definiție precisă, și va începe să ex-

pună sistemul filosofic impus de programul școlar sau preferat de dânsul. Elevul va auzi atunci, și va reține în memoria sa câte ceva din sistemul idealismului sau dintr'un oarecare alt sistem filosofic, dar râvna lui pentru studiul filosofiei nu va ieși de loc sporită dintr'o asemenea lecție. Dacă însă profesorul de filosofie, prinzând ocazia laudabilei dispoziții a elevului, va arăta acestuia că filosofia nu este ca un elixir de basm, bun pentru orice și întotdeauna, ci că ea are o evoluție, reprezentată prin diferite sistematizări, și că fiecare din aceste sistematizări are rolul de a găsi un acord între diferențele ivite în câmpul culturii omenești; că ea prin urmare nu poate fi bună pentru toate timpurile și pentru toate popoarele, ci este bună pentru epoca și poporul care o așteaptă; după o asemenea lecție, elevul va înțelege că: idealismul, materialismul, pozitivismul, criticismul, pragmatismul, etc, nu sunt invenții cu rolul de a întreține desbinarea între cugetători, ci sunt tot atâtea încercări de a aduce între ei colaborarea. Elevul își va începe astfel studiul filosofic cu o orientare mai sigură.

Terminologia precizată înlesnește apoi o judecată critică la elev. Ea este pentru aceasta ca un fel de experiment mintal. Așa cum experimentul de laborator aduce totdeauna, prin rezultatele sale, o îmbogățire a gândirii dela care a plecat experimentatorul, așa și determinarea precisă a terminologiei filosofice, pentru acela care studiază filosofia. Fiecare determinare aduce după sine eliminarea a ceea ce este străin de înțelesul termenului precizat, și în același timp aduce adâncirea acestuia. Din această adâncire s'a născut dialectica rațională la primii filosofi europeni.

Elevul de școală secundară nu va avea să ajungă de sigur până la câștigarea unei dialectici raționale; va avea totuși, de pe urma precizării terminologiei, o judecată mai critică de cum o avea înainte.

Odată ce prin canalizarea gândirii mitologice și prin fixarea terminologiei, concepțiile filosofice sunt puse la adăpost de tentațiile inerente vârstei elevului, munca profesorului de curs secundar este mult ușurată, ea devine chiar atrăgătoare. Căci ce muncă mai atrăgătoare poate fi pentru un filosof, decât

aceea de a urmări creșterea paralelă care există între cultura omenească luată în întregime și natura copilului luat individual?

Rămâne acum să ne ocupăm de alegerea concepțiilor filosofice în legătură cu progresul științei, moralei și al ideii naționale. Cine să facă această alegere și care să fie numărul și denumirea concepțiilor alese?

Metoda expusă mai înainte ne-a indicat scopul lecțiilor de educație filosofică și prin aceasta și răspunsul la aceste întrebări. Prin lecțiile de educație filosofică nu se urmărește scopul de a da elevului cunoștințe numeroase de filosofie, ci de a-i da acestuia o educație, care să-i mijlocească maturizarea minții și a conduitei morale. Cunoștințe de filosofie pe cât se poate, le dă învățământul universitar. Învățământul secundar nu poate da decât o îndrumare educativă. Lecțiile de filosofie, făcute în școala secundară, prin urmare, n'au să se extindă asupra tuturor problemelor filosofice. Numărul acestor probleme n'are importanță. Importanță are numai utilizarea pricepută care se dă cunoștințelor legate de aceste probleme. O lecție bine făcută asupra naturii omului, bunăoară, natură în care se încrucișează fenomene psihice și fenomene materiale și cu o explicare bine dată cauzei care face că aceste fenomene constituiesc obiectul unor științe variate, ca Psihologia, Fiziologia, Antropologia, Istoria, Morala, etc., are mai mult folos pentru educația elevului decât zece lecții făcute despre tot felul de sisteme filosofice. Rolul educativ al filosofiei este atins atunci când elevul a ajuns să-și dea seama, până unde merge raționamentul științei speciale și de unde începe raționamentul filosofic. În amintita problemă a naturii omului, bunăoară, fiziologul și psihologul reprezintă fiecare un punct de vedere deosebit. Studiul lor asupra vieții organelor sensibilității omului poate merge până la capăt, fără ca ei să se întâlnească: unul privind organele ca materiale, altul ca organe sufletești; așa că în cadrul științelor speciale sensibilitatea omului are, când un aspect material, când un aspect sufleteș, dar nu un aspect unitar, așa cum ea se prezintă în realitatea noastră intuitivă. Peste cele două

puncte de vedere: fiziologic și psihologic, când se ridică unul care împacă pe amândouă, atunci avem pe cel filosofic, în care se îmbină Fiziologia cu Psihologia. O lecție bine făcută pe această temă este mai profitabilă elevului decât multe alte lecții pretențioase, făcute asupra dualismului și monismului, sau asupra materialismului și idealismului. De asemenea o lecție bine făcută asupra ultimelor zile din viața lui S o c r a t e, poate contribui mai temeinic la educația morală a elevului decât multe alte lecții pline de considerații teoretice. Educația, pe care suntem în drept să o așteptăm dela învățământul filosofic în școala secundară, nu vine, cu alte cuvinte, dela cantitatea cunoștințelor filosofice, ci vine dela priceperea cu care se vor propune aceste cunoștințe.

Dar cine să facă alegerea subiectelor care vor fi tratate în aceste lecții? Cine poate face o mai bună alegere decât însuși profesorul care face lecțiile? El este singur în măsură să cunoască nivelul intelectual și moral al elevului către care se adresează lecția. Apoi el mai știe de ce mijloace dispune școala sa. Sunt unele școli secundare cu bibliotecă bogată și cu săli în care sunt organizate conferințe publice, și sunt școli sărace în toate privințele. Sunt școli cu tradiție sănătoasă și sunt școli cu tradiție dubioasă. Sunt școli cu o populație școlară originară dintr'o rasă omogenă, și sunt școli cu o populație școlară de origine amestecată. De toate aceste diferențe trebuie ținut seama în alegerea subiectelor care vor forma tema lecțiilor. Felul în care se pot face lecțiile de filosofie într'un mediu oltenesc, nu poate fi același cu felul în care se pot face aceleași lecții într'un mediu dobrogean, sau basarabean, fiindcă fondul sufletesc cu care vine elevul la școală este diferit, după regiune.

Diferența de fond sufletesc al elevului se resimte la filosofie mai mult decât la toate celelalte obiecte de învățământ. Cu deosebire la lecțiile de filosofie, privitoare la morală. Lecțiile de morală au nevoie de exemplificări. Exemplificările, fie ele cât de bine alese de profesor, sunt raportate de elev la exemplele de conduită pe care el le întâlnește în viața sa, începând cu viața de familie, și în consecință suferă o schimbare după nivelul acestora. Într'un mediu scăzut, ca nivel

moral, orice exemplificare rămâne fără efect. Apoi nu trebuie uitat, că prima exemplificare la care se raportează elevul este însuși profesorul său. Un profesor cu nivel moral scăzut, este aproape cu neputință să obțină rezultate bune dela lecțiile sale de educație morală.

Idealul pedagogic este, așa dar, ca profesorul să-și aleagă el singur subiectul lecțiilor de filosofie, dacă este ca rolul educativ al acestora să fie pe deplin realizat. Știm însă, că în organizarea actuală a învățământului public, o astfel de independență este greu de acordat și poate chiar nu se vor găsi nici mulți profesori de filosofie cari să o ceară. Rămâne dar ca autoritatea școlară să fixeze subiectele lecțiilor. O cale mijlocie ar fi, ca autoritatea să fixeze un număr de subiecte din care profesorul să aleagă. În tot cazul o măsură trebuie luată. Învățământul filosofic trebuie să aibă un rol educativ; dacă el nu are acest rol, atunci mai bine să fie suprimat din școalele secundare.

UN MARE ISTORIC DE ARTĂ, PRIETEN AL ROMÂNILOR: HENRI FOCILLON

DE

G. OPRESCU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dca 17 Decembrie 1943

O zicătoare românească spune că la nevoie se cunosc prietenii. Această constatare, ieşită dintr'o lungă şi tristă experienţă, este adevărată pentru persoane, dar mai adevărată încă pentru naţiuni. Neamul nostru n'a avut o vieată fericită, o ştim cu toţii, mai ales în ultimele decenii. Puteam crede că rezultatele, la care ajunsesem după numeroase şi grele jertfe, aveau în ele ceva definitiv, ca urmare a drepturilor noastre incontestabile. Împrejurările au arătat însă că ne înşelasem şi că, în politică, mai ales pentru popoarele mici, chiar cele mai drepte rezultate, recunoscute de forurile internaţionale, trebuesc apărate în fiecare zi, cu fapta şi cu vorba, pledate în presă, în conferinţe, în cancelariile ministerelor de afaceri străine.

Aceasta fiind situaţia reală, ne dăm seama de valoarea ce căpăta un cuvânt spus unde trebuie, un articol de ziar, un capitol dintr'o carte bine scrisă. De aici şi goana după voci elocvente, ascultate de opinia publică, la care am asistat după războiul trecut. Mai stângaci ca alţii, mai încrezători în dreptate, mai sfioşi sau poate mai neîndemânatici în descifrarea evenimentelor, am lăsat pe unul şi pe altul să alerge în dreapta şi în stânga după avocaţi, care să apere, în contra noastră,

punctul de vedere al dușmanilor noștri și astfel să umple coloanele celor mai citite periodice cu argumente sofistice, care se imprimau în memoria tuturor.

Din când în când, un om care ne cunoscuse de aproape, care își dase osteneala să cerceteze adevărul, căruia îi inspirasem simpatie prin cine știe ce însușire, se simțea atras de cauza noastră și ne lua apărarea. Vocea lui, în care se ghicea căldura sincerității, spre deosebire de vocea celorlalți, care de multe ori nu se ridicau decât pentrucă primise ori așteptau o răsplată, fie și numai o satisfacție a vanității, se înălța atunci puternică în favoarea noastră.

Trebue să recunoaștem că astfel de prieteni n'am avut prea mulți. Vorbesc de cei cari, în schimbul dragostei lor, n'au cerut sau n'au râvnit la nimic. Unul din ei, cel mai devotat și cel mai prețios, cel care de mai bine de douăzeci de ani n'a încetat un moment, oriunde s'ar fi găsit, să ne aducă servicii neprețuite, a fost profesorul Henri Focillon.

Henri Focillon era din Burgundia, chiar din Dijon, și aparținea unei vechi familii de meseriași cu stare. Tatăl său fusese însă artist, gravor și acuafortist, cunoscut în secolul trecut prin lucrările sale, o natură înțelegătoare, blândă, cu un spirit larg, curioasă de literatură, avidă să se instruiască, generoasă în vorbe și în fapte, cum va fi și Focillon. Mama era tocmai femeia de care avea nevoie un astfel de bărbat. La calitățile ei de vioiciune, de veselie, de grație, de cochetărie chiar, cum îi șade bine unei Franceze, unea o dragoste sinceră pentru artă, sub toate formele ei, și darul de a face plăcut interiorul, pentru soțul pe care-l prețuia ca om și ca artist. În acest mediu s'a deșteptat Henri, singurul copil, imediat ce a început să înțeleagă lumea, cu via lui inteligență, cu spontaneitatea gândurilor lui, neobișnuite până și la un Francez, cu o putere de afecție care nu s'a răcit niciodată și care ne minuna și ne încălzea și pe noi, cei din jurul lui. Prieten mai tânăr, mai mult decât fiu, el împărtășește cu părintele său bucuriile, ca și greutățile vieții. Discută împreună de toate, ca doi egali, și dela o vreme tatăl îl inițiază și în secretele meseriei sale, îl face s'o înțeleagă, s'o iubească, s'o admire, să-i cunoască imensele posibilități misterioase.

În același timp, în casa deschisă din insula St. Louis, în acel colț fermecător din vechiul Paris, unde copilul avea constant în față cele mai frumoase și mai caracteristice vederi ale orașului, pline toate de ecourile istoriei unui mare popor, el aude discutând pe tatăl său cu unii din artiștii celebri ai epocii. Rodin era un familiar al casei, între alții, împreună cu Cézanne și cu Bracquemond. Ne putem închipui interesul cu care copilul asculta acele conversații libere între gravori, pictori și sculptori, la un pahar de vin, în jurul unei mese prezidată de tânăra soție a gravorului având, în față, la celălalt cap al mesei, pe Henri, visător, fascinat de ce auzea, uimit mai ales de latura umană a acelor prestigioase personalități, despre care vorbeau ziarele și ale căror opere le publicau revistele de artă, alături de suplimente în acuaforte, iscalite de părintele său sau de vreun prieten al acestuia.

Sunt convins că deosebirea enormă ce am constatat mai târziu între Focillon și oricare alt istoric de artă, ori de unde și oricât de mare, de aici pornea, din sedimentele ce se depusese în memoria copilului, memorie cu adevărat uimitoare, în timpul atâtor ședințe la lumina lămpii, când se treceau în revistă, de oamenii cei mai făcuți să le înțeleagă, toate chestiunile în legătură cu viața și opera unui artist. Așa s'a construit armătura solidă a spiritului lui, bazată nu pe vagi cunoștințe din cărți, ci pe confesiile unor maestri experimentați, din vremea adolescenței sale, confesii controlate apoi și completate de el însuși prin vizite în muzee, pe care le cunoștea pe de rost, la o vârstă când cei de seama lui nu se gândesc decât la joacă, supuse chiar probei experienței în atelier, alături de părintele său. De aceea a putut el vorbi mai târziu cu atâta competență, așa de precis și așa de inspirat, de tehnică, adică de rolul mâinii unui practician. Și tot pentru același motiv el ajunsese să picteze și să deseneze, cu toată miopia care i-a îndurerat viața și i-a îngreuiat cariera mai târziu, peizaje din imaginație, serioase, sau în maniera unuia sau altuia dintre pictorii la modă, în glumă, tablouri care îl distrau pe el și ne minunau pe noi.

Un ecou al timpului fericit al adolescenței, al atmosferei morale în care crescuse, îl găsim în duioasa dedicație către

mama sa, din volumul: *Maîtres de l'Estampe*, apărut în 1930. După ce vorbește de corifeii gravurii, sub toate formele ei, de diferențele dintre aceștia, de diversele familii spirituale cărora ei aparțin, adaugă: « Tu o știi, mamă dragă, tu care ai fost așa de strâns asociată cu viața unui artist desăvârșit și care, simțitoare la poezia estampeii, mi-ai inspirat, ca și el, gustul și privilegiul dragostei pentru ea. Primește această carte, în care am încercat să tratez, sub aspecte inegale și multiple, continuitatea unui același gând. Gravura și pictura, Occidentul și Orientul, rând pe rând mi-au oferit materia din care l-am urzit. Câtă nesiguranță însă, în aceste cercetări! Schițele pe care le strâng în acest portofoliu au nevoie să fie protejate. Permite-mi să le pun sub numele tău ».

Studiile i-au fost strălucite, nu mai e nevoie s'o spunem, în liceu ca și în școala normală superioară, unde totuși trebuia să se măsoare cu camarazi talentați cum erau Jérôme Carcopino și Jean Giraudoux. Iar teza sa de doctorat, despre *Piranesi*, lucrată în Italia, ca membru al Școalei Franceze din Roma, a rămas celebră la Sorbona, unde se știe cât de ridicat este totuși nivelul unor astfel de lucrări.

Profesor apoi la Universitatea din Lyon, de istoria artei, el e numit în același timp director al tuturor muzeelor din oraș, printre care cel de artă ocupă în Franța locul al doilea, după Luvru. Acolo l-am întâlnit pentru prima dată, imediat după războiul trecut, când conduceam un grup de profesori secundari ardeleni, ca să vină în contact cu Franța și să se familiarizeze cu limba și cultura acestei țări. Cei ce-mi daseră însărcinarea așteptau mari rezultate dela călătoria noastră. Ea trebuia să lămurească spiritele, să le limpezească, să le curețe, după nefastul rezultat al școalei maghiare — poate chiar, făcându-le să se adape la aceleași izvoare, la care ne adăpasem noi, cei din Vechiul Regat, să grăbească apropierea dintre unii și ceilalți.

Cursurile se organizaseră conform unui plan, la fixarea căruia contribuisese și prietenul nostru, profesorul Guiard, care atunci făcea parte, ca oaspete, din Universitatea din Cluj. Printre materii, evident, erau și lecții de istoria artei franceze, încredințate tânărului profesor dela Facultatea de

Litere, ce-și câștigase de pe atunci o bună reputație în public, nu numai prin prelegerile sale deschise tuturor, dar mai ales prin conferințe. Imi închipuiam să găsesc un bun specialist, bine informat, capabil de o excelentă expunere, documentată și solidă, cum sunt cei mai mulți reprezentanți ai universității franceze. Ne aștepta — îmi aduc aminte și acum — într-o sală din parterul muzeului, plimbându-se în fața sculpturilor antice, mai ales galoromane. Mi se părea puțin emoționat. Era prima dată când vedea Români. Știam însă că, departe de a fi rezervat cu străinii, îi plăcea să-i cunoască și să se ocupe de ei. În Lyon, din pricina fabricilor de mătase, se găseau la școală mulți Chinezii și Japonezi; Focillon primise bucuros să supravegheze studiile lor.

Incepe să vorbească cu timbrul său de voce, cald, bărbătesc, mângăios, pătrunzător. Fraza, de o perfecție fără seamăn, se desfășoară armonioasă, elegantă, susținută de un vocabular de o bogăție excepțională, plină de cele mai subtile epitete, purtătoare de cele mai originale judecăți. Il ascultam și vorba lui mă captiva ca o muzică. Cu adevărat, numai așa se cuvine să se exprime cine vorbește despre artă, cu acea căldură comunicativă, cu acele vaste cunoștințe generale, care nu vin să te izbească cu indiscreția lor pedantă, cum se întâmplă adesea, ci se arată numai unde trebuie, ca să lumineze pe ascultător, să pună în valoare o idee, printr-o aluzie, printr-o apropiere nemerită. Dar câți o pot face?

Așa s'au urmat toate cele șase sau opt lecții, sinteze strălucite, în care ni s'au trecut pe dinaintea ochilor etapele principale ale artei franceze, cu exemple din muzeul așa de frumos și de sistematic aranjat de dânsul. După una din lecții l-am invitat la un pahar de bere, la o berărie nu departe de muzeu. Am rămas împreună vorbind, în seara călduroasă de vară, două ceasuri, trei, nici eu nu mai știu câte. Era noapte când ne-am despărțit și eram prieteni. Atunci s'a încheiat între noi acea legătură frățească care știam bine că nu se va rupe decât cu moartea unuia sau a altuia.

Dar nu pentru ca să proclam afecția lui pentru mine sau a mea pentru dânsul, am ținut să vorbesc în această savantă adunare, din care și el a făcut parte. La berăria din Lyon

n'am câștigat un prieten numai eu, ci și țara mea. Iar împrejurările și calitățile lui excepționale au făcut ca profesorul timid, dela universitatea de provincie, să ajungă curând unul din intelectualii cei mai ascultați și mai cu vază din Franța, scriitor și eseist a cărui favoare și-o disputau revistele și editorii, conferențiarul cel mai prețuit alături de Valéry, în țara lui și în străinătate, unul din șefii de azi ai istoriei artei, respectat și iubit oriunde apărea, la congrese, ori la adunările Comitetului Internațional al Literelor și al Artelor al Ligii Națiunilor. Prin numeroșii elevi ce-și formase, în Franța și în Statele-Unite, unde în ultimii zece ani ocupa, din doi în doi ani, pentru trei luni, catedra de arheologie medievală la Universitatea Yale, el stabilise o legătură trainică între toate posturile de comandă ale celor două țări, atât în domeniul arheologiei medievale, cât și în cel al direcțiunii muzeelor. Toți primiseră o învățătură de care erau mândri, stăpâneau metode de cercetare și de organizare a instituțiilor, care veneau dela el, se considerau și se consideră ca discipoli și urmași ai acestui mare profesor. În schimb, el le acorda dragostea lui de frate mai mare și de părinte. « Care pot fi sentimentele mele, îmi scria el la declararea războiului, ale mele, care am atâția copii — studenții lui — pe front? Vin să-și ia rămas bun, îmi scriu, îmi fac recomandări, cu tonul cel mai simplu și cel mai cordial ».

Opere capitale ieșeau apoi din pana sa, cu o regularitate impresionantă. Fiecare din ele constituia un monument ridicat, cu știința lui clarvăzătoare, cu metoda lui impecabilă, într-o limbă nepieritoare, artei Occidentului, înăuntrul căreia țara sa ocupa adesea locul principal. *Istoria picturii în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, două volume masive, în care informația este de o soliditate rareori întâlnită în lucrări îmbrățișând domenii atât de vaste, iar aprecierile, adânci, sugestive, nouă, de o pătrundere și o justetă fără precedent; *Arta sculptorilor romanici*; *Picturile romanice*; *Arta Occidentului medieval*, tot atâtea ocazii de a reînnoi o materie, chiar după rezultatele obținute de predecesori iluștri; volume mai mici, *Raphael*, *Cellini*, *Hokusai* ori lungi articole de revistă, unele reunite apoi în volume, comunicări la societățile savante, la

congrese, la adunări ale Comitetului Literelor și al Artelor, al cărui suflet și inspirator fusese, iată o lungă serie de faruri puternice, luminoase, în domeniul materiei sale. Istoric de formație, el adusese în studiul artei o metodă care singură putea lămuri probleme, pe care numai cunoștințele istoricilor de artă nu le puteau rezolva. Familiarizat cu multe tehnice, pe care le practica, — eseul *L'Eloge de la main*, publicat în același volum cu ediția a doua a *Vieții Formelor*, nu este altceva decât un imn adus contribuției mâinii la opera de artă — el dovedea o precizie în aprecieri și o competență, pe care toți i-o invidiau. Estetician, el își putea permite încă incursii în domeniul ideilor generale și al sistemelor, pentru care ceilalți n'ar fi avut nici destul suflu, nici destulă imaginație. Așa că *Vieța Formelor*, micul volum de considerații generale estetice, este considerat azi ca una din cărțile cu adevărat substanțiale ale vremii noastre.

Acesta era omul și savantul care-și pusese și inima, și spiritul în serviciul țării noastre, nu în vederea cine știe căror avantaje, fie chiar și de ordin moral, ci pentru că ne iubea, pentru că ne simțise alături de țara lui în nenorocire, pentru că la noi, norocul nostru făcuse ca el să devină, cum spunea singur, compatriotul spiritual al câtorva dintre oamenii cei mai compleți, pe care i-a fost dat să-i cunoască și să-i iubească: unii mai în vârstă ca el, față de care a arătat totdeauna o afecție deferentă, Prof. I. Cantacuzino și Prof. N. Iorga, alții de aceeași vârstă sau mai tineri, printre care citez pe cel care nu mai este printre noi, pe Vasile Pârvan.

A venit în România și a vorbit de mai multe ori despre probleme de artă franceză, la Universitatea din Cluj și la cea din București. A făcut cu elevii noștri lecții de seminar, ca să-i introducă și să ne introducă și pe noi, profesorii, în metodele de investigație ale științei franceze. A inaugurat, printr-o conferință memorabilă, prima expoziție de artă grafică la București, la Muzeul Kalinderu. A fost comisarul nostru pentru expoziția de artă românească din Paris, în 1925, cea mai de seamă manifestare de acest fel în străinătate și, împreună cu André Dezarrois și cu un mic comitet, și-a dat atâta osteneală, încât ea a avut un succes desăvârșit, deși venea după

expoziții, cum a fost cea flamandă și cea olandeză, în care se puteau admira câteva din cele mai strălucite capodopere ale artei. Și, cum nimic nu-l pasiona mai mult decât să adâncească relațiile culturale ale celor două patrii, a lui și a noastră, a reușit în scurt timp să ridice pe baze solide Institutul francez de înalte studii și să-i fixeze liniile conducătoare.

La Sorbona și acasă la el, în primitivul apartament din dosul Panteonului, în care obiecte românești de artă populară, scoarțe, cusături, câni, străchini, se învecinau pe pereți și în vitrine, cu admirabile produse ale artei franceze sau extrem orientale, n'a fost Român, student sau călător, care să bată la ușă și să nu fie primit cu o excepțională cordialitate, ca « unul de ai lui ». Cum s'ar fi putut să fie altfel, când el însuși, venind la noi simțea, cum spune în admirabila prefață ce a scris pentru volumul meu: *L'Art du paysan roumain*, « că se întorcea acasă »?

« De câte ori, Oprescu și cu mine, în timpul călătoriilor noastre de-a-lungul bătrânei Europe, n'am vorbit despre patriile noastre! El m'a călăuzit într'a sa, în ea și prin ea s'a făcut prietenia noastră, am devenit compatriotul spiritual al câtorva dintre oamenii cei mai compleți ce mi-a fost dat să cunosc și să iubesc. Când, peste arăturile de toamnă, sub un cer a cărui lumină este prietenoasă ca o privire, văd desenându-se profilul colinelor oltenești, când recunosc și salut clopotnița Goleștilor, simt bine că nu mă duc să văd rude depărtate, ci mă întoc în țară. Curtea de Argeș, vechea capitală a Munteniei, cu mormintele și bisericile sale, este prezentă inimii mele ca și unul din acele târguri din Ile-de-France. Iar țăranul în picioare, în arătură sau mergând pe șosea, este poate un Dac de pe Columna lui Traian, dar este și unul dela noi ». . . « Obiectele de care se servește, pe care părinții săi le-au lucrat și cu care știe să-și înfrumusețeze viața, au pierdut pentru mine orice exotism: virtutea lor poetică aparține acelor regiuni sacre, în care orice om păstrează amintirea alor săi ».

Manifestările noastre, nu numai la Paris, dar în întreaga Franță, au fost sprijinite de el cu toată căldura. L-am văzut, hărțuit cum era de fel de fel de ocupații, și de pe atunci atins de boală, făcând drumul obositor dela Paris la Nisa și înapoi,

numai ca să vorbească o seară, despre noi, la Institutul Mediteranean. Iar colegul nostru Gusti îmi repeta, nu de mult, cât de efectiv îl ajutase Focillon, cu ocazia participării noastre la ultima expoziție internațională din Paris. Articolele despre arta noastră, în cele mai citite reviste, în *Illustration*, în *La Vie des Peuples*, în *Nouvelles littéraires*, au familiarizat pe toți oamenii culti din Apus cu o școală de artă, a noastră, pe care prea puțini o cunoșteau mai înainte.

Articolul din *Illustration*, publicat în Septemvrie 1929, este cunoscut membrilor Academiei. Mai puțin cunoscută este minunata prefață din Catalogul Expoziției noastre la Jeu de Paume, din 1925, din care îmi permit să fac câteva citate: « Orice încercare de a arăta, (cum am voit să arătăm noi atunci), întreaga imagine a vieții unui popor de-a-lungul veacurilor este, într-o oarecare măsură, o desrădăcinare. Ne sosesec, din fundul mănăstirilor pierdute în munți și în păduri, acele obiecte frumoase care aduc până la noi vechea încredere a unui neam în credința sa; ne vin, din coliba țaranului, scoarțe, țesături pline de sclipirile aurului și chiar olărie. Iar tot ce e mai remarcabil în pictura contemporană românească atestă încă dragostea pentru solul natal, pentru suavitatea peizajelor. Această unitate, acest farmec, această liberă energie, provin nu din plimbări la întâmplare și din vagi amintiri, ci din puterea unui mediu geografic ».

Și, mai departe: « Nu de mult doream să văd pe amicii mei, pictorii români, mai puțin simțitori la admirabila Britanie a unui Lucien Simon sau la preocupările savante ale constructorilor noștri, și, din contra, mai atenți la minunatele ziduri ale bisericilor ridicate sub Petru Rareș în Bucovina unde se rânduiesc, fixate în trăsături energice, atâtea expresii, cu adevărat mari, ale geniului țării lor. Dar, orice ar face și chiar adoptând disciplinele noastre, ei au mereu acea frăgezime în duioșie, acea vivacitate, acea melancolie, acel accent natal, toată acea moștenire de sensibilitate, proprie popoarelor de neam, pe care nu pot nici s'o uite, nici s'o neglijeze cu totul ».

Ar fi dorit, marele nostru prieten, ca pictorii noștri să poată să devină și « continuatorii zugravilor dela Voroneț ». Deși « vitalitatea geniului unui popor nu se afirmă prin tentative

de arhaism, poate însă să se definească prin continuitate » căci, « unită moralmente de mai multe secole, România contemporană nu reprezintă o improvizație de cultură, ci un prezent și un trecut care se completează ».

Dar el nu a fost numai crainicul nostru inspirat, în zilele luminoase, când România, ieșită victorioasă și istovită dintr'un războiu sângeros, era nerăbdătoare să se prezinte în fața prietenilor din Apus, să le arate că este o țară de veche cultură populară și cultă, și nu o nație parvenită. Durerile noastre, multe noastre dureri din ultimii ani, n'au găsit în nimeni un ecou mai simpatic și mai întristat decât în Focillon. Iată ce scria el cu ocazia morții bunului său amic, a profesorului Cantacuzino: « Moartea care l-a lovit cu o repeziciune sălbatică, smulgându-ne cea mai caldă și mai vie dintre vieți, nu atinge numai un grup de privilegiați, credincioși afecțiunii, ci două patrii, căci Franța era mândră de ceea ce-i dăruise România... În acest Român de neam vechiu în care retrăiau trăsăturile unui șef dac, ea prețuia ceea ce cei mai buni copii ai săi au mai bun »....

« Era în el acel puternic echilibru al facultăților, acea aptitudine de a trăi voios, pe culmile cele mai înalte, acea egală intensitate de daruri, care ne fac să recunoaștem din când în când, în mijlocul unei umanități fragmentare și specializate, pe omul complet... Pentru el părea conceput duiosul și vastul vers al poetului latin, căci nimic omenesc nu-i era străin. A trăit în toate mărețiile spiritului. A crezut în toate. Nici când nu l-am văzut indiferent sau sceptic », adaugă Focillon.

Vorbind de dragostea respectuoasă de care fusese înconjurat Profesorul, el mai spune: « Din astfel de afecții virile e făcută viața morală a generațiilor. Această poezie atotstăpânitoare a respectului și a simpatiei dă forță și tonalitate particulară grupului de oameni strânși în jurul Profesorului ». Pentru a termina cu sguuitoarea mărturisire: « Nu vom mai revedea, nu vom mai auzi pe maestrul nostru; mi se pare că intru de acum în colo într'o regiune nouă a vieții mele, rece, turbure, unde nu mai pătrunde nicio rază ».

Dar moartea năpraznică a profesorului Iorga? « Ce viață a fost vreodată mai abundentă, mai bogată, mai rodnică, mai

inepuizabilă în întreprinderi, mai neobosită? Ca și marele fluviu al țării voastre, el fertiliza regiuni imense. Iorga face parte pentru totdeauna din istoria României și a Europei, nu numai ca un om și un spirit mare, ci ca una din acele forțe naturale, fără de care nu-i posibil să înțelegi un neam și o tradiție... Părea înfipt în pământ ca și un copac, aspirându-i cele mai prețioase esențe, cele mai depărtate, cele mai seculare, prin mii de rădăcini ascunse.

« E spăimântător să gândești că amintirea lui este în noi pătată de purpură, ca acele epitafe, în același timp strălucitoare și funebre, puse pe mormintele celor mari în bisericuțele din munte. Poate că aceasta se cheamă să aparții istoriei... El face parte dintre cei asupra cărora timpul n'are nicio putere și pe care moartea nu este în stare să-i șteargă sau să-i reducă, atât de tari au fost aptitudinile lor de a trăi.

« A murit, cum se moare pe câmpul de luptă, pentru ideile pe care le apărăm încă ».

Cine ar putea citi rândurile acestea, fără o puternică strângere de inimă? Dar cele scrise cu ocazia pierderii Ardealului, pe care le iau dintr'o scrisoare adresată mie, și cu care voiți termina această comunicare?

« După înfrângerea Franței, suntem îngroziți de pericolele și sacrificiile României. E nevoie să-ți spun gândurile noastre? Ele ne transportă cu cruzime la zilele fericite ale călătoriilor în Ardeal, la apartamentul micuț din Cluj, la prietenii care ne înconjurau la universitate. Nu suntem dintre cei care nu se gândesc decât la propriile lor ruine. Tot ce ne este scump ne aparține și agravează nenorocirea noastră. Ea apasă în chip înfiorător pe umerii mei, dar nu-mi răpește încrederea din suflet. Dragă prietene, vom vedea de sigur retrăind tinerețea noastră și visul mândru pe care l-am făurit. Era luminos și înțelept ».

Strigătul acesta optimist ieșea din gura unui om crunt lovit de boală. Doi ani și jumătate mai târziu, el se stingea, departe de țara lui, copleșit de griji, în brațele celei mai devotate soții.

CETATEA DE PE TÂMPA DE LÂNGĂ BRAȘOV ȘI « CĂTUNUL » DE SUBT EA

DE

CONSTANTIN LACEA

MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 10 Martie 1944

Având convingerea că studierea lexicului unui colțișor de țară poate pune uneori cercetătorului probleme nebănuite, poate stârni discuții interesante și, când lipsesc date istorice precise, poate deschide luminișuri spre precizări prețioase, am căutat să stabilim o legătură de ordin istoric-social între cetatea de pe Tâmpa și cel mai lăaturalnic și mai sus așezat cartier de sub poalele Tâmpei, care cartier până astăzi poartă denumirea de « Cutun » sau « Cotun », cuprinzând astăzi capătul de sus al stradei Vintilă Brătianu și câteva ulicioare dintre care uneia oficialitatea i-a rezervat numele de « Cotun ».

Din studiile inginerului Gustav Treiber (*Das Burzenland*, vol. III, partea I, pp. 49—76 și vol. IV, partea I, pp. 78—86) aflăm că cetatea de pe Tâmpa, așezată pe coasta sud-vestică a muntelui, între vârful acestuia și șeaua din spre miazăzi, era încunjurată cu ziduri groase de 1,70—1,80 m, și avea o suprafață de 23.000 m², deci aproape cinci pogoane. Nu se știe nici de cine nici în ce epocă a fost zidită. Probabil că exista înainte de chemarea cavalerilor teutoni în țară de Andrei al doilea (1211). În niciun caz cetatea aceasta nu aparține grupului de cetăți zidite de Săcui, ci, după tehnica zidurilor, ține de epoca migrațiunii popoarelor, și era o cetate de refugiu (eine Fliehburg), cu clădiri pentru locuințe. Nu avea apă și

se aproviziona din izvoarele dela poalele Tâmppei. În urma săpăturilor arheologice făcute acolo, se presupune că acele locuri ar fi fost locuite chiar în epoca de bronz. Sigur este că cetatea a fost dărâmată în anul 1455 din ordinul lui Ioan Huniade ¹⁾.

Drumurile și trecătorile din Țara Bârsei erau păzite de mai multe cetăți mai mici. Deci se pare că cetatea de pe Tâmpa, fiind mult mai încăpătoare, mai departe de drumurile mari și mai sus situată decât celelalte, a fost dela început destinată spre adăpostirea populației dela șes în timpul năvălirilor dușmane. Cine și-a ales și construit acest adăpost, nu putem ști. Probabil că în această cetate și-a adăpostit Mircea cel Bătrân familia în timpul cât a stat la Brașov, după lupta dela Cosova, din toamna anului 1394 până la 1396. (Cf. Al. Xenopol, *Ist. Rom.* II, p. 89; N. Iorga, *Brașovul și Românii*, București, 1905; G. Șincai, *Hronica Românilor*, 1853, I, 366; Dr. St. Stinghe, *Originea Românilor din Șcheii-Brașovului*, pp. 11, 15). Noi adăugăm că pe vremea lui Mircea cel Bătrân orașul Brașov nefiind încă încunjurat cu ziduri, nu putea da oaspei și familiei acestuia siguranța pe care i-o oferea cetatea de pe Tâmpa.

Sașii au numit cetatea aceasta « Burg », numire păstrată și astăzi în numele stradei « Burggasse », numită românește astăzi strada Castelului, iar odinioară Ulița Fânarilor (cuvânt apropiat, prin etimologie populară, de fân, în loc de Funarilor), apoi în numele promenadei de după ziduri « Burgpromenade » sau « an der Burg » și « Burghals » = Curmătura. În documente: burggasz (1480), ascendendo ad castrum (1497) sau platea castrî (1506) (Burzenland, III, vol. I, 33). În scrierile lor cetatea se mai numește și: « Burg auf der Zinne » sau « Zinnenburg » sau, după numele românesc al orașului, « Bras(s)ovia(-burg) ». Tâmpa o numesc « Zinne » (săsește

---

¹⁾ Julius Teutsch, bazat pe cercetările sale arheologice, presupune existența unei cetăți daco-romane așezate mult mai departe de zidurile orașului și mult mai adăpostită decât cea de pe Tâmpa, în locul numit « Intre Chetri » sau « Chetrite lu Solomon », unde ies « Junii » în Miercurea Paștilor. (Cf. Julius Teutsch, *Die Salamonsfelsen bei Kronstadt*, în *Bericht des Burzenländer Sächsischen Museums in Kronstadt*, 1913, p. 21 și urm. și Lucas Joseph Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, 1813, vol. II 345).

« Zen ») sau « Burgberg » sau « Kapellenberg ». Românii au păstrat numele de « cetate », cu « Valea cetăți » de pe partea opusă orașului ¹⁾.

Ținem să amintim de pe acum faptul important pentru concluziile la care voim să ajungem, că și astăzi populația românească dela poalele Tâmppei și ale Goriței, în frunte cu Costenii conduși de junii « Curcani », ies a doua zi de « Rosalii » sus la cetate și petrec acolo. Bătrânii din partea locului povesteau că în tinerețea lor — ceea ce ar veni cam pe la începutul veacului trecut — se făcea joc sus, în cetate. La aceste petreceri nu lua parte populația din restul Șcheilor. Să fie aceasta o preferință fără importanță a locului unde se ridica odată cetatea față de alte platouri din apropierea cartierului amintit numit « Cutun » sau suntem îndreptățiți să vedem în acest obicei o tradiție neștearsă a unor legături de alt ordin între cetate și populația de pe coaste?

La 200 m mai jos de zidurile cetății, în colțul format de coasta Tâmppei și a muntelui vecin « Gorița », câteva « ulicioare » radiare poartă numele de « Cutun » sau « Cotun », forme alterate din *cătun*, cea dintâi fiind atestată numai la Brașov, iar cealaltă și în alte părți (cf. Pamfile, C. Ț.). Ca și în aromână, cuvântul *cătun* nu există nici în graiul Românilor din Șchei ca apelativ, devenind toponimic și desemnând cartierul amintit ²⁾.

Cuvântul *cătun*, atât de strâns legat de viața păstorească-militară a poporului nostru, este unul din cele mai interesante cuvinte balcanice, atât în ce privește accepțiunile sale, cât și din cauza răspândirii sale geografice. Pentru aceia care consideră pe Românii din Șcheii Brașovului ca fiind de origine bulgărească, de sigur că înțelesul pe care îl are cuvântul în limba bulgară urmează să fie acela pe care a trebuit să-l aibă în graiul brașovenesc, deoarece în limba bulgară *katun* înseamnă « colibă de ciobani, cort de Țigani », iar *katunar* « păstor » sau « Țigan nomad » și *katuniște* « tabără țigănească ». Dat fiind

¹⁾ Ce păcat că această frumoasă denumire « Valea Cetăți » e înlocuită prin numele urât « Răcădău » sau « Răgădău », acceptat chiar și de oficialitate — amănunt relevant cu multă dreptate și de « Gazeta Transilvaniei », a. 1943, Nr. 50).

²⁾ Cf. Dacoromania, IV, 334—335.

însă faptul că în apropierea « Cutunului » brașovenesc se află un cartier numit « Țigănie » (cuprinzând astăzi stradele cu numele renumiților psalți Anton Pann, Gheorghe Ucenescu și altele) nu se poate admite că ar fi existat vreodată două « Țigăanii » alăturate una de alta, iar locuitorii din Cutunul Șcheilor să fi fost Țigani. În niciun caz cuvântul nu poate fi considerat ca un element bulgăresc (Cf. P. Cancel, în DR. I 480).

Ademenitoare ar putea fi pentru alții accepțiunea formulată în Dicționarul Academiei, sub *cătun* (I, 2°): « sat mic, aparținând, într-o parte, administrației, unui sat vecin, ca subdiviziune a unei comune rurale », mai cu seamă că denumirea de « sat » a existat, despre ceea ce face dovadă expresiunea încă și astăzi « capu satului », iar în documente suburbia întreagă e numită adeseori « sat » iar uneori « oraș », iar locuitorii « orașani ». În cazul acesta ar trebui să admitem că vatra Șcheilor trebuie căutată pe valea care duce dela zidurile orașului până dincolo de biserica de pe Tocile. Dar după cum vom vedea mai departe, am comite un anacronism dacă, la stabilirea vetrei Șcheilor, am porni dela această expresiune « capu satului ».

Ar putea mai departe afirma cineva că Cutunul a putut fi un cătun al orașului săsesc, cu sensul arătat mai sus, însă istoria fixează începutul orașului Coroanei departe de așezarea românească, care are un trecut atât de îndepărtat. Dar asupra acestei chestiuni vom reveni.

Intr-o conferință ținută la primul congres al filologilor români la București, în anul 1925, am dat oarecare importanță « Cutunului » și « satului » din Șchei (Cf. DR. IV 357). Fiind apoi invitat de comitetul de redacție al operei « Das Burzenland » care apărea la Brașov, să contribuiau la această operă cu un studiu asupra originii Românilor brașoveni, am scris un articol și l-am trimis la Brașov, dar articolul a rămas netipărit, sistându-se din diferite motive, mai ales financiare, continuarea acelei valoroase publicațiuni. Recitind manuscrisul meu, am văzut că, ținând seama de studiul lui Silviu Dragomir, *Vlahii și Morlacii* (Studiu din istoria românismului balcanic. Din publicațiunile Institutului de istorie universală de pe lângă

Univ. din Cluj, Cluj, 1924), am considerat *cătunul* din Șchei drept o așezare românească în apropierea cetății de pe Tâmpa, ca o trupă de apărare a acelei cetăți, la fel cu cătunele de frontieră din Croația, de care vorbește Dragomir în studiul citat mai sus. Fostul profesor de italiană la Universitatea din Cluj, trecut apoi la Cagliari, G. D. Serra, vede de asemenea în cătune o organizație militară (Cf. DR. III 1092). La fel vede lucrurile Emil Petrovici, căci iată ce zice în « *Siebenbürgen* », pp. 311—312: « Din această populație dela poalele munților (Transilvaniei) recrutau regii ungari straja de hotare a regatului ». (*Siebenbürgen als Kern der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*. Bukarest, 1943). Slujba și starea lor socială se pare a fi fost identice cu acelea ale libertinilor atașați pe lângă multe cetăți din Transilvania, numiți și « pușcași » sau « plăieși ». V. Șt. Meteș: *Din trecutul satelor și munților cetății Hunedoara*, în « Omagiu lui Ioan Lupaș », p. 555 și urm.

Studiind cu atențiune configurațiunea și toponomia suburbiei Șchei și ținând seama de precizările geografiei umane și de atestările scrise care ne-au rămas despre aceste locuri, putem stabili, în mare, evoluția acestei suburbii din timpurile vechi până în zilele noastre. Vatra acestei așezări a format-o cu siguranță « cătunul » așezat pe podul de pe coasta din spre apus a Tâmpai ¹⁾. De aici s'a extins spre Gorița, care cuprinde câteva ulicioare care merg până la crucea Moșicoiului, fiind numite astfel după muntele pe coasta căruia se găsesc, întinzându-se apoi populația pe « Coastă » și pe « Costiță » în jos, a ajuns, plecând spre vale, deocamdată până în preajma bisericii Sf. Nicolae. Intre această așezare și « văgăuna » de

¹⁾ Părerea noastră este că « crucea » (= troița) care se vede astăzi deasupra Cătunului arată locul cel mai vechiu de închinăciune al Șcheilor, cu toate că cea mai veche inscripție o aflăm (a. 1671) pe crucea Moșicoiului, așezată ceva mai spre miazăzi. De aceea presupunem că actuala cruce care se găsește astăzi împrejmuită de mica capelă de deasupra Cătunului nu e crucea originală, ci înlocuiește alta mai veche, mâncată de vreme, iar crucea Moșicoiului s'a ridicat în urma aceleia. Despre un loc de închinăciune în partea locului printre Români, deasupra Ciocracului și la Sud de « Pe Coastă » amintesc cronicele săsești la anul 1515 (după Fritz Schuster, *Die alten deutschen Gassenamen Kronstadts*, p. 15). Acestui loc de închinăciune numit latinește « Ad Sanctum Ladislaum » (probabil pentru că era închinat Sfântului Vasile) i se zicea săsește « Em Kloster » (= la mănăstire). V. Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii-Brașovului*. Vol. I, 1943, p. 25.

sub « podu dracului » s'au așezat — când nu știm — Țiganii, ca peste tot la marginea satului, formând mahalaua « Țigănia ». Până a nu trece « valea » și « Prundul », s'a așezat lume prin preajma bisericii, în Ciocrac (astăzi strada Prof. I. Al. Lăpădatu), atestat la anul 1531, sub denumirea « blesche Burggasse » (Cf. Burzenland, III, vol. I 45) și Ulița Mare (strada Prundului). Inmulțindu-se populația tot mai mult, s'a așezat în « Pajiști » ¹⁾ și, trecând « Prundul » pe « podu lu Grid », în cele două « Cacove », în « malu Ciurcului », Ulița Furcoale (astăzi Brâncoveanu-Vodă), pornind după aceea sau în același timp pe « vale » în sus, « pe Tocile », unde abia la începutul veacului trecut își fac biserică, ajungând până în « capu satului ». Pentru a se putea așeza pe aceste locuri a fost nevoie de multă muncă, până au regulat cât de cât cursul « văii », și, mai ales, până au tăiat pădurile care acopereau aceste locuri. Despre existența acestor păduri avem și atestări scrise de mult. Iată ce informațiune prețioasă găsim într'un memoriu înaintat la anul 1737 de obștea din Șchei împăratului: « Arată precum că mai nainte, au fost pădure și pământ nelucrat și strămt... La această dovedire cine nu va creade că au fost mai nainte pădure să cearce întâi la pop. Statie (Grid) în pimniță lângă fântână supt sulinariul ce iase apa din pimniță, iaste o retezătură de copaci, și de vreme ce tocma pe acolo au fost copaci, dară pe cealalalte găuri ce vom zice. Așijderea și la Costanda lui Manole iaste să fie în fântână din curte, iară o retezătură de copaci, și pot fi și alte locuri, și de nu s'ar încredința cu atâta să privească în plopaz cât robesc oamenii de scot rădăcinile copacilor și-ș fac câte puțină grădină ». (Dr. Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul Românilor din Șchei*, Brașov, vol. V, p. 70).

În sprijinul tezei noastre referitoare la importanța social-militară a Cutunului mai vin următoarele considerațiuni. Una de ordin linguistic. În paleoslavă cuvântul *katunŭ* are înțelesul de « lagăr », în medio-greacă *κατοῦνα* « lagăr (de corturi), bagaj, cort ». De altă parte, cum am spus, cetatea

¹⁾ E semnificativă forma întrebuintată încă și astăzi la plural « Pajiști », cum e atestată și la anul 1685. (Cf. C a n d i d C. M u ș l e a, *Biserica Sf. Nicolae din Șchei-Brașovului*. Vol. I, 1943, Brașov, p. 334,

de pe Tâmpa era mare și deci, la nevoie, se cerea o trupă numeroasă pentru apărarea zidurilor ei. Această trupă de paznici, se înțelege dela sine, că nu era închisă tot timpul în cetate, unde, probabil, după concluziile inginerului Treiber, nu avea nici măcar apa necesară, ci în timpuri liniștite cobora în « cătun », unde putea să-și vadă de treburile gospodăriei pe care trebuie s'o fi avut acolo. Nu e exclus ca și acest lagăr să fi fost întărit, de bună seamă cu construcții mai primitive. Un lucru e sigur că din socotelile Brașovului se vede că și suburbiile erau odinioară apărate prin întărituri făcute din bârne și garduri puternice, deci și « cătunul » și tot cartierul din preajma bisericii Sf. Nicolae (Cf. Burzenland, III, vol. I p. 61, IV, vol. I, p. 5).

Nu știu dacă inginerul Treiber a cunoscut sau nu articolul meu trimis la începutul lunii Octomvrie 1927 comitetului de redacție al operei Burzenland — dacă nu l-a cunoscut, cu atât mai bine —, destul că în studiul său publicat mai târziu, a. 1928 și 1929, intitulat *Die Anfänge der Stadt Kronstadt* (Burzenland, III, vol. I, p. 49 și urm.) numește partea aceea a Șcheilor care se întinde din dosul bisericii Sf. Nicolae în sus spre munți cea mai veche așezare medievală — deci mai veche decât Altstadt-ul și Kronstadt-ul săsești — al cărei sâmbure (Kern) și mai vechiu este tocmai partea cea mai din sus (« Cătunul »), considerată și de el ca sediul garnizoanei cetății de pe Tâmpa (Burgbesatzung)¹⁾.

Supunând unei cercetări lingvistice câteva nume din cartierul care ne interesează, vedem că toate sunt elemente lexicale vechi românești, chiar și acelea care nu sunt de origine latină, și că cele mai multe din ele au devenit, în graiul Românilor din Șchei, din apelative nume proprii, ceea ce de asemenea e un indiciu al vechimii lor și al schimbării de ocupație a populației.

După cum a arătat N. Drăganu (DR. I 109 și urm.) cuvântul *Tâmpa* e un element foarte vechiu în limba noastră, care la început a fost un apelativ, având însemnarea de « munte prăpăstios, râpos, clina sau coasta stâncoasă a muntelui,

¹⁾ Încă din anul 1906 mi-am exprimat eu părerea că prin partea locului trebuie să fi fost vatra Șcheilor. V. « Dreptatea », Nr. 15, p. 7.

povârniș ». Cuvântul nu are nimic comun cu adjectivul *tâmp* și se pare a fi înrudit cu albanezul *tîmp*, *timbi* « Fels », Drăganu îl consideră ca un element trac în limba noastră ¹⁾.

Nume latinești avem în acest colț al suburbiei următoarele: *Cetate* (cu *valea cetății*), *Coasta*, *Costița*, *Calea* (nu drumul!) *carălor*, *Podu dracului*, *Valea Morilor*, *Valea a mare*, tot ca toponimice. Și elementele slave ca *Prund*, *Pajiști* care au intrat de timpuriu în limba noastră au devenit din apelative nume topice.

Numele orașului Brașov este, după factură, un element slav, însă nu e în niciun caz un nume dat de pretinșii Bulgari veniți aici la sfârșitul veacului al XIV-lea (V. Petrovici, DR. X, vol. II, 268 notă). Contra unei astfel de presupuneri vorbesc și atestările mai vechi decât 1392 — data așezării « Bulgarilor » pe aceste coaste — ale numelui Brașov în documentele orașului. Cele mai vechi nume atestate sunt: *Barassu* (1252), *Braso* (1288), (care de sigur trebuesc citite Barașu și Brașo), apoi *Corona* (1336), adică orașul « Coroanei, al suveranului ». Numele latinizat al cetății e *Brassovia(-burg)*. (Burzenland, III, vol. I, 21). La Sași numele curent al Brașovului, după cum mă asigură profesorul Hans Goos, nu e *Kronstadt*, ci *Kruhnen* (în dialectul brașovean) și *Krunen* (în dialectul sibiian). (Cf. Marienburg, *op. cit.*, p. 327), care corespunde formei latinești *Corona*. Forma întrebuițată în scris e: *Kronen*. Pe un sigil al orașului, întrebuițat începând cu anul 1507, existând însă, probabil, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, se găsește întrebuițată forma adjectivală: S ciuitatis braschouiensis. (Burzenland, III, vol. I, pp. 2—3).

Altă localitate cu același nume o găsim atestată la anul 1393 « Brasseufalua Valahorum » (V. Zimmermann-Werner-Müller: *Urkundenbuch*, III 63), despre care astăzi cred că e satul românesc *Brașeu* din Hunedoara, făcând, cu acest prilej, cuvenita rectificare a celor spuse de mine referitor la această localitate în DR. IV 1564.

¹⁾ Partea din spre apus, deci din spre oraș, a muntelui se mai numea și simplu « dosu ». Astfel se zicea că « Junii » ies Joia după Paști și la Dumineca Tomii la « poalele dosului ».

Dintre etimologiile propuse pentru numele orașului *Brașov* pe aceea dată de N. Drăganu (DR. VII 236, notă) o credem cea adevărată ¹⁾. El susține că derivă din numele de persoană *Braša* = Bratosav, Bratoslav cu suf. toponimic -ov.

Aici e locul să amintim un fapt curios. Anume niciun cercetător n'a dat importanță informațiunii pe care ne-o dă popa Vasile în cronica sa, scrisă în prima jumătate a veacului al XVII-lea și reprodusă de Radu Tempea. În această cronică găsim următoarele rânduri pentru noi foarte prețioase: «Iară încă fiind viu popa Pătru, venit-au oamenii din sat din Râșnari, de lângă cetatea lui Herman, ce-i zic Sibiiul, aici la sfatul Coronei, ce-i zic Brașovul, pe numele apei ce-i zic *Brașovia*...» (St. Stinghe: *Istoriia besearecei Șcheailor Brașovului*. Brașov, 1892, p. 1), cărui pasaj în textul german al cronicii popii Vasile îi corespund următoarele: «sein die Reschinarii... her auf das Rathaus in Cronen (so wir Brasovia heissen) kommen». (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, V, p. 1). Va să zică cronicile românești spun că *Brașovul se numește așa pe numele apei ce-i zic Brașovia*. Forma aceasta este, după părerea noastră, o formă latinizată de scriitorii sași și acceptată apoi și de popa Vasile, a formei românești Brașov sau, socotind după Râșnoava de lângă Râșnov, *Brașoava*, dar în niciun caz Brașovia. Rămâne să localizăm «apa» de care vorbesc cronicile românești. La aceasta ne vine în ajutor o informațiune prețioasă, nevădată în seamă nici aceasta până acum, a geografului sas Marienburg care în cartea sa, vol. II, p. 314, spune următoarele: «Ausser diesen sind noch mehrere, noch kleinere Bäche, welche sämtlich fischreich sind, unter welchen besonders merkwürdig ist ein ganz kleines Bächelchen, das in der oberen Vorstadt Kronstadts zwischen dem ersten und zweiten (Goritz) Berg von dem Burgberge (Zinne) in einem hohen Bergthale herabrieselt, welche Gegend man wo Kronen entspringt (= unde izvorăște Kronen), nennt, woraus folgen

¹⁾ Cf. Gh. Giuglea, DR., III, 771, G. Kisch, *ib.*, IV, 1526, J. Teutsch, *Burzenland*, III, vol. I, pp. 21—22. Drăganu dă la locul amintit și alte nume de localități care au aceeași etimologie,

würde, dass das Bächelchen Kronen heisse, worüber ich jedoch nichts näheres in Erfahrung habe bringen können »¹⁾.

Marienburg, când numește pârâiașul acela din preajma Cutunului « Kronen », nu face decât traduce numele românesc « Brașov » cu numele curent în limba sa « Kronen ». Așa stând lucrurile, *leagănul numelui Brașov trebuie deci localizat la poalele munților*, nu la șes, spre Bârsă, cum s'a făcut până acuma, și într'acolo trebuiesc îndreptate cercetările linguiștilor nemulțumiți cu etimologia dată de N. Drăganu, pentru stabilirea altei etimologii, căci e clar că *Brașovia-burg* — nume oficial și oficios dat cetății de pe Tâmpa — *nu e altceva decât cetatea de pe apa Brașovului* sau de pe Brașoava. Numele acesta a trecut apoi asupra așezării românești din partea locului, care apoi s'a transmis, tot prin Români, orașului sășesc²⁾.

De sigur că o simbioză slavă-română cu toate urmările ei trebuie admisă și pentru populația așezată în cătunul de sub Tâmpa. Slavii au fost, ca în atâtea alte regiuni, în scurt timp românizați, așa că convingerea noastră este că la venirea pretinșilor bulgari, la anul 1392, și așezarea lor din sus de oraș, populația băștinașă era complet românizată. Că în timpul zidirii Bisericii Negre erau Români în părțile acestea admite și arheologul sas J. Teutsch. (V. *Die Salamonsfelsen bei Kronstadt*, în *Bericht des Burzenländer sächsischen Museums in Kronstadt*, 1913, p. 19).

Cât despre originea etnică a « Bulgarilor », despre care vorbesc cronicile, convingerea care ne-am format-o de mai bine de douăzeci de ani și căreia i-am dat expresiune în conferința ținută la congresul amintit (publicată în DR. IV, 353—370) a rămas neclintită. Denumirea acelor refugiați cu numele de « Bulgari » nu are decât o însemnătate geografică

¹⁾ G. Treiber a interpretat greșit acest pasaj, când spune: « Nach Marienburg... heisst die Gegend zwischen den 2 Goritzbergen: « Wo Kronen entspringt », deoarece nu există decât o Goriță, și sub « dem ersten » Marienburg înțelege muntele cel dintâi, adică Tâmpa, față de al doilea, Gorița, pe care-l și numește. Pasajul acesta îl citează într'o notă, fără comentariu, și Dr. St. Stinghe, în lucrarea sa: *Originea Românilor din Scheii-Brașovului*, p. 4.

²⁾ Forma feminină o găsim atestată într'un memoriu din anul 1737, unde se spune: « ...s'au așezat... lângă orașul « Brassova, vulgo Cronstadt » (V. C. Mușlea, *op. cit.*, p. 26. Notăm că la Rucăr trăiește o familie Vorovenci, poreclită Brașov,

și nicidecum etnică. Erau numiți așa pentrucă veneau din Bulgaria, iar mai târziu, prin extensiune, după cum am arătat cu citate, se dedea numele de « Bulgar » oricărui locuitor din Șchei, de orice naționalitate ar fi fost, iar cel de « Bulgaria » e atestat la anul 1486 și pentru cartierul românesc din Brașovechiu (V. Burzenland, III, vol. I, p. 23) și pentru alte comunități românești din alte părți.

Invățatul bulgar Dr. Miletici face mare caz de un text scris cu litere latine (nu chirilice!) în anul 1717, publicat de St. Stinghe (Ist. Bis., p. 48), care cuprinde și următoarele cuvinte: « da budet Protopopa izse ot nasz Bolgari izbrannu » = ca să fie protopop acela care e ales de noi Bulgarii. Ca să nu se dea o explicare greșită acestor cuvinte, precizăm că prin cuvintele « noi Bulgarii » se înțeleg Românii din Șchei în opoziție cu cei din Țara Bârsei, care nu se învoiau să fie protopop și peste ei Florea Băran, cel ales de Șchei, și ascultau de Jipa, care era omul lui Atanasie.

Românii din Șchei și atunci când numeau, în scris, « satul » sau « orașul » lor « Bulgaria » sau « Bolgaria » sau, după ungurește « Bolgarsechiu », etc., adăugau, de regulă, cuvintele « să chiamă » sau « să zice », subînțelegându-se « din partea străinilor ». Astfel într'un document — citat la întâmplare — scris cu 16 ani înaintea celui din care am citat mai sus pasajul scris în limba bulgară, citim următoarele: « Gocimanii... *Rumânilor* cari să țin de legea grecească, șezând lângă cetatea Brașovului, care să chiamă *Bolgarseg* », iar mai jos pe aceeași pagină: « Gocimanii *Rumânilor* șezând lângă Brașov, unde să zice *Bolgariia* ». (V. St. Stinghe, *Ist. Bis.*, 28).

Tocmai pentrucă rândurile scrise în limba bulgară, din care am citat câteva cuvinte se referă la o neînțelegere care se ivise între obștea din Șchei și ceilalți Români din Țara Bârsei, ele nu pot fi considerate decât ca o criptogramă, scrisă de vreun preot dela biserica Sf. Nicolae, cunoscător al limbii bulgare. Era și aceasta o criptogramă ca rândurile scrise cu chirilice, pe la jumătatea secolului al XVII-lea de negustorul sas Paul Benkner, descendent al cunoscutei familii de patricieni din Brașov. (V. C. Lacea, *Un sas din Brașov care scria cu chirilice*, în revista Țara Bârsei, a. 1929, Nr. 3).

Ca o completare a argumentării noastre din studiul amintit (DR. IV 359) adăugăm următoarele:

1. Se înțelege dela sine că Sașii luterani n'au avut intențiunea să românizeze pe « Bulgarii » din Șchei, ci, sprijinind pe Coresi în activitatea lui, au căutat deocamdată să dea Șcheilor posibilitatea să asculte slujba religioasă în limba lor, în limba românească. În același timp, și tot cu intenția răspândirii limbii naționale, — de astă dată a celei grecești — se tipărește tot « la îndemnul lui Benkner », după informațiunile lui Joseph Trausch (*Schriftstellerlexicon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*. Kronstadt, 1869, Band I, sp. 103) catehismul în grecește, deși, după cum se știe, Grecii formau pe atunci numai o mică colonie în Brașov.

2. În scrisul Sașilor niciodată nu se găsește adjectivul « bulgarisch » cu funcțiune de atribut sau de adverb. Nu găsim decât combinații ca: walachisches Tor (1559) (DR. IV 359), unter der walachischen Zen (= pe sub Tâmpa românească, 1690) pentru denumirea stradei numite de Români « Coasta » (Burzenland, III, vol. I, 45), sau einige unserer wallachischer Vorstädter gesambter Inwohner der Bulgarey (1725), (Stinghe, Docum. V 15), in der walachischen Vorstadt (1759) (Burzenland, V, vol. I 173), walachische Normal-Schule (1792), (A. Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române gr. or. din Brașov*. Brașov, 1902, p. 11). Strada Mureșenilor, cu toate că mai nainte Românii o numeau « Ulița Șcheilor » (nu Românilor!), Sașii o numesc pe la 1834 și 1849 « Wallacher Gasse » (Burzenland, III, vol. I, 218, 33). Ciocracul (astăzi strada Prof. I. Al. Lapedatu), după cum am amintit, se numea odinioară (la 1531) de Sași « blesche Burggasse » = strada românească a cetății (de pe Tâmpa) (Burzenland, III, vol. I, 45). « Bleschapel » era numele unui soi de mere cultivate în Șchei (Burzenland, V, vol. I, 178). Așa dar « wallachisch » sau « blesch » sau mai târziu « rumänisch », niciodată « bulgarisch ».

3. În DR. IV, p. 337 am susținut că, dacă refugiații veniți din Bulgaria la Brașov, despre care vorbesc cronicile, ar fi fost Bulgari, și dacă ei ar fi fost desnaționalizați de Românii

din împrejurimea Brașovului, atunci ei ar fi trebuit să vorbească la fel cu aceștia, ceea ce nu e cazul, căci în lingvistică e recunoscută de mult teoria formulată de Pușcariu în *Rekonstruktion des Urrumänischen* (1910) și confirmată de Nyrop și Weigand, că o populație venită într-o regiune unde dă de altă populație de aceeași origine etnică, vorbind aceeași limbă, nu-și însușește dialectul acesteia întru toate, ci își păstrează pronunțarea cu care a venit, pe când o populație de origine etnică și limbă străină, când învață limba altei populații, își însușește limba acesteia și o vorbește absolut la fel cu cei băștinași. Weigand spune (în *Linguist. Atlas, Einleitung* 17) că « Bulgarii care au existat odinioară în Muntenia nu se pot cunoaște după singuraticile fenomene fonetice; chiar Bulgarii colonizați în timpul din urmă în număr mare în Muntenia vorbesc atât de perfect românește, încât nu pot fi deosebiți de Români în pronunțare, pe când pe Românii transilvani, chiar dacă sunt stabiliți în Muntenia de zeci de ani, ușor îi poți recunoaște ». Deosebit de prețioasă este informația pe care ne-o dă I. Mușlea despre Bulgarii din Cergău: « În port și tip nicio deosebire față de Românii din sat sau cei din ținut... Poți vorbi un ceas-două cu un Șcheau fără să bănuiești că n'ai avea de lucru cu un Român » (DR. V 5), deși Bulgarii aceștia au fost românizați abia în timpul din urmă.

Mai amintim și următoarele. În socotelile Brașovului (a. 1534) găsim următorul pasaj: « Misi pisces salsos cum uno Bulgaro vulgo Zoemer usque ad Alutum fluvium », (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, II, 375). Acel « vulgo » ne dovedește că numai oficialitatea și cronicarii (oficioși) numeau pe Șchei « Bulgari ». Cuvântul săsesc « Zoemer » corespunde cuvântului german literar « Säumer », care e un derivat al lui « Saum » = samar, și însemnează « mânător al unui animal cu samar ». În glosar, p. 881, se găsește următoarea notă: « Zoemer = Bulgarus, ein Säumer (meist Rumänen aus der oberen Vorstadt Kronstadts), der Treiber eines Saumtieres, Tragpferdes », de unde vedem că « Bulgarus » mai avea, pe lângă altele și accepțiunea de « samaragiu ». E interesant că lui Sever Pop i s'a comunicat de lângă Titu (Dâmbovița)

că « indiferent de naționalitate » acela care « transportă greutate pe spinarea calului » se numește « Bulgar ». (DR. V 76).

4. Ștefan Meteș citează dintr'o scriere a unui autor ungur dela 1846 următoarele: « Ab immemoriali tempore Suburbium Bolgárszeg Valachi... inhabitant ». Autorul își dedea seama că denumirea « Bolgarszeg » pe care o întrebuințează el însuși nu e decât o denumire geografică. V. C. C. Mușlea, *op. cit.*, 27.

5. O puternică dovadă despre românitatea Șcheienilor ne oferă graiul lor. Forme vechi ca: *curună* în loc de cunună, *duroare* (cu pluralul *durori*) din latinescul *dolor*, - orem, *cerașe* sing. și plur. cu *a* păstrat din forma veche latinească *cerasea* în loc de *ceresia*, *vădu*, *văduă*, etc., odinioară singurele întrebuințate în Șchei, sunt pe cale de a dispărea din graiul Șcheienilor. Tot așa înțelesurile vechi ale cuvintelor *soțâie*, *soțâoară* de « tovarăș de căsătorie », deci « soție, soț, bărbat » și « tovarăș », apoi « *a-i căuta cuiva* », construit cu dativul și însemnând « a îngriji pe cineva, a-l băga în seamă » (cf. lat. *caveo tibi* = mă îngrijesc de tine ». (V. Dicț. Acad. p. 223 și 227), *a abate* = a se strădui, a-și da osteneala » (V. Dicț. Acad. s. v. I, 4), cu adjectivul verbal *abătător* = harnic, străduitor ». Mai amintim expresiunea: *Apă amorțită* care se găsește și la Românii din sudul Dunării cu înțelesul de « apă caldută » și un element lexical păstrat numai în însemnările cronicarilor săsești brașoveni, înregistrat la o epocă veche de tot — între anii 1535, deci numai la 14 ani după scrisoarea lui Neacșu dela Câmpulung, și 1547 — *caș-baciu*, pe care nu-l întâlnim în nicio altă parte în dialectul daco-român, dar e frecvent în dialectele din sudul Dunării. V. articolele mele din « Dreptatea », a. 1906, Nr. 16, 29, 30.

Români au fost deci, cel puțin în marea lor majoritate, cei veniți din Bulgaria, și Români au fost aceia pe care i-au găsit aici, la anul 1392, în cătunul de sub Tâmpa, și dela care ne-a rămas numele Brașovului. Mulțimea izvoarelor istorice nu ne desarmează. Că despre Românii băștinași din cătunul acesta, mult timp, nu amintesc nimic cronicile, e lucru ușor de înțeles. Cronicarii, sgârșiți la scris, erau preocupați să noteze evenimente sensaționale, ca cum a fost exodul acelei populații dintr'o țară destul de îndepărtată, iar de băștinași

care-și trăiau traiul lor modest și uniform găseau că e de prisos să amintească.

Dar locuitorii români ai suburbiei care ne interesează sunt numiți și « Șchei ». Nu putem ști dacă ei înșiși s'au numit vreodată așa sau nu. În scris întâlnim, de fapt, această denumire, dar dela ei niciodată n'am auzit să se numească pe ei înșiși « Șchei » sau « Șcheieni ». Ei spun că sunt Români sau Rumâni din Brașov sau din Șchei sau simplu Brașoveni. Pentru ei deci denumirea Șchei e, astăzi cel puțin, un toponimic. Numele « Șcheau », cu pluralul « Șchei » și cu femininul « Șcheaucă » îmi sunt cunoscute numai din graiul Românilor din satele dimprejurul Brașovului și, mai ales, din acela al Secelenilor. Că timpul, tocmai pentru că s'a pierdut înțelesul cuvântului Șchei de locuitor al unei suburbii, s'a zis la singular « Șcheiu » — astăzi se aude combinația: Poarta Șcheiului, în loc de Șcheilor — desemnând cartierul locuit de ei și « Șcheiul » sau (cu o formă neîndreptățită) « Scheiul » Brașovului. (Cf. articolul meu: *Șcheii sau Șcheiul Brașovului?*, în Țara Bârsei, a. 1931, Nr. 3, p. 237).

Cuvântul *Șcheau* e un derivat al cuvântului medieval *sclavus* > *slavus* și are în limba noastră, ca în albaneză, înțelesul cel mai cunoscut de « Bulgar ». În celelalte limbi romanice are însă înțelesul de « sclav, rob ». (V. Meyer-Lübke, RWB).

Nefiind cu nimic dovedită originea bulgărească a Românilor brașoveni, noi nu vedem nici în această denumire un înțeles etnic, și vom căuta, sprijinindu-ne tot pe lingvistică, să dăm altă soluție acestei probleme, dându-ne bine seama că ne vom izbi de o puternică tradiție în istoriografia noastră.

Înțelesul cuvântului *șcheau* de « rob, sclav » îl avem atestat în dialectul aromân, sub forma corespunzătoare *șcl'au*¹⁾ și în dialectul vechiu daco-român la Dosofteiu care se știe că nu era Aromân. Cităm: din « Viețile Sfinților », p. 244/32: « Dintr'aceastea cuvinte pornit spurcatul acela ca un batjocurit

¹⁾ V. P. Papahagi, *Numiri etnice*, pp. 27—28 și Gustav Weigand, *Die Aromunen Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zintzaren*, Leipzig, II Band, 1894, p. 164, unde cuvântul se găsește atestat de două ori și e tradus de Weigand prin « Diener ».

de om prostac și șcheau și cu totul țărănatec îl pusă gios de-l bătu fără milă cu atâtea toiage, cât dzâcea c'a hi murit.» Și cine era acest «om prostac și șcheau și cu totul țărănatec», ni se spune mai sus că era Thadei care «au fost rob iertat a lui Theodor» (p. 244/4). Așa dar avem atestat chiar sinonimul «rob iertat».

Legându-ne de acest înțeles atestat, nu inventat de noi, al cuvântului *șcheau*, considerăm pe locuitorii cătunului de pe coasta Tâmppei ca «robii, paznicii» cetății de pe Tâmpa. Cuvântul nostru denumește deci, în această accepțiune, o clasă socială în raport cu alta, a stăpânirii.

Nu Săcuii au format garnizoana acestei cetăți, ei venind în urma Românilor pe aceste plaiuri, ci Românii. Și pentru aceasta avem iarăși o dovadă de ordin lingvistic. După cum arată Ion Podea în «*Monografia județului Brașov*», p. 55, Săcuii, paznicii cetăților săcuești și ai hotarelor din regiunea locuită de ei, au împrumutat dela noi cuvintele «*palajás*» și «*votáf*» pentru «*plăieș*» și «*vătaf*», cu schimbarea fonetică caracteristică limbii maghiare. Ei au găsit deci, la venirea lor pe aceste plaiuri, pe Români organizați în «*plăieși*».

Iorga, în *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 157 nota 2, zice: «Afirmăm și aici că Șcheii Brașovului nu sunt mai bulgărești decât Șcheia Romanului sau a Sucevei».

Noi ne întrebăm: Oare toate așezările din cuprinsul țării noastre care poartă numele de «Șchei» sau «Șcheia» au fost bulgărești? Oare Șcheii din Câmpulungul muntean n'au putut fi «paznicii, străjerii» Curții Domnești de acolo? Această chestiune ar merita să fie urmărită, fiind studiate toate așezările care poartă numele de «Șchei» sau «Șcheia», căci nu e exclus să fi existat în limba noastră veche accepțiunea specială a cuvântului *șchei* de «paznici (de cetăți s. de hotare)», care, cu timpul, după dispariția acestei organizațiuni social-militare a «*plăieșiei*», s'a dat uitării.

Să rezumăm. «Cătunul» de sub cetatea de pe Tâmpa e vatra Românilor brașoveni. Pârâul din marginea cătunului se numea «Brașov» sau, probabil, «Brașoava». De aici și-a luat numele orașul Brașov. În cătun locuiau paznicii, garnizoana cetății, care tocmai din cauza acestei îndatoriri militare,

erau numiți « Șchei », adică « robi (iertăți), sclavi » ai stăpânilor cetății de deasupra așezării lor. Amestecându-se cu această populație alta, tot românească, venită de peste Dunăre, au format laolaltă o așezare românească cu o puternică clasă socială de mijloc, dezvoltând pe terenul bisericesc-cultural, cât și pe terenul național și economic-social o activitate cu repercusiuni adânci asupra evoluției neamului nostru.

TOMUL V, (1930—31):**Lei 330**

W. MEYER-LÜBKE. Rumänisch und romanisch	Lei 20
RAMIRO ORTIZ. Per la fortuna del Petrarca in Rumania (1783—1928)	» 20
IOAN BIANU. Inscriptii în limba gotică și în caractere runice descoperite lângă Folticeni	» 20
Dr. ANDREI VERESS. Istoriul marele serdar Gheorghe Saul (1743—1785)	» 18
N. N. CONDIESCU. Istoria lui Altidalis și a Zelidiei	» 40
G. F. CIAUȘIANU. Glosar de cuvinte din jud. Vâlcea	» 75
ARTUR GOROVEI. Contribuțiuni la biografia lui Constantin Stamati	» 12
ION GHERGHEL. Goethe în literatura română	» 13

TOMUL VI, (1932—34):**Lei 280**

LIVIU MARIAN. Alexandru Hasdeu și Academia Română	Lei 60
C. T. HARLEY WALKER. Limba irlandeză sau gaelică	» 6
ARTUR GOROVEI. Artistul Matei Millo	» 25
Dr. CARLO TAGLIAVINI. Despre «Lexicon compendiarium latino-valachicum»	» 10
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Palestina	» 5
SEXTIL PUȘCARIU. B. P. Hasdeu ca linguist	» 5
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Palestina, Chipru și Muntele Sinai	» 5
D. R. MAZILU. Sfânta Filoteia dela Argeș. Lămurirea unor probleme istorico-literare	» 60
ARTUR GOROVEI. Contribuții la istoria literară	» 30
TUDOR VIANU. Influența lui Hegel în cultura română	» 60
ARTUR GOROVEI. Ierotheiu Episcopul Hușilor	» 20

TOMUL VII, (1934—36):**Lei 350**

ONISIFOR GHIBU. Contribuții la istoria poeziei noastre populare și culte	Lei 20
MARCU BEZA. Trei săbii moldovenești din vremea lui Ștefan-cel-Mare	» 5
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești la muntele Athos	» 30
N. CARTOJAN. Poema cretană Erotocrit în literatura românească și izvorul ei necunoscut	» 60
G. MURNU. România și Elada	» 5
ALEXANDRU MARCU. Simion Bărnuțiu, Al. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la studii în Italia	» 100
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Epir, Rodos și Paros	» 5
ARTUR GOROVEI. Elementul popular în literatura cultă	» 15
AL. CIORĂNESCU. Alexandru Depărațeanu, studiu critic	» 100

TOMUL VIII, (1936—38):**Lei 200**

MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Patmos	Lei 5
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstirești în Siria, Atena și Insula Hios	» 10
General R. ROSETTI. Termenii militari din dicționarele și enciclopediile noastre	» 10
I. PETROVICI. Privire asupra operei și personalității lui Descartes	» 10
GH. ADAMESCU. Adaptarea la mediu a neologismelor	» 50
I. PETROVICI. Determinismul și indeterminismul în lumina criticii filosofice	» 5